

П.М. ЛІСОВСЬКИЙ
Ю.П. ЛІСОВСЬКА

ПОЛІТОЛОГІЯ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

КОНДОР
Київ, 2021

УДК 32
Л11

*Рекомендовано до друку
Науково-методичною радою Університету «Україна»
(протокол № 4 від 21 жовтня 2021 р.)*

Рецензенти:

В.А. Денисенко — доктор історичних наук, професор;
Д.В. Неліпа — доктор політичних наук, професор;
А.Ю. Ковальчук — доктор юридичних наук, професор

Л11 Лісовський П.М., Лісовська Ю.П. Політологія : навчальний посібник.
Київ : Видавничий дім «Кондор», 2021. 228 с.

ISBN 978-617-8052-71-3

У посібнику розкриваються актуальні проблеми кожного розділу з навчального курсу «Політологія». Подано понятійну основу, в якій визначено базові категорії в системі політологічних знань. В структурній організації політології розглянуто основні інструменти щодо створення політичного бренду, а також рекрутування політичної еліти. Визначено концептуальну модель реформування міжвідомчо-силових структур у політології. Висвітлено в міжнародних практиках політології постковідний синдром та шляхи протидії, а також безпекову ситуацію на Сході України. Порушено питання феномену масонства як прихованого явища у світовому лідерстві

Навчально-науковий посібник розраховано на науковців, викладачів, студентів, курсантів, а також співробітників спецслужб.

ISBN 978-617-8052-71-3

УДК 32

© П.М. Лісовський, Ю.П. Лісовська, 2021
© Видавничий дім «Кондор», 2021

DOI: <https://doi.org/10.36994/978-617-8052-71-3-2021-228>

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
------------------------	---

РОЗДІЛ 1. ПОЛІТОЛОГІЯ У СИСТЕМІ ФУНДАМЕНТАЛЬНО-СУСПІЛЬНОГО ЗНАННЯ	6
1.1. Політологія як фундаментально-суспільна наука і навчальна дисципліна..	6
1.2. Об'єкт і предмет політології.....	9
1.3. Загальноприйняті підходи до визначення поняття «феноменологія мудрості в політології»	13
1.3.1. Мудрість як визначальний ресурс у духовному розвитку соціуму	45
1.4. Владна потреба в політології.....	84
1.5. Національна ідея як критерій істини в політології.....	98
<i>Контрольні запитання</i>	106
<i>Теми рефератів</i>	106

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ПОЛІТОЛОГІЇ	107
2.1. Методи політичної самоорганізації територіальних громад	107
2.2. Основні інструменти щодо створення політичного бренду.....	116
2.3. Політичні партії щодо рекрутування політичної еліти в Україні: сутність, класифікація, механізм.....	123
2.4. Концептуальна модель духовних настанов щодо квантової безпеки у сучасній політичній освіті України	134
<i>Контрольні запитання</i>	147
<i>Теми рефератів</i>	148

РОЗДІЛ 3. МІЖНАРОДНІ ПРАКТИКИ В ПОЛІТОЛОГІЇ	149
3.1. Інформаційне забезпечення сучасних міжнародних конфліктів	149
3.2. Суспільно-політичні наслідки локальних війн у політології.....	158
3.3. Політтехнології як сучасний стан маніпуляції свідомістю	168
3.4. Міжнародний постковідний синдром та шляхи протидії у політології ...	192
3.5. Безпекова ситуація на Сході України	195
3.5.1. Донбас як політична динаміка міжнародної напруги між Росією і Заходом.....	195
3.5.2. Зовнішня політика Європейського союзу щодо конфлікту на Донбасі	202

3.5.3. Екзистенційний досвід студентської молоді Донбасу стосовно конфлікту на Сході України	206
3.6. Феномен масонства як приховане явище світового лідерства у політології: екзистенційна інтерпретація та прогнози	209
<i>Контрольні запитання</i>	211
<i>Теми рефератів</i>	212
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	213

ПЕРЕДМОВА

Запропонований навчальний посібник є одним із багатьох можливих варіантів вивчення предмета політології у вищих навчальних закладах. У фундаментальній основі означеного посібника покладено курс лекцій із такою ж назвою, що викладається в Інституті права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна». Саме методологічний підхід у структурній організації навчального посібнику «Політологія» дозволяє у логічній послідовності системно представити актуальні політичні проблеми. Це надає студенту цілісне і всебічне уявлення про сутність, структуру і механізм функціонування політичного життя суспільства.

Посібник пропонує низку методичних засобів, що стимулюють інтерес до предмета і забезпечують максимальну участь у роботі. Таке риторичне викладення навчально-наукового матеріалу дає змогу молоді отримувати якісні знання і виходити у лексико-семантичному навантаженні мудрості політичного поля за межі своєї власної системи цінностей. Особливо це має надто важливе значення в сучасних умовах постковідного синдрому, коли серед певної кількості вітчизняних громадян відбувається емоційне та розумовне виснаження.

Навчальний посібник базується на фундаментальних теоретичних джерелах посткласичної та постнекласичної філософсько-політичної науки. У ньому використано ідеї та вчення відомих світових мислителів минулих часів, а також теоретичні досягнення відомих політологів постсучасності — американських, західноєвропейських, українських.

Від авторів

РОЗДІЛ 1. ПОЛІТОЛОГІЯ У СИСТЕМІ ФУНДАМЕНТАЛЬНО- СУСПІЛЬНОГО ЗНАННЯ

1.1. Політологія як фундаментально-суспільна наука і навчальна дисципліна

Сучасний інформаційний світ в умовах постковідного синдрому стрімкими темпами формує та розвиває новий формат цифрового безсмертя, який діалектично пов'язаний із стародавнім світом. Адже автором першого поняття «політика» вважається давньогрецький філософ Арістотель (530–480 р. до н. е.). Саме поняття «політика» походить від грецького слова «polis», що буквально означає «місто». За цих умов поняття «політологія» утворюється з двох грецьких слів *politire* — державні справи і *logos* — вчення.

Як свідчить історія, можна знайти наступні пояснення з цього приводу. При цьому, «місто» містить у собі визначену форму організації життєдіяльності громадян, що має ряд суттєвих ознак. По-перше, місто складалося з певної чисельності громадян. До останніх відносилася лише та частина населення, яка мала право голосу. А це значить чоловіки, оскільки за жінками право голосу не визнавалося. По-друге, місто включало не всіх чоловіків, а тільки тих, що мали певний правовий статус — статус громадянина. Як відомо, такого статусу позбавлялися раби і чужоземці. По-третє, місто є сукупністю організованих відносин між особами, що мають статус громадянина полісу.

Отже, наведені вище означені характеристики грецького полісу-міста дозволяють визначити його як утворення, що володіє класичними ознаками держави. Зокрема, територією, населенням, державною владою. Іншими словами, початковий зміст понять *politike* (державні справи) і *logos* (вчення) означає, що політологія — це вчення про державні справи.

Інституціоналізація політології як фундаментально-суспільної науки і навчальної дисципліни

Політична наука як самостійна галузь професійних знань виникає на зрізі середніх віків і Нового часу, коли дослідники розпочали окреслювати політику не релігійно-міфологічними, надприродними причинами, а в реальній площині. При цьому, знатні мислителі цього періоду (Макіавеллі, Боден, Гоббс, Локк, Монтеск'є), спираючись на досягнення еллінської і римської античності і далекосхідної думки, заклали фундаментальні основи наукової і політичної теорії.

У XVI столітті Макіавеллі звільнив політичну думку від релігійно-етичної форми, оскільки розглядав політичні процеси і факти як природні. Дослідник визначив у центр політичних досліджень проблему державної влади, розробивши комплекс методів боротьби за владу та її реалізацію, а також підпорядкував політичну думку розв'язанню практичних завдань. Адже творчість Макіавеллі не тільки ознаменувала значий прогрес на шляху перетворення політології в самостійну науку, але і сприяла зближенню теорії і політичної практики.

У цей час спеціальна галузь знань називається *ars politica* — «політичне мистецтво» (Альберт Великий), або *doctrine politik* — «політична наука» (Фома Аквінський), або *doctrine politik* — «політичне вчення» (Лауро Гвіріні), або навіть *sanctiscivt cilils Scientia* — «найбожественіша громадянська наука» (Себастьян Брант). Потім знадобилося ще чимало часу для того, щоб ця «політична наука» перетворилася в розвинуту систему політичних знань і віднайшла статус, позначений ще видатним давньогрецьким філософом Арістотелем, «королеви всіх наук».

У марксистській літературі панує парадигма, згідно з якою політична наука виникла в 40-і роки XIX ст. Заслуга в її створенні належить Марксу (1818–1883). За твердженням марксистів, глибоким аналізом законів суспільного розвитку було обґрунтовано шляхи і засоби революційного повалення буржуазного суспільства і визначили робітникам перспективу створення

комуністичного суспільства. Маркс і Енгельс звернули свої погляди до пролетаріату, як до єдиного, на їхню думку, класу, здатного не тільки звільнити себе, але й позв'язати завдання «загальнолюдської емансипації».

Політологія як самостійна навчальна дисципліна своїм корінням почала складатися в другій половині XIX ст. Так, у 1857 р. Ф. Лейбер починає читати в Колумбійському коледжі, пізніше перейменованому в університет, курс лекцій із політичної теорії. Цей мислитель же створює кафедру історії політичної науки. У 1880 р. у цьому ж коледжі відкривається перша школа політичної науки. У наступні роки в США складається ціла система політологічних навчальних і наукових інститутів. Все це дозволило заснувати у 1903 р. американську асоціацію політичних наук, що налічує сьогодні понад 16 тис. чоловік. Крім того, у США налічується близько 5 тис. коледжів політичних наук, більш 200 тис. фахівців у цій галузі знань. Тому, не випадково деякі дослідники вважають, що політологія як навчальна дисципліна є «американкою за походженням».

Наприкінці XIX — початку XX ст. політична наука одержує чимале поширення й в Європі. У 1896 р. італійський політолог Г. Моска видав свою працю «Елементи політичної науки», визнану згодом калсичним твором у галузі політичних досліджень. У 1948 році ЮНЕСКО — організація ООН з питань освіти, науки і культури — рекомендувала всім країнам-членам цієї організації курс політології для вивчення в системі вищої освіти в якості обов'язкової навчальної дисципліни. З цього часу вивчення політології запроваджується у раїнах Заходу, ряді країн Центральної і Східної Європи. Розвитку політичних досліджень сприяло створення у 1949 р. під егідою ЮНЕСКО Міжнародної асоціації політичної науки (МАПН), що продовжує свою діяльність по теперішній час.

У радянський період розвитку України політичні проблеми вивчалися у вищих навчальних закладах у курсах історичного матеріалізму, політичної економії, наукового комунізму, історії КПРС, теорії держави та права, а також деяких інших навчальних дисциплінах. Проте, вивчення політичних проблем

мало суто догматичний і односторонній характер. У центрі таких дисциплін були «переваги соціалізму» перед капіталізмом, «закономірна» специфіка керівної і ідеологічної ролі комуністичної партії і суспільному розвитку. Адже політологія в тому напрямку, в якому вона вивчалася в США і західноєвропейських країнах, трактувалася як «буржуазна лженаука», що перебуває на службі експлуататорського правлячого класу.

У середині 80-х років, коли почався процес демократизації тодішнього радянського суспільства («горбачовський період перебудови»), відбуваються переломні зміни в системі соціально-гуманітарної освіти. У 1989 році у провідних вищих навчальних закладах України та інших республік тодішнього Радянського Союзу починає викладатися новий навчальний курс — політологія, виникають відповідні кафедри.

Так, зокрема у Відкритому міжнародному університеті розвитку людини «Україна» з 2021 навчального року відновились спеціальність «Політологія» на кафедрі міжнародних відносин та політичного консалтингу, де з новими креативними творчими силами інтелектуальними знову почалася підготовка фахівців у даній галузі.

1.2. Об'єкт і предмет політології

Політологія — це наука про закономірності розвитку політичного процесу, про функціонування політичної системи і влади, про сутність, форми і методи діяльності суб'єктів політики.

Об'єктом дослідження політології є професійна дійсність щодо політичної сфери життєздатного суспільства. При цьому, політична сфера — це суспільні відносини між людьми з огляду управління державними і суспільними справами. Ця діалектична взаємодія в політичному процесі між собою пануючих і підданих, значних і малих соціальних груп, політичних партій,

суспільних об'єднань і окремих індивідів. При цьому, політична сфера містить у собі також ряд соціально-політичних інститутів і організацій.

Предмет політології утворюють розмаїтні сторони, властивості, процеси і відносини політичної дійсності, що вивчаються політологами. Сукупність проблем, що складають предметний зміст політології як навчальної дисципліни, можна поділити на три основні групи.

Перша — це соціально-філософське та філософсько-історичне підґрунтя ідейно-теоретичного характеру щодо політичних процесів і явищ. Саме вони систематизують людське мислення, її конструктивність та самокритичність, оскільки політичні парадигми відповідають циклічно обумовленому історичному періоду розвитку людського суспільства. Серед них на перший план виходять політична свідомість як важливий компонент політичної системи, форми її прояву, сучасні політичні теорії і політичні ідеології, що є ідейно-теоретичною основою політичної діяльності суб'єктів політики.

Другу групу проблем політології становлять політичні системи, розбіжності і подібність між ними, їх переваги і недоліки, політична влада, політичні режими, умови їхньої трансформації, розвитку і зміни. Це і різні за своїм характером та призначенням політична інституція за державними потребами та інтересами, а саме: політична освіта, політичні партії, громадські рухи та об'єднання.

Третя група проблем політології містить політичний процес, політичну діяльність, а також політичну психологію та правовий принцип демократії. Це розкриває права та свободи людини та громадянина, політичні конфлікти, переломні кризи у вигляді постковідного синдрому.

Поруч із політологією існує ще ряд політичних наук, предметом вивчення яких є окремі сторони політичної дійсності. Це, у свою чергу, політична філософія, політика міжнародних відносин, політична історія, політична соціологія, політична психологія, політична антропологія, політична географія, політична астрологія тощо.

Політична філософія вивчає політику як ціле, її природу, діалектичні взаємовідносини між особистістю, суспільством і державною владою. Така політична наука системно розробляє ідеали та нормативні принципи політичного устрою суспільства, а також узагальнені критерії оцінки політики.

Політика міжнародних відносин — це нова фундаментальна наука в постковідний період людського життя, предметом вивчення якої є міжнародні організації та рухи (об'єднання), суспільна риторика як професійне мистецтво зовнішньополітичної діяльності держав, політичних партій і громадських рухів. Ця наука вивчає також безпекову інституцію як запобігання і регулювання міжнародних конфліктів, формування нового світового порядку в кіберсучасності як цифрового безсмертя.

Політична історія системно вивчає політичні теорії, погляди, інститути і політичні події в їх хронологічній послідовності і взаємообумовлені діалектичні зв'язки між минулим, сучасним і майбутнім.

Політична соціологія — це наука про діалектичну взаємодію між політичним і громадянським суспільством, між соціальними і політичними процесами. Між політичними і громадянськими інститутами. Вивчається соціогенний вплив громадянського суспільства на політику, політичні процеси і явища.

Політичне право — це наука про демократичний принцип прав та свободи людини та громадянина, а також про гендерну рівність у політичному житті суспільства.

Політична психологія вивчає суб'єктивні механізми політичної поведінки, вплив на неї свідомості і підсвідомості, емоцій і волі в системі сили духу людини, її ціннісних пріоритетів та смислово-життєвих настанов мудрості. Ця наука розглядає людську поведінку як психоаналітичний процес філософії і результат взвешованості індивіда із середовищем.

Гендерна політика вивчає рівність жінок і чоловіків у політичному житті незалежно від їх релігійного віросповідання. Особливо це стосується

громадського руху жіноцтва у мусульманському світі. При цьому, розкривається різносторонній характер насильництва серед жінок.

Політична антропология вивчає залежність політики від родових якостей людини: біологічних, інтелектуальних, соціальних, культурних, моральних тощо, а також зворотний вплив політичного процесу на особистість.

Політична географія досліджує діалектичний взаємозв'язок політичних процесів із просторовим розташуванням різних держав соціогенного характеру. Так, наприклад, залежність політики держави від її наближення до океану як геофізичний вплив, від економіко-географічних, кліматичних та інших природних чинників.

Політична астрология займається з'ясуванням впливу космосу в координатах людинокосмізму та людиноцентризму. Саме така квантова безпека в політичній астрології є прерогативою діяльності контррозвідки спецслужб. Це розташування зоряних світил, квантово обумовлено сонячної активності, радіогеоактивності квантових променів світла, фаз Місяця тощо, що можуть певною мірою впливати на політичні події і політичну поведінку людей. Хоча значна кількість висновків цієї дисципліни містить метафізичний характер, дискусійний за змістом як гіпотетичний та сумнівний характер. Це варто було б враховувати саме в постковідний період синдрому для особи, держави та цифрового суспільства.

Таким чином, політологія містить у собі найбільш узагальнену, інтеграційну політичну науку, цілеспрямовану на ретельне вивчення важливих напрямків субстанціоналізації політичної дійсності. У центрі її уваги знаходяться політичні ідеї і теорії, політичні системи та їх структурні елементи, відносини влади, політичні процеси, політична діяльність і політична поведінка. Такий зміст предмету політології немає вичерпного значення. Адже можуть існувати та існують інші варіанти в методологічній структурі політології, що залежать від системного підходу у науково-дослідницькій діяльності, якісного ступеня деталізації політичних процесів та явищ.

Варто також озвучити щодо загальної картини як уяви про політологію, що є специфічною наукою і самостійною навчальною дисципліною, яка припускає хоча б коротке нагадування про закони. **Саме такі закони у сучасній правовій державі як кіберінфраструктурному забезпеченні інформаційного капіталу досліджуються політологією.** При цьому, значне місце посідають основні класифікації, категорії та критерії, за допомогою яких цілісно розкривається сутність, методологічна структура та механізм політології.

1.3. Загальноприйняті підходи до визначення поняття «феноменаль-нологія мудрості в політології»

Розглядаючи питання, пов'язані з науковим визначенням поняття «феноменологія мудрості», треба зазначити, що в синонімічному ряді поряд із цим терміном у науці використовуються й інші. Такі базові елементи вчення мудрості, як софійність, вміння, майстерність, кмітливість, толерантність, розсудливість, виваженість тощо були ґрунтовно основоположені ще давньогрецькими філософами: Піфагором, Платоном, Аристотелем, Діогеном. Крім того, необхідно акцентувати увагу на епоху життя таких відомих мудреців і пророків VIII — III ст. до н. е. (період «осьового часу»): Конфуція і Ліу-Цзи в Китаї, Будди в Індії, Заратустри в Персії, старозавітних пророків Іллі, Ісайї, Ієрамії в Палестині, Гомера, Геракліта тощо. Саме «осьовий час» породив світові релігії, філософію мудрості, сформував уявлення про людство, його цінності та ідеали.

Адже філософія різних часів і народів намагались відшукати одвічне таїнство мудрості. У цьому змісті саме вивчення історії розвитку феноменології мудрості є сьогодні актуальною, оскільки ідея порядку в контексті духовного капіталу мудрості розглядається незаперечною цінністю. У світовій історії це примушує людину, хоче вона того чи ні, системно рухатись у певному напрямі.

При цьому, головною темою філософствування давніх мудреців був світ як єдине, упорядковане ціле, як «космос», наділений розумом і душею. І хоча мислителі в пошуках порядку нерідко звертались до Бога, «природна організація порядку» вважалась саме тією домінантою, що має бути розумним впорядкуванням в основі духовного капіталу мудрості. У систематизованому вигляді цю ідею вперше оприлюднили давньогрецькі мислителі.

У цьому контексті, спираючись на давньогрецьку традицію, сучасна вітчизняна дослідниця І. Степаненко вважає, що: «Природний, космічний і божественний порядок, який мав для стародавніх греків первинне значення, уявляв собою своєрідну проекцію законів людського життя. Піфагорійці наділяють всезагальне буття душею. Емпедокл каже про властиві цьому буттю елементів любові та ненависті. Анаксагор та Діоген Аполлонійський приходять до поняття всеорганізуючого духу» [127, с. 21]. Саме такий ракурс розширює лексико-семантичне поняття феноменології мудрості.

За цих умов для визначення поняття «феноменологія мудрості», варто зазначити Дух «як цілокупне, творче, енергетичне джерело світу, невід'ємними властивостями якого є Благо, Мудрість, Істина та Краса» [127, с. 24]. Ці уявлення про неподільні ознаки Духу, про його існування, слугують подальшому розвитку у християнському світогляді і постають як смислові константи поняття феноменологія мудрості. «Для християнського світогляду Бог — це надсвітовий Дух, який вільно творить не тільки природу, але й людину. При цьому складається уявлення, що людина лише частково належить природі» [127, с. 26].

У дусі поглядів давньогрецьких мислителів необхідно розглянути вчення Цицерона, за яким правити в державі повинні найкращі. «Тому, якщо вільний народ вибере людей, щоб довірити їм себе, — а вибере він, якщо тільки піклується про своє благо, лише найкращих людей, — то благо держави, безсумнівно, буде вручено мудрості найкращих людей... Тим більше, що сама природа влаштувала так, що не тільки люди, що перевершують інших своєю

доблестю і мужністю, повинні мати зверхність над слабкішими, але й ці останні охоче коряться першим» [67, с. 83]. Рабство теж обумовлене самою природою, яка дарує кращим людям панування над слабкими для їх же користі. Мудрий же державний правитель, згідно з Цицероном, повинен бачити й угадувати шляхи і повороти в справах держави, усіляко сприяти міцності і довговічності держави.

Особа, що відає справами держави, повинна бути мудрою, справедливою, витриманою і красномовною. Вона повинна бути обізнаною у державознавстві і «володіти основами права, без знання яких ніхто не може бути справедливий». Досвід минулого, на його думку, показує: держава така, якими є люди, що займають у ній найвище положення. «Зло не тільки в тім, що проступки здійснюють перші особи, а в тім, що знаходилась значна кількість тих, хто їм наслідує» [67, с. 84].

Таким чином, Цицерон вважав науку і мистецтво як одне органічне ціле, що вимагає не лише знань і чеснот, але й уміння практично їх застосовувати в інтересах справедливості та загального блага як завдання мудрості.

Крім того, поява християнства як світової релігії, зокрема, в межах Римської імперії стала важливим фактором оновлення світу, пошуку нової моделі життєустрою. Виникнувши в I ст. н. е. з вчення невеликої іудейської громади Єрусалима, воно, за п'ять століть, поширилося на всі народи Середземномор'я, а потім і всієї Європи, вплинуло на суспільно-політичну думку.

Основні твори раннього християнства з'явилися в другій половині I — середині II ст. З них 27 було канонізовано і склали Новий заповіт. Серед них чотири євангелія, 21 послання апостолів і Одкровення св. Іоанна Богослова. Таким чином, Біблію (Святе Писання) склали Старий і Новий Заповіт.

У книгах Нового заповіту засуджувався рабовласницький Рим — «царство диявола», «диявольський світ зла і насильства», римські імператори, особливо звір-антихрист Нерон — гонитель християн. В Одкровення Іоанна Богослова передвіщається загибель Риму — «великої блудниці». Християни чекали другого пришествя Месії, Христа-спасителя, божого посланника, що

зруйнує царство зла, повалить гнобителів «у геєнну вогняну» [52, с. 42]. Існуючі держави, як установлення людини, засуджувалися. Їм протиставлено Царство небесне як найдосконаліше і найсправедливіше, де трудящі «не будуть уже... жадати і не буде палити їх сонце і ніяка спека» [52, с. 43].

Учні Христа проповідували смиренність і непротивлення злу насильством: «не противтеся злому», «любіть ворогів ваших, благословляйте тих, хто вас проклинає, творить добро тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто вас переслідує». Головне ж — чекання близького пришествя Месії: «Се, гряди незабаром, — говориться в Новому заповіті, — і відплата Моя зі Мною, щоб воздати кожному по справах його» [52, с. 44].

Відповідно до традиції Стародавнього Сходу Біблія проповідує божественне походження усякої влади і покірність їй. «Усяка душа да буде покірна вищій владі; адже немає влади не від Бога, існуючі ж влади від Бога встановлені. Тому той, хто противиться владі, противиться Божому установленню», — говориться в «Посланні до римлян» апостола Павла [52, с. 46].

Іншими словами, християнство — це революція в античному світі в поглядах на людину, що вимагала його духовної свободи, рівності і загальнообов'язковості праці. Християнські громади організовувалися на колективістських началах, зі спільністю майна, праці, трапез. «Якщо хто не хоче трудитися, той не їж». Засуджувалися багаті: «Легше верблюду пройти крізь голкове вушко, ніж багатому увійти до Царства Божого» [52, с. 53]. Пропаганда божественного «закону свободи», рівності всіх перед Богом («Немає іудея, ні грека, немає раба, ні вільного, немає чоловічої статі чи жіночої, — тому що усі ви одне в Ісусі Христі»), принципу еквівалента — «рівним за рівне» («І як хочете, щоб з вами поводитись люди, так і ви поведіться з ними») відображала давні природно-правові ідеї і уявлення [52, с. 54].

Біблія надає значну роль закону в подоланні пороків людини. «Не думайте, що Я прийшов порушити закон чи пророків; не порушити прийшов Я, але виконати». Заохочуються виконавці закону, «тому що не слухачі закону

праведні перед Богом, але виконавці закону виправдані будуть» [42, с. 111]. При цьому чинність закону поширюється лише на прийнявших його, «на тих, хто стоїть під законом». Закон свідчить про правду Божу і має владу над людиною, поки вона жива. Вище закону — віра. «Закон свят», — проголошується в Біблії. Його божественне походження підтверджується притчею про передачу Господом через пророка Мойсея кам'яних скрижалей з викарбованими на них заповідями. Із десяти заповідей, що стали канонічними, перші чотири присвячені релігійним догмам, п'ята — вимога шанувати батьків («Шануй твого батька і мати твою, щоб довгі були дні твої на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі»), а інші — застереження від карних злочинів («Не вбивай», «Не чини перелюбу», «Не кради», «Не свідкуй неправдиво на ближнього твого», «Не бажай будинку ближнього твого; не бажай дружини ближнього твого, ні раба його, ні вола його, ні осла його, нічого, що в ближнього твого») [42, с. 213]. Таким чином, норми заповідей вимагають недоторканності людського життя, власності, добросовісної поведінки. Слідування заповідям — шлях істинний, проголошується в Біблії.

Суд також «справа Божа». Бог дав напуття суддям через пророка Мойсея: «вслухуйте братів ваших, і судіть справедливо... Не розрізняйте осіб на суді, як малого, так і великого вслухуйте; не бійтеся обличчя людського, тому що суд — справа Божа, а справу, що для вас важка, доведіть до Мене і Я вслухаю її». Таким чином, «вищою судовою інстанцією» проголошувався Божий суд.

До середини II ст. керівництво християнськими громадами переходить у руки єпископів, пресвітерів, дияконів, що утворили клір. Єпископи різних громад установили між собою міцні зв'язки; була проголошена всесвітня церква. «Поza церквою нема спасіння», «без єпископа немає церкви», «на єпископа належить дивитися як на самого Господа», — учило духовенство. Привласнивши монопольне право проповідувати і тлумачити християнське вчення, духовенство розробило складну систему обрядів, служб, догм,

використовуючи ряд положень інших релігій (наприклад, мітраїзму) і філософських шкіл (стоїків, гностиків). Загальні трапези були замінені причащенням, апостоли — слугами і гінцями єпископів, рівність віруючих — нерівністю між кліром і мирянами. Засудження імператорської влади змінилось союзом з нею, розподілом світської і духовної влади, закликом до віруючих: «Віддавайте кесарю кесарево, а Боже — Богові». З IV ст. імператори вже були змушені зважати на церкву і навіть шукати в неї підтримки. За імператора Костянтина християнство було оголошено спочатку рівноправним з іншими релігіями, а потім і державною релігією (324 р.) [42, с. 123].

Значний вплив на розвиток ідеології християнської церкви справило вчення єпископа з Гіппона (Північна Африка) **Аврелія Августина**, прозваного Блаженным і канонізованим церквою як святого і вчителя церкви. У знаменитих творах «Сповідь» і «Про Град Божий» філософ наполягає щодо дотримання християнських моральних заповідей, які повинні закріплюватися законами або звичаями держави. При цьому викладені основні положення християнської концепції світової історії, характерними рисами якої є божественна зумовленість, фаталізм.

Августин писав, що вся історія людства є розвитком **двох держав**: «Граду Божия» і «Граду земного» — гріховного, у якому царює диявол. **Держава земна** — створення людське, її ціль тимчасова, що створена насильством, тримається примусом. Тільки до церкви, як до земного прообразу божественного порядку, підходить визначення держави, дане Цицероном, тому що лише в ній право та істинна справедливість. «Град Божий», стверджував Августин, заснований на любові до Бога, що доходить до презирства себе. «Град земний» заснований на любові до себе, що доходить до презирства Бога [13, с. 86]. Така держава визначається ним як зібрання людей, об'єднаних суспільним зв'язком. В її основі лежить суспільний договір, зміцнений законом чи звичаями держави. Але в порівнянні з «Градом Божим» вона позбавлена вищої моральної сили і має єдину мету — «охорону земного світу», підтримку

соціального порядку. Гріховність державно-правового життя виявляється, відповідно до Августина, у пануванні людини над людиною, в існуючих відносинах покори, панування і рабства. Такий порядок філософ називає «природним». Рабство не створене ні природою, ні правом народів: «гріх — перша причина рабства» [67, с. 116].

У цьому сенсі форми правління розрізняються Августином залежно від виконання обов'язків, покладених на верховну владу. Головними з них мислитель вважає моральні і релігійні обов'язки, повагу до Бога і людини. Несправедливого правителя, як і несправедливий народ, філософ іменує тираном, несправедливу аристократію — клікою. Держава, в якій ігнорується право як справедливість, є загиблою державою. Якщо в державі зберігається справедливість і повага до релігії, то усі форми правління, так само як і авторитет і повноваження влади, стають гідними того, щоб їм підкорятися. Християнська держава — зразок «Граду земного».

Праворозуміння мудрості проявляється в міркуваннях Августина щодо обов'язків, що визначені законами **природними, божественними і людськими**. Цим законам слід підкорятися, але люди їх часто переступають. Божественний закон велить «зберігати порядок природний і забороняє його порушувати...». Можливістю жити за законами Бога можуть скористатися лише обрані, праведники. Всі інші повинні страждати. Усі державні і соціальні інститути, а також правові норми є результатом гріховності людей. Це виявляється в пануванні людини над людиною, у відносинах управління і підлеглості. Пізнати суть держави і права, волі і справедливості, закону і порядку можна тільки за допомогою Святого Писання, в якому детермінантом природного права і природно-правового принципу еквіваленту виступає Бог. «Хто інший, як не Бог, — риторично запитував Августин, — вписав у серця людей природне право?» Як видно, його уявлення про право в ряді моментів схоже з поглядами римських стоїків, юристів, Цицерона, зокрема, з їхнім трактуванням природного права. Установлений Богом порядок охороняється і керується, за

Августином, **законом**. І нечесний той, хто не живе у злагоді із законом. Злагода же з Богом є віролюбна покора вічному закону. Як любові до Бога і любові до ближнього.

Корінь зла Августин вбачав у свободній волі людей. Особливо це небезпечно в справах віри. «Перш ніж розуміти, ми повинні вірити». Людські мірки **злочину** чи **провини**, згідно з Августином, не збігаються з божественними. Є вчинки, на які люди дивляться осудливо, але які схвалені свідченням Бога і, навпаки, багато таких, котрі люди хвалять і які засуджені Богом. Різницю між провинною і злочином Августин встановлює в такий спосіб: «Коли неприборкана пристрасть псує душу і тіло — це провина; коли вона діє на шкоду іншому — це злочин». Їх причинами є або прагнення досягти яких-небудь благ або страх їх втратити. Ці блага в порівнянні з Царством Небесним — «презренні і низькі» [13, с. 124].

Таким чином, у своєму протиставленні «Граду Божого» і «Граду земного» Августинові не вдається уникнути **протиріч**. Якщо земна держава є царство диявола, «неправди», то знецінюються політичні, соціальні і моральні інститути як установлення Бога, втрачається логічний зв'язок між божественним і людським правом, значення природного права, законів. Якщо земне суспільство здатне встановити серед себе «благий порядок» на основі божественних заповідей, то не можна визнати цю мету за справу гріховну. Протиріччям такому трактуванню були й тодішні християнські держави, в яких Августин, зважаючи на політичні реалії свого часу, визнає право держави на підтримку церкви і втручання в її боротьбу з еретиками і релігіями-суперниками. При цьому, обов'язок християн стосовно християнського правителя ставиться лояльність, покора, а в обов'язок церкви — бути наставницею в громадських чеснотах і проповідницею «братерства» [13, с. 132].

З часом церква східного обряду не сприйняла августинівського протиставлення «Граду Божого» і «Граду земного», вважаючи їх взаємозалежними. Однак питання про пріоритет духовної влади над світською

залишався довгий час предметом протидій, оскільки недовго зберігалась і єдність у самій християнській церкві: у XI ст. вона розпадається на Західну і Східну (католицьку і православну).

Отже, християнство завдяки новому підходу до проблем мудрості людини збагатило філософську думку стародавніх часів, вплинуло на її наступний розвиток, що обумовило його панування в Європі.

Таким чином, римські мислителі творчо розвивали основні гуманно-правові ідеї грецьких філософів, які набули теоретичної завершеності і досконалості. У трактуванні Цицерона право виступає основою держави, його визначальним началом. Розвиваючи теорію полісної демократії, мислитель запропонував новий, змішаний тип держави — республіку, що має своїм началом природне право і волю народу, систему протистоянь, які попереджають виродження республіки в тиранію. За цих обставин просторість розроблених юристами загальнотеоретичних проблем права, його інститутів і понять поклала початок юриспруденції як самостійної науки. Завдяки їм римське право стало фундаментальним внеском у цивілізацію, що не втратив свого значення й у XXI столітті. У Середні віки римське право називали *ratio scripta* (писаний розум), що має актуальне значення в сьогоденні. У цій площині невід’ємне значення в історії цивілізації належить християнству. Сформульовані у Новому Заповіті моральні норми і принципи поведінки людей, суспільних відносин виразили загальнолюдські цінності — свободу, рівність, справедливість, працю, що значною мірою продовжують впливати на моральне очищення людини, на політичну і правову думку.

Основні напрями філософської думки щодо феноменології мудрості набували актуального значення в країнах Західної Європи, насамперед у Голландії та Англії XVII ст., де панував лібералізм та соціалізм. У цей час буржуазія вимагала ліквідації станового ладу, встановлення юридичної рівності, забезпечення свободи та безпеки особи, приватної власності шляхом створення необхідних політичних і правових гарантій.

У зв'язку з цим ідеологи буржуазії прагнули відокремити питання політики, держави, права, релігії тощо. З цією метою вони зверталися до ідей природного права та договірного походження держави [15, с. 151]. Адже авторитет, на наш погляд, як норма соціально-психологічної поведінки в життєвому світі має підсилюватися розумом, інакше він не здатний досягти істини.

Цей час вимагав новітнього осмислення і пояснення фундаментальних основ світобудови, методів його пізнання, впровадження наукових здобутків у практику. Згідно з божественними настановами державність повинна сприяти суспільному благу, піклуватися про збереження миру та справедливості в суспільстві, організацію добродійного способу життя людини. Саме в цьому і полягала *запорука ідеї суспільного блага в контексті духовного капіталу мудрості*. Актуальними залишились також роздуми над сутністю природи людини як самоцінної істоти. Нового витлумачення потребували уявлення про державу, загальну організацію суспільства, моральні пріоритети. Ці питання перемістились у центр філософських пошуків нового часу.

Філософська думка цього періоду набула яскраво вираженого державно-будівничого характеру та спрямування. Останнє виявило загрозу її політизації. Такі ідеологічні потреби зумовлювали межі соціально-філософського пошуку, визначали його напрямок, нерідко передували головним висновкам. Видатні філософи Нового часу — Ф. Бекон, Т. Гоббс та Дж. Локк в Англії, Р. Декарт та П. Бейль, Ш. Монтескє та Ж.-Ж. Руссо у Франції, Гуго Гроцій та Б. Спіноза в Нідерландах — були водночас ідеологами нового способу виробництва та суспільних відносин, що зароджувалися. Саме ці мислителі були світилами таланту в європейському просторі і увійшли в історію як фундатори нових методів пізнання в зростанні духовного капіталу мудрості.

Потужний економічний західноєвропейський розвиток (особливо таких країн, як Англія, Голландія, Франція та Німеччина) також висував свої теоретичні проблеми. Однією з головних серед них була проблема здобуття наукових знань та впровадження їх у практику.

При цьому, Голландія була першою країною, в якій у ході тривалої національно-визвольної війни вдалося встановити республіканський лад і розпочати будівництво держави на національній основі. Це дало могутній поштовх до наукового розвитку, у тому числі і в державно-правовій сфері. Фундаментальний внесок у розвиток не тільки голландської, але й європейської та світової політичної та правової думки, належить таким голландським мислителям, як Гуго Грацій та Барух Спіноза.

Згідно з теорією Гроція, існує право природне і право волевстановлене. Природне право, згідно з його концепцією, і є правом у повному розумінні цього слова і воно полягає у тому, щоб надавати іншим те, що їм вже належить, і виконувати покладені на нас відносно них обов'язки. Джерелом природного права є не чиясь воля, інтерес чи користь, а сама розумна природа людини як соціальної істини, якій притаманне прагнення до спілкування, але не будь-якого спілкування, а власне прагнення до спокійного, керованого власним розумом, спілкування людини із собі подібними. Відповідно до соціальної природи людини їй притаманна здатність до знання і діяльності згідно із загальними правилами. Це дотримання загальних правил спілкування і є, на думку мислителя, «джерелом так званого права у власному розумінні як відшкодування отриманої вигоди, обов'язок дотримуватися обіцянок, відшкодування шкоди, спричиненої з нашої вини, а також призначення людям заслуженого покарання» [88, с. 63]. Характеризуючи природне право як право у власному, вузькому розумінні слова, Гроцій зазначає, що право у більш широкому розумінні, тобто волевстановлене право, є правом, у кінцевому підсумку, оскільки воно не суперечить розумній природі людини і природному праву.

На основі своєї концепції природного права і відповідного йому волевстановленого права Гроцій прагнув створити таку нормативно значиму, аксіоматичну систему юриспруденції, загальні засади і положення якої можна було б легко застосовувати до конкретних реальних ситуацій всередині окремої держави і у відносинах між державами. Заперечуючи уявлення про те, що

справедливість — це тільки користь сильних, що право створюється силою, що саме страх спонукав людей створити право, щоб уникнути насильства, Гроцій прагнув показати, що держава і внутрішньодержавне право, тобто закони, є логічно неминучими наслідками буття природного права. Адже дотримання договорів відповідає природному праву, підкреслював Гроцій, оскільки необхідно, щоб між людьми існував якийсь порядок взаємних зобов'язань, інший спосіб, більш відповідний природі, важко знайти, то саме це є джерелом внутрішньодержавного права. І далі він продовжує: «Бо ті, що вступили в якусь спільноту або підкорилися одному або багатьом цим самим або дали на словах обіцянку, або ж повинні передбачити, що за природою самої угоди вони мовчазно зобов'язалися підпорядковуватися тому, що вирішить більшість членів спільноти або ж ті, кому була вручена влада» [88, с. 64]. Тобто, при цьому мова йде про обумовлене вимогами природного права договірне походження держави і внутрішньодержавного права. Гроцій підкреслював, що «матір'ю природного права є сама природа людини, яка спонукала б її прагнути до взаємного спілкування, навіть якби ми нічого не потребували; матір'ю ж внутрішньодержавного права є саме зобов'язання, прийняте за взаємною згодою; а оскільки останнє отримує свою силу від природного права, то природу можна вважати праматір'ю внутрішньодержавного права» [88, с. 64].

Розглядаючи проблему виникнення внутрішньодержавного права, Гроцій, одночасно описує і процес походження держави, тобто процес переходу від «природного стану» до «громадянського суспільства» і держави. У процесі реалізації положень природного права у сфері політики, згідно з концепцією мислителя, до правового принципу справедливості приєднується політичний принцип користі і доцільності. Таким чином, визначальною і головною причиною виникнення і буття політичних явищ, до яких належать держава і державні закони, виступає природне право і справедливість, а користь і доцільність є тільки приводом. По суті, так само утворюється і міжнародне право, яке Гроцій відрізняє від природного права. Подібно до того, як закони

будь-якої держави мають за мету її користь, так і право, яке утворюється між державами шляхом їхньої взаємної згоди, виникає в інтересах всього об'єднання держав, а не в інтересах якоїсь окремої з них. Це право і є, за Гроцієм, правом народів, «яке отримує обов'язкову силу волею всіх народів або багатьох з них».

В контексті сутності права, вчений підкреслював, що визначальною ознакою будь-якого права є його обов'язкова сила. Так, наприклад, етичні правила честі, які не мають обов'язковості виконання, не можуть називатися законом або правом.

Притаманне людській природі прагнення до розумного спілкування, яке базується на природному праві, а також поєднання у волевстановлених формах права справедливості і користі, яке теж впливає з вимог природного права, знаходить своє втілення в державі. Держава, на думку Гроція, це досконала спілка вільних людей, створена заради дотримання права і загальної користі.

Додержавну стадію життя людей Гроція характеризує як «природний стан». В цьому стані була відсутня приватна власність, люди перебували у «великій простоті», знаходилися між собою в надзвичайно приязних стосунках і користувалися «спільністю майна». Поступово люди почали займатися різними мистецтвами і ремеслами, вести вишуканий спосіб життя, з'явилися і почали розвиватися людські недоліки, відбувся перехід від первісної спільності майна до розподілу спочатку рухомих, а далі і нерухомих речей. У стосунках між людьми послабили справедливість і взаємна приязнь, внаслідок чого ні у праці, ні у споживанні не збереглося належної рівності. У процесі такого розвитку з'явилася приватна власність, походження якої Гроція теж пов'язує з певним договором, вираженим явно шляхом розподілу або мовчазної домовленості про те, що кожен отримав у власність те, чим встиг заволодіти. І далі, як розвиток самого природного права, так і реальні потреби (посилення суперечностей між людьми, поява приватної власності і т. д.) призвели до того, що люди об'єдналися в державу, причому не за божественним велінням, а

добровільно, переконавшись, на власному досвіді, у безсиллі окремих сімейств проти насильства. Держава, згідно з Гроцієм, є суто людською інституцією, яка за своїм соціальним змістом є домовленістю більшості проти меншості, як спілка слабких і пригноблених проти сильних і могутніх.

На думку мислителя, сутність верховної влади полягає у тому, що це влада, дії якої не підпорядковані ніякій іншій владі і не можуть бути відмінені за бажанням чужої влади. Під верховною владою, таким чином, мається на увазі суверенна влада. Загальним носієм верховної влади, тобто суверенітету, є держава в цілому. Розглядаючи різні класифікації форм державного правління, Гроцій підкреслював, що вони не мають істотного значення, оскільки «народ може вибирати будь-який вид правління, бо той чи інший правопорядок слід оцінювати не з точки зору переваг його форми, а з точки зору здійснення волі людей» [88, с. 64].

Обґрунтовуючи необхідність правового оформлення і регулювання міжнародних відносин і, перш за все, проблем війни і миру, Гроцій критикував погляд, згідно з яким війна абсолютно несумісна з правом. Він зазначав, що «не слід ні починати війну, ні продовжувати почату війну інакше, як дотримуючись меж права і добросовісності» [88, с. 65]. Війна, як така, згідно з Гроцієм, не суперечить природному праву. Проте, це не означає, що всі війни справедливі. Розрізняючи справедливі і несправедливі війни, мислитель вважав, що «справедливою причиною початку війни може бути не що інше, як правопорушення. До справедливих війн дослідник, зокрема, відносив війни оборонні, війни для збереження цілісності держави, захисту майна. Несправедливі війни (загарбницькі, війни з метою заволодіти чужим майном, підкорити інший народ) суперечать принципам природного права та положенням права народів. Винуватці несправедливих війн несуть відповідальність за все, що супроводжує війну та її наслідки. В цілому, для всього вчення Гроція про війну і мир характерна миротворча тенденція. Він підкреслював, що «війни ведуться заради укладення миру», а також, що «кінцевою метою війни» є мир. Вчення мислителя про право і мир

цілеспрямоване на формування нового типу світового співтовариства, ґрунтованого на раціонально-правових принципах рівності, співробітництва і взаємності у відносинах між всіма людьми, народами і державами, на ідеї єдиного міжнародного правопорядку, добровільно встановлюваного і дотриманого суверенними державами. Власне кажучи, колосальний вплив Гроцій на розробку нової світської доктрини права народів дав підставу називати його «батьком міжнародного права» [88, с. 66].

Таким чином, вчення Гроція про природне і внутрішньодержавне право, про договірне походження держави і волевстановлених форм права справило суттєвий вплив на увесь подальший розвиток філософсько-правової думки. Саме концепція Гроція заклала платформу сучасної теорії держави і права.

Крім того, новий раціоналістичний підхід до проблем суспільства, держави і права отримав у творчості Спінози (Spinoza), 1632 — 1677 рр., подальший розвиток. У 1663 році було опубліковано його працю «Основи філософії Декарта» — перший і єдиний твір, який побачив світ за життя автора під його іменем. У 1670 році він анонімно опубліковував працю під назвою «Богословсько-політичний трактат» (у папському Індексі заборонених книг вона знаходилася до 1966 р.).

У природньому стані, згідно зі Спінозою, всі (люди та інші живі істоти) рівні у тому сенсі, що всі вони однакові, на одній і тій же підставі мають право на все за своїм бажанням, хоча реальний зміст та об'єм цих природних прав різних людей та інших живих істот різний і залежить від розміру їхньої фактичної потужності (інтелектуальної і фізичної). В цій постійній боротьбі окремих сил — прав «вищий закон природи» полягає у прагненні кожного до самозбереження, у тому, щоб залишитися у своєму стані, і, при цьому, не зважати ні на що інше, крім як на самого себе.

Однак, у природньому стані самозбереження людей, реалізація ними своїх бажань і безпечно існування не можуть бути забезпечені. Разом з тим, сама природа і природна необхідність показують і диктують людям спосіб і шлях

виходу з цього природного стану і переходу, за допомогою договору, у громадянський стан, тобто до суспільства і держави, які у вченні Спінози не диференціюються. З огляду на це Спіноза виводить загальний закон людської природи, який, на думку філософа, є таким, що «ніхто не буде зневажати щонебудь, що він вважає за благо, хіба тільки в надії на більше благо або зі страху перед більшою шкодою; і не переносить ніякого зла, а тільки для уникнення більшого або в надії на більше благо» [126, с. 92].

Отже, цей закон належить до числа вічних істин, він притаманний суті людської природи і всі знають його. Формулювання такого «всезагального закону» дозволило Спінозі об'єднати у своєму вченні, по суті, дві різні концепції виникнення держави: 1) аристотелівську концепцію природного походження держави та 2) договірну концепцію утворення держави.

Значне місце у творчості Спінози займає формулювання нової самостійної світської науки про етичну мораль, що розроблена на основі раціоналістичного «геометричного» методу. Важливе місце, при цьому, відводиться поняттю свободи. Ступінь свободи індивіда або держави, визначається не межами дозволеного їм самовілля, а ступенем їхньої розумності, оскільки свобода можлива тільки на основі і в межах пізнання природної необхідності. «Воля і розум — одне і те ж, підкреслював Спіноза, і тільки розумна воля є свободою» [126, с. 96].

Відповідно до такого розуміння свободи, філософ підкреслював що найбільш вільною є та держава, закони якої базуються на здоровому глузді, у такій державі кожен може бути вільний, тобто, не кривлячи душею, жити за вказівками розуму. Людина вільна лише на стільки, на скільки вона керується розумом, оскільки в цьому випадку вона діє на основі знань, що визначають її дії, в якій свобода не позбавляє необхідності діяти, а навпаки, передбачає таку необхідність. Мислитель зазначав, що кінцева мета держави — звільнити кожного від страху, забезпечити його безпеку і можливість найкращим чином утримати своє право на існування і діяльність без шкоди для себе і для інших,

тобто кінцева мета держави — це свобода. У правовому аспекті важлива розробка Спінозою питання про межі могутності і права держави.

Ці межі визначаються, по-перше, розумно зрозумілою необхідністю, тобто держава не може робити нічого такого, що б суперечило її природі. По-друге, ці межі обумовлені природою самих підданих держави, тобто «все те, до виконання чого ніхто не може бути змушений ні нагородами, ні погрозами, не належить до права держави». Так, поза сферою держави, тобто поза державним втручанням в життя і справи людей, знаходять здатність розмислів, істинне пізнання бога і любов до нього, питання взаємної любові і ненависті людей, право людини не свідчить проти себе, право на спробу уникнути смерті. Тобто, по суті, йдеться про невідчужувані природні права людини і про такий важливий правовий принцип, як те, що правовій регламентації підлягають тільки дії людей, а не думки, судження тощо. По-третє, межі права держави встановлюються і думкою більшості населення, на яку держава не може не зважати.

Розглядаючи різні форми держави, такі як монархія, аристократія і демократія, мислитель надає однозначну перевагу останній, підкреслюючи, що демократична держава «найбільш природна і найбільш наближається до свободи, яку природа надає кожному, бо в ній кожен переносить своє природне право не на іншого, позбавивши себе на майбутнє права голосу, але на більшу частину всього суспільства». Тому в демократії, як попередньо у природному стані, всі є рівними.

Таким чином, як і Гроцій, Спіноза вніс значний вклад у творчу розробку і духовний розвиток світської раціоналістичної концепції, яка стала фундаментом для феноменології мудрості. У цьому сенсі обґрунтована *шляхетна* концептуальна модель морального порядку суспільства, на якому оснований духовний капітал мудрості.

За цих обставин нагальну роль відіграє мудрість Конфуція, за яким людина лише тоді здатна вдосконалювати світ, якщо вона шляхом внутрішнього самовдосконалення здійснює внутрішню гармонію і цілісність у

собі. Іншими словами, людина є досконалою лише в любові, яка дарує радість спілкування з ближнім, оскільки добротність і любов є всезагальним законом людського буття, що є від неба. «Без любові до людей, без живого та трепітного тепла цієї любові втрачається смисл поняття обов'язку, справедливості...» [21, с. 28]. Із наступних розмислів Конфуція витікає, що мислитель вірив у надприродні сили. Але мудрість вчення Конфуція спрямована саме на гідне життя на землі, а не в потойбічному світі, оскільки «не знаючи, що таке життя, звідкіля ми можемо знати, що таке смерть» [21, с. 28]. Також із слів китайського мислителя Лао-Цзи витікає, що «істинний мудрець постає вище всього, до чого змушені залучатись люди, які не володіють секретами Дао. Його майстерність не потребує ніяких додаткових засобів: він рахує без рахунку, закриває двері без замків, зав'язує вузли без мотузки. Досягнення цивілізації для нього — це хибні фантоми, які виокремлюють людину від стану першообщинного спокою і щастя... О, нещастя! Воно основа, на якому тримається щастя. О, щастя! В ньому міститься нещастя. Хто знає їх межі?» [21, с. 64]. Таким чином, китайські мислителі даоської школи діалектично здійснювали розмаїття між добром і злом, прекрасним і аморальним, оскільки по суті в світі існує діалектична взаємозалежність, а саме: життя та смерть, буття та небуття.

Важливою складовою у визначальному змісті феноменології мудрості є гендерний аспект соціальної діяльності. Першими у світовій думці увагу до жіночого і чоловічого начал поклали даосисти. У книзі «Су Вень» («Прості питання») викладено теорію Інъ — Ян, єдність яких знаходить висвітлення у монаді Тай Цзи. Ця конструктивна модель мудрості побудована на стихійно діалектичних уявленнях про єдність протилежностей Інъ — Ян як основу світового порядку, гармонії, тотожності людини і природи як неподільної єдності. Панування конфуціанства в Китаї з II ст. до н. е. по XX ст. призвело до утвердження думки про нижчий суспільний статус жінки.

Саме філософи античної доби визнавали дуалізм як основний у побудові світу. «Тому кожен вічно шукає своєї половини» [106, с. 108]. У цей період

з'являються перші спроби переосмислення жіночої сутності, її природи мудрості, ролі в суспільстві. Такі спроби визначення жіночого статусу представлені в роботах Платона та Аристотеля. У цей період формуються мізогіністичні принципи, що згодом групуються і віддзеркалюються у філософії Середньовіччя. Платон у своїй праці «Держава» намагався визначити активну участь жінки в суспільному житті. Мислитель стверджував, що «...жінки в усьому користуються тими ж правами, що й чоловіки...» [106, с. 134]. Тому вони мають однакові здібності до управління державою та спроможні займати однакові державні посади. «Чи є в державі щось краще за можливість гідним чином віддати належне як жінкам, так і чоловікам? Певна річ, немає» — так ствердно відповів на запитання давньогрецький мислитель Платон. У моделі ідеальної держави Платон віддає жінкам належне як вияв мудрості, а також і в освіті та у вихованні, оскільки вони не повинні відрізнятися від чоловіків. З огляду на це Платон у своєму філософському трактаті «Бенкет» викладає міф про андрогінів — людей, які поєднували в собі ознаки двох статей та які були роз'єднані Зевсом. «Кожен-бо з нас є половиною людини, розділеної на дві камбало-подібні частини — з однієї дві» [106, с. 127].

На противагу відомий давньогрецький філософ Аристотель критично ставився до певних тез Платона з цього приводу. У конструктивній моделі мудрості як ідеальної держави філософ оцінював людину відповідно до її участі у суспільному відтворенні. Оскільки жінки вилучені із соціального життя, за вченням Аристотеля, вони знаходяться на одному щаблі з дітьми та рабами. У трактаті «Політика» Аристотель акцентує увагу на те, що чоловіки стоять вище жінок за своєю природою, тому чоловіки панують, а жінки підкоряються. При цьому, мислитель дійшов висновку, що «занадто вільне становище жінок виявляється шкідливим із погляду тієї головної мети, яку переслідує державний лад, і не служить благополуччю держави загалом» [18, с. 212]. Продовженням є те, що «...як сім'я складається з чоловіка й дружини, так і держава повинна ділитися на дві частини — чоловіків та жінок. Тому, коли в суспільстві «жіноче»

або «чоловіче» питання нехтується, (можна вважати, що) половина населення немовби не узаконена» [18, с. 220].

Іншими словами, два різні підходи в феноменології мудрості на роль і призначення жінки та чоловіка в суспільстві, Арістотель, на відміну від Платона, у своїх роботах надавав перевагу «чоловічому» та применшував «жіноче», що є патріархальним підходом.

В епоху Відродження з'являються публікації, присвячені «жіночому питанню». Н. Макиавеллі у своїх працях вважає, що жінки не належать до політики самі по собі, але, завдяки своїм спроможностям у приватній сфері, допомагають чоловікам, коли ті значаться у приватній царині, відпочити від громадського, державного життя. У цьому зрізі мислителі Середньовіччя: Аврелій Августин, П. Абеляр, Я. Шпренгер, Г. Кремер та інші у питаннях духу мудрості відстоювали існування «вічного порядку», встановленого Богом, оскільки жінку розглядали як джерело гріховності.

За цих обставин епоха Відродження надала інше мудре трактування ролі і місця жіноцтва в соціумі. Значний внесок соціально-філософської думки стосовно феноменології мудрості простежується в епоху Просвітництва. Вперше розглядаються питання про інтелектуальні можливості як духовної сили людини. Це, насамперед, Дж. Локк, Т. Гоббс, А. Сміт, Дж. Міль — в Англії; Ш.-Л. Монтеск'є, Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, А. де Токвіль — у Франції, Дж. Медісона — у США; І. Гумбольдта — у Німеччині намагались з'ясувати причини суспільного пригнічення людини, зокрема жінки як представника людського роду.

Значний внесок у розвиток наукового визначення феноменології мудрості зробили К. Маркс і Ф. Енгельс в соціально-економічному контексті суспільного відтворення. Мислителі твердили, що несправедливий розподіл праці в патріархальній родині робить жінку, як і дітей рабами чоловіка. Така родина тримається за принципом покори, а рівність між чоловіком і жінкою можлива у марксистській теорії лише за матеріальної незалежності одне від одного, що є актуальним у сьогоденні.

На наш погляд, світова наукова думка осмислює принципи справедливості та відповідальності суспільства та їх розкриття в конкретних формах мудрої життєдіяльності. «Необхідність переорієнтації суспільного розвитку потребує пошуків нових підходів, норми якої могли б впливати на діяльність політика, вченого, підприємця тощо, сприяти розв'язанню соціальних конфліктів, врегульовувати людські стосунки в різноманітних соціальних сферах. Оскільки будь-яке наукове визначення проходить тривкий та суперечливий шлях розвитку: від ідеї, припущення, міфу через концепцію до епістемологічної теорії знань.

Вчення мудрості розвинулося також у працях Г. Сковороди, І. Франка, Т. Шевченка, Д. Чижевського, В. Соловйова та ін. Предметом дослідження мудрості стали праці В. Горського, С. Аверінцева, В. Топорова, В. Бичка, Є. Харьковщєнка, Л. Заднера, Є. Більченка, О. Лютко тощо. У цьому зв'язку доміантним до багатозначного терміну «мудрість» варто визнати термін «софійність», що використовується у філософії, релігієзнавстві, соціології, праві тощо.

За визначенням В. Горського поняття «мудрість» пов'язується із визначеною інтелектуальною, пізнавальною діяльністю. Мудрість розуміється як «введення знання»... «Істинна» мудрість розумілася не просто у якості пізнання речей, але розуміння посередництвом цього Бога як вищої сутності та істини» [47, с. 78–79]. У соціальному аспекті сутність мудрості пов'язувалася із практичною діяльністю в якості пізнання *істини як справедливості та поваги* та «введення знання», що досягала й осмислення та пізнання вищої сутності як «синкретична форма у досвіді особистості».

При цьому істинність вважається потужним критерієм наукового пізнання мудрості. Однак у результаті процесу пізнання до істинного завжди долучається певна кількість хибного і помилкового, оскільки межа між істиною та оманом настільки тонка й непомітна, що варто ледь відступити від істини, як знову потрапиш в оману. За цих умов ідея множинності істин покликана до життя

прогресуючою багатозначністю типів пізнавальної діяльності. Як писав Фрідріх Ніцше, «що спонукає нас зробити припущення про істотну протилежність між «істинним» та «хибним»? [97, с. 269]. Адже покликання істини полягає у забезпеченні успіху за тієї чи іншої конкретно-історичної ситуації як визначеність буття, яке існує незалежно від того, вбачає її хто-небудь чи ні.

Як наголошував Гегель: «що діяти справедливо — [означає діяти] в душі терпимості», і висував вимогу вважати інших «рівними самому собі». У цьому розумінні нетерпимість кваліфікується як найвищий ступінь несправедливості, оскільки ініціюється як «повага», або як «взаємна повага», пише сучасний німецький філософ Райнен Форст у праці «Толерантність, справедливість і розум». Ситуація взаємної *толерантності* і взаємної терпимості — це вияв взаємної поваги, компромісу. Достатньо взаємної поваги і взаєморозуміння та усвідомлення цієї межі, вихід за межі якої — це певною мірою вихід у світ неповаги, непорозуміння і конфліктів. Адже нетерпимість відбувається там, де вона порушується. Можна сказати, що мудра людина та, яка готова самокритично оцінювати свої погляди й переосмислення способу життя, не абсолютувати свої цінності і стандарти. Саме дотримання цих толерантних меж є похідною практичного розуму в феноменології мудрості. В такому разі толерантність постає як вимога розуму та обов'язок терпимості, що базується на узагальненій і формальній основі, діє як нормативне правило, категоричний імператив.

Важливе місце посідає вчення мудрості в поглядах Г. Сковороди. За сквородівською концепцією у творі «Разговор о премудрости» Софійна премудрість постає як одна із субстанцій, що є першоосновою світотворення, проявляє аксіологічний аспект, а саме — гармонізує навколишній світ, як елемент світового ладу, подає красу та порятунок. Наголошуючи на складових світу — «видимій» і «невидимій» натур, Г. Сковорода визначає у «невидимій» натурі прояв Софії Премудрості Божої, яка є володаркою світу. При цьому Д. Чижевський підкреслює характерність прояву «софійності», духовного світу.

Витворення новітньої людини як процесу духовного оновлення суспільства за умов пізнання Софії Премудрості Божої стає нагальним у дослідженні Є. Харьковщенко. Зокрема, мислитель звертає увагу на мету теорії самопізнання софійності як мудрості, а саме: «перетворення людини за умов подолання «зовнішньої людини», входження у внутрішній, духовний контакт з Божою Трійцею через «розливу навколо Софію Премудрість Божу. Під час цього «здійснення» осяяне софійним світлом серце людини усвідомлює власну, справжню, божу сутність і проникає у «символічний світ» священних текстів. Відповідно до цього проникнення формувався критерій істинності результатів самопізнання. Це людське щастя, яке наповнюючись *софійним* змістом, що «розлитий» по «всім членам політичного корпусу», є здійсненням «сродної праці», яка забезпечує злагоджене функціонування суспільства» [141, с. 153]. Дослідник наголошує на пріоритеті функціонування міфологеми «Софія — мудрість», виголошуючи її різновиявний сенс осмислення. «Насамперед вона асоціюється із біблійною «Премудрістю Божою». Відповідно до неї світ є не лише творіння Бога, оскільки в основі його лежить особливе божественне начало — «душа світу», Софія — інстанція, що знаходиться між творцем і творінням, є джерелом божественної енергії, що забезпечує рух угору («сходженням від нас») і рух униз («сходженням до нас»). Звідси походить іпостасна природа Софії, але вона не ототожнюється, як зазначає С. Булгаков, з жодною з трьох божественних іпостасей, а виступає як четверта. Через неї світ, природа, людина допускається всередину Трійці, всередину Божества, які, приймаючи в себе світ, одночасно проявляють себе в ньому. Завдяки цьому й долається той розрив між «творінням», що вважалося справою «Божою» і «спасінням», яке було проблемою людства, розрив, притаманний візантійському і римському варіантам християнства» [141, с. 63].

На наш погляд, для Софійної гармонії світ — це священна книга мудрості, оскільки у світі, як у книзі, кожна подія, кожне слово має своє значення. Прагнення реалізувати таку гармонію вимагає від людини постійної напруги

внутрішньою волею, що віддзеркалює творчу діяльність. За цих умов київська Софія — Оранта відрізняється від інших зображень Богородиці, оскільки виступає у ролі войовниці, яка об'єднує в собі силу духу (віру, волю, честь). Така мудрість має орієнтуватись на розмаїтті світу, його поліфонічності. Адже характерною ознакою української індивідуальності в феноменології мудрості є *толеранція* з її прийняттям та розумінням чужих традицій. Саме прагнення знайти компроміс між ворогуючими сторонами та потужні емоційні переживання при невдачі, що є також проявом прагнення до гармонії. «...Певна м'якість, що переходить у ніжність, толерантність, поступливість — це риси, які утворюють сукупність ознак, для яких домінують саме потреба гармонії. Зазначена природна толерантність українця, в основному, проявляється у нас у політичному житті, хоч це твердження, може, звучить парадоксально. Річ у тому, що у нас відомі нарікання на партійну коаліцію, проте у нас аж ніяк партійні суперечки не є більші, ніж серед інших народів; коли ж ми, однак більше хворіємо з приводу цих непорозумінь, то це є доведенням нашої природної толеранції і прагнення до узгодження усіх» [153, с. 192]. Іншими словами, в українців, як і в європейців, існує прагнення до гармонії, що суттєво для феноменології мудрості. Але в українській національній ментальності (душі, характері) переважає захоплення гармонією. Це захоплення гармонією на рівні почуття відрізняє їх від європейської гармонії контрастів, що набуває переваги раціонального (мислячого, розрахункового). Крім того, на відміну від народів Сходу в українців існує значне розмежування між розумом, волею та відчуттям.

У цьому сенсі захисна функція Богородиці — заступниці за рід людський, як її основна функція в Середньовіччі, викристалізувалася на киеворуському поприщі. У Київській Русі храми присвячувалися Богоматері — перша кам'яна церква (церква Богородиці (Десятинна) 988 — 996 рр.) побудована Володимиром Святославовичем, надбрамна Благовіщинська церква на Золотих воротах (1037 р.), як символ спасіння во Христі, збудована Ярославом Мудрим.

«Своїми мудрими роздумами і законами Ярослав зміцнив українську державу так, що сусідні чужі держави дбали про його приязнь і єдналися з його родом. Ярославові сини одружені були з чужоземними королівнами, а дочки з королями. Його син Всеволод оженився з грецькою царівною; дочка Єлисавета вийшла заміж за норвезького короля Гаральда, а княжна Ганна — за французького короля Генріха II. Сам Ярослав був одружений з дочкою шведського короля.

Перед смертю поділив Ярослав цілу Україну на окремі землі, або на так звані «уділи», і до кожного уділу призначив одного сина. Але наказав їм коритися владі найстаршого князя в Києві, а ним призначив сина Ізяслава. Своєму внукові Ростиславові дав Галичину, і відтоді починається рід галицьких князів Ростиславовичів. З надією, що по нім буде Україна сильна й славна. Вмер Ярослав Мудрий взимку 1054 р., маючи 75 років. Його поховали в церкві св. Софії у мармуровій домовині» [23, с. 31].

Адже в окресленому розрізі феноменології мудрості природа людської свідомості містить своєрідний характер ідентичності (неповторності, унікальності, оригінальності), оскільки необхідно розширювати лексико-семантичне навантаження світогляду на підставі знання як детермінуючої сили духовного капіталу. При цьому, слушною є думка вітчизняного філософа Івана Франка: «...наш думаючий мозок, що ж він інше, як не зв'язок тих же атомів кислороду, вуглеводу і других елементів? — то гірка, важка мусить бути ся мрія-дума!.. А кожний з вас, хто, не раз коштом страшеного зусилля і коштом не одного існування найближчих нам людей, видобувся з того темного низу хоч трохи на вищий щабель, чи ж не почує не раз мимовільного жаху і болю на саму думку про той низ і про те, що, не будь сеї або тої щасливої обставини, він був би, може, й донині пропадав у ньому, темний, безпомічний, незвісний нікому, не чоловік, а частина мас людської?» [138, с. 108].

Ті ж визначальні принципи та механізми мудрості розвиваються французьким мислителем Дідро в праці «Система природи»: «...природа наділила людині здатністю до відчуття і любов'ю до самої себе. Із цих

характерних особливостей людини витікає її прагнення до насолоди і її страх перед стражданнями, оскільки образ думок визначається способом буття... Мета людини у відповідній їй сфері буття — існувати і створювати власне існування щасливим... Пристрасті та інстинкти необхідні для існування людини. Але вони при цьому підлягають керівництву розумом» [138, с. 222].

У зазначеному контексті варто сказати, що мають право на існування елементарні *замовляння*, які вбачаються в українських колядках, казках про тварин як глобально-ментальний код народної мудрості. При цьому трапляються дивні пісеньки, які співають герої, намагаючись упіймати одне одного. Так, наприклад, «Колобок», «Коза-дереза», «Івасик-Телесик», «Прововчика-братика і лисичку-сестричку» тощо. У казці «Лисичка, котик і півник» простежується своєрідне словесне змагання. Кожний персонаж виголошує свою магічно-захисну або ж навпаки «приваблюючу» формулу, в якому добро перемагає зло. У Лисички це, за одним з варіантів: «Ходи, ходи, півнику, до мене, що у мене золота пшениця, медяна водиця», а у Півника — «То-ток, то-ток, не велів коток!» Проте, за одним з варіантів казки, у Лисички є й інші засоби, один з них — ще одне замовляння. І коли одне не спрацює, бо Півник відповідає своєю піснею-протидією, вона застосовує інше [132, с. 35].

Про те, що своєрідність дитячого світобачення полягає в його динамічній цілісності, зазначали Ж. Піаже, Л.С. Виготський та інші видатні мислителі. Це світобачення мудрості стає основою творчих завершень за умови конструктивного розвитку уяви. Згідно з концепцією філософа Е.В. Ільєнкова, творча уява характеризується глибинним (сутнісним) реалізмом. Вона фіксує те, що існує в прихованій формі і може виявитись при певних умовах. Це може бути ледь виражена тенденція (нюанс, натяк, девіація), якій більшість людей не надає ніякого значення. Уява здатна відгадати в ній суттєву закономірність, якій суджено здійснитись лише в майбутньому. Крім того, автентична мудрість свідчить, що підлітки з інтересом сприймають твори «наївного» мистецтва (Анрі Руссо, Ніко Піросманішвілі).

На наш погляд, в українських чарівних казках відкрите застосування словесних магічних формул зустрічається нечасто. Очевидно, йдеться про етичний бік, оскільки чаклування, з огляду християнства, — тяжкий гріх, а чарівні казки з'явилися набагато пізніше, ніж ті казки про тварин, в яких відверте вживання магічних *замовлянь*.

У цьому сенсі первісна магія як субстанційна складова мудрості наших предків невіддільна від образів могутніх магів, здатних впливати на явища природи й людей за допомогою незвичайних, надприродних сил. У багатьох народів маги були обцинними лідерами, а то й племінними вождями. Серед найдавніших ритуалів виокремлюються магичні обряди, що забезпечували вдале полювання. Зображення таких обрядів доносить до наших днів мистецтво кам'яного віку Євразії. Інші обряди первісної магії були спрямовані на забезпечення родючості. З глибокої давнини для цих обрядів використовували різноманітні зображення духів і божеств з каменю, кості, рогу, бурштину, дерева. Передусім це були вже згадувані статуетки Великої матері — втілення родючості землі й живих істот. Значно поширені у багатьох народів світу магичні обряди викликання у Неба дощу так само покликані від первісної магії, пережили віки і закорінилися в культурному спадку практично всіх народів світу.

Припускають також, що вже тоді первісні люди виявляли мудрість стосовно сонцестояння і рівнодення, оскільки з цими явищами пов'язані весняні повені і зміна сезонів погоди. Подальший розвиток спостережень за небом відбувся вже в IV — III тис. до н. е., коли на добре зрошуваних родючих землях навколо великих річок Ніл, Тигр і Євфрат на Близькому Сході, Інд і Ганг на півострові Індостан, Хуанхе і Янцзи на Далекому Сході завдяки успіхам землеробства зародилися давні цивілізації. Тому нагромадження астрономічних знань та їх використання стало одним з основних занять і езотерично сакральною прерогативою мудреців (зокрема, жерців). Іншими словами, ці найдавніші астрономи свої знання про небесні явища розглядали як успадковані з «темних», первісних століть історії своїх народів.

На наш погляд, відсутня ретельна наукова теорія деяких проявів небесної активності. Так, наприклад, не до кінця зрозумілі причини вибуху наднових зірок, а також короткі спалахи гамма-випромінювання, що регулярно спостерігаються в різних областях зоряного неба.

За цих умов, вивчаючи соціоантропогенезу феноменології мудрості, варто розглядати інституціоналізацію як сферу духовного виробництва стосовно систематизації знань про суспільну дійсність. Саме наукове вирішення феноменології мудрості в духовній субстанційній основі є легітимним визнанням. Тому наука як специфічний соціальний інститут у структурі соціального організму мудрості ініціює семантичне поле всесвіту і визначає його морфологічні та функціональні параметри.

У 60-ті роки минулого століття на новий рівень наукового пізнання виступила феноменологічна соціальна філософія та філософія історії. Наукова цінність феноменології як сукупність духовних феноменів полягає у здатності трансформувати ефірно субстанційні (першопочаткові) дії у різновид пізнавальної діяльності людини. Таке переосмислення наукових понять ініціює інтелектуальна інтуїція як «вбачання» істини, її здатності само розкриватися. За цих обставин варто зазначити концепцію проактивності.

При цьому, за Гуссерлем, важливе місце посідає «інтенційна активність», «напруженість» свідомості, оскільки до інтенційної активності мають відноситись діяльність органів чуття, уяви, фантазії, міфу як відповідного сенсорного світовідчуття. Саме інтенційність свідомості реалізується в серії конститутивних актів мудрості. Адже Гуссерль створює феноменологію як суто методологічне вчення, яке має за мету обґрунтування системи знання як такого, оскільки є безсумнівними аподиктичні — вихідні принципи. Тому Гуссерль розробляє в «Ідеях до чистої феноменології і феноменологічної філософії» новий підхід до методології — так звану «трансцендентальну феноменологію», духовним ядром якої є ідея «феноменологічної редукції» [51, с. 101].

За Гуссерлем, природне пізнання починається з досвіду і залишається в досвіді. Отже, в тій теоретичній настанові, яку називають «природною»,

смісловиттєвий горизонт можливих досліджень позначений життєвим світом. Фактичний рух будь-якого людського досвіду такий, що він примушує наш розум виходити за межі речей, які дані наочно. Отже, можна слідувати сутнісно можливим варіантам мотивованих взвезмов'язків досвіду, іменованій «дійсним світом». Це особливий випадок різноманітних можливих світів.

До вимог реалізації процедури феноменологічної редукції Гуссерль відносить застосовувані ним і в попередній період процедури «утримання» від певних суджень про об'єктивне буття реального світу або математичний вислів «винесення за дужки» пізнавального розгляду об'єктивного змісту реальності, так само як і психофізичної (емпіричної) реальності власного Я (Ego). Таку сукупність названих операцій іноді називають «психологічною редукцією», що містять у собі операції щодо отримання «ейдетичного» знання (або «ейдетичної редукції»).

За цих умов новим моментом виступає остання процедура — «трансцендентальна» (або «феноменологічна» редукція, в ході якої редукується (піддається «духу епохи», усувається від розгляду) не тільки емпіричне Я (емпіричне Ego) суб'єкта пізнання, а й увесь ейдетичний зміст пізнавальних операцій. Крім того, в процесі феноменологічної редукції елімінується сукупний сумнівний — неаподиктичний зміст пізнання, оскільки лишається тільки трансцендентальний (або «чистий») суб'єкт (або «Я») і сам факт мого сумніву. Як вважає Гуссерль, тільки цей «феноменологічний залишок» здатний продукувати статус аподиктичного (абсолютно безсумнівного) знання. Трансцендентальне Ego, або трансцендентальний суб'єкт, є таке моє існування, про яке я нічого не знав до завершення процедури феноменологічної редукції. Це інтуїтивне, інтелектуально виражене, самовідчуття «чистого» факту свого існування як інтенційний об'єкт мислення.

На наш погляд, феноменологічна редукція духовного капіталу, що вбачає феномени життєвого світу, виявляє себе у хронологічній послідовності конститутивних актів, оскільки вони становлять інтенційний зміст феноменологічних об'єктів — феноменів. За цих обставин функціонування

трансцендентального суб'єкта виявляє два моменти — часовий потік інтенційних конститутивних актів «чистої» свідомості і корелятивні результати цієї комунікативної активності — інтенційні об'єкти. Це означає, що феноменологія як система методологічного знання базується на онтологічній та гносеологічних основах. Тому Гайдеггер інтенційно скеровує на світ, буття не штучно відірвану від людини свідомість (перетворюючи її тим самим на абстрактно-логічний гносеологічний суб'єкт), а саму людську екзистенцію. Останнє і є реально-екзистенційним, онтологічним суб'єктом, «безоднею ніщо» у структурному змісті світу світу, «світлюю плямою прозорості» в бутті. Феноменологічна методологія використовується Гайдеггером для «деструкції» раціоналістично-«метафізичної» картини світу й осягнення ірраціоналістського напрямку. Адже сама інтенційність свідомості є специфічним виявом екзистенційної природи людського буття, що ініціює в собі екзистенцію.

На феноменологію як на матрицю онтологічно різних позицій посилаються і М. Мерло-Понті, і А. Камю з варіантами екзистенційної філософії, і засновник французького персоналізму Е. Муньє, і представники так званої «філософії духу» Л. Лавель і Р. ле Сенн.

Перенесення даної феноменологічної моделі мудрості на українське підґрунтя у цьому вузькому значенні містять і перші вітчизняні наукові розробки стосовно такого його структурного елементу як ідентичності [48, с. 35]. Однак, на нашу думку, доречно утвердити тлумачення терміна «політика ідентичності», оскільки ним досить точно і семантично виправдано охоплюється комплекс явищ, наукових і практичних проблем, що є актуальним для етапу становлення національної державності. Саме політика ідентичності уможливило в собі органи державної влади. Політичні та громадські рухи й організації, самоврядні територіальні, конфесійні, професійні та інші об'єднання громадян, духовна еліта, вчені, освітяни, різноманітні медіа, а також впливові фінансові та економічні структури.

У цьому значенні політика ідентичності може бути за своїм типом креативною. Важливість такої політики ідентичності серед інших сфер

суспільного управління та державної політики визначається функціями, які виконує механізм національної ідентифікації в системі суспільної організації та саморегулювання. Основними компонентами такої організації є: морально-ціннісна інтеграція суспільства, що забезпечує стабільність суспільних зв'язків та надає відчуття захищеності кожному члену суспільства.

Таким чином, сьогодні має панувати такий креативно-творчий дух часу, в якому пропонується відмовитися від ідеологічного протистояння і зосередити увагу державності й громадськості на вирішенні прагматичних завдань узгодження розуміння критеріїв національної приналежності та імперативів суспільної поведінки.

З огляду на це, онтологічною основою *інституціоналізації* є смислогенез, котрий через освіту як механізм самовиявлення, самовираження створює «дух епохи», на якому базується певний тип культури виробництва, спілкування як «гра грою відповідних гравців». Цей тип культури в соціальному організмі мудрості реалізується у системі вищої освіти як суспільно визначена вимога, норма, стандарт тощо.

На практиці підвищення якості та потужності процесу смислогенезу на планетарному рівні спричинилося до того, що наприкінці ХХ ст. «дух епохи» змінився на якісно інший ступінь розвитку, збудивши ментальні засади етносу і сформувавши специфічний «дух народу».

Оскільки зміни відбувалися не в матеріальній сфері, а у сфері духовного виробництва, світова соціальна криза «закономірна» застала «пересічну» людину непередготовленою. При цьому, варто згадати своєчасне попередження Гегеля про те, «що якщо тільки дух народу підноситься на вищий рівень, усі моменти державного устрою, що пов'язані з попередніми рівнями його розвитку, втрачають усталеність, вони повинні занепасти, і не існує сили, здатної їх утримати» [38, с. 79]. Саме йому, «духу епохи», повинна відповідати виробнича діяльність вищої школи. Цю думку виразно окреслив В.П. Андрущенко, який, виступаючи на загальноукраїнському методологічному семінарі

Академії педагогічних наук України та Інституту вищої освіти з проблеми «Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи» [137, с. 48].

На наш погляд, наука, освіта та виховання є «духом епохи» в інституціональній формі мудрості, що визначає співрозмірність людини з епохою. Такий «дух епохи» в феноменології мудрості є філософським узагальненням наукових доробок, з огляду на які людство вибудовує свою соціальність, проектує майбутнє, готує до життя підростаюче покоління.

Сьогодні інституціоналізація з боку науки значною мірою розгорнулася саме в інформаційних технологіях. З огляду на цю інформаційну фазу інституціоналізація, зокрема вищої освіти, готує професійні кадри. Виконує функцію забезпечення належного інтелектуального рівня сучасного виробництва. Іншими словами, зміни в духовному житті країни повинні підвести природним шляхом її вищу школу до фундаменталізації освіти на основі духовної єдності її технічної, природничо-наукової та гуманістичної складових. Для цього треба затребувати до органічного стану цілісну систему знань. Розпочати в цьому відношенні необхідно з обґрунтування універсальної моделі гармонійного світу. Адже людина повинна в першу чергу духовно, на підставі знань та життєвого досвіду, відчувати зв'язок з космосом, таким чином входячи в ноосферу. Цей тип зв'язку досягається сучасною наукою через визнання екологічного імперативу.

Безперечно, необхідна практична реалізація тріади «екологічне виховання — екологічна просвіта — екологічна освіта». Усі компоненти цієї тріади тісно взаємопов'язані, становлять основу формування екологічного (космічного) світогляду, що базується на усвідомленні необхідності збереження оптимального для життя середовища, яким є біосфера Землі. За цих умов створюються перші кроки для заселення космічного простору навколо планети Земля. Тому інституціоналізація вищої освіти повинна готувати саме духовну людину як мудреця добрих справ.

До морфологічного напруження в феноменології мудрості призводить необхідність диверсифікації типів університетів і не лише за сферами

професійної підготовки, а й за об'єктом університетської освіти. Як висновок необхідно зауважити, що суперечності морфологічного походження полягають у наявності або відсутності певних елементів у структурі вищої освіти. Вирішення цих суперечностей полягає в річищі створення новітніх освітянських новоутворень у структурі системи вищої освіти або розширення функціональної палітри вже існуючих елементів. При цьому, функціональні розлади в інституціоналізації вищої освіти можна усунути шляхом активної та цілераціональної діяльності системи управління країни.

Таким чином, наукове визначення поняття «мудрість» пов'язане зі смислогенезом як всебічним явищем земного, так і космічного походження, незалежно від суб'єкта історичної дії. Саме інституціоналізація науки, освіти та виховання здатна інтегруватись у феноменологічний процес мудрості як єдиний соціальний організм, що із добротними намірами духовних феноменів має трансформуватись в континентальну та планетарну цілісність.

1.3.1. Мудрість як визначальний ресурс у духовному розвитку соціуму

У сучасну добу глобалізації, коли суспільні відносини недостатньо взаємно згармонізовані, відбуваються певні антиподні механізми в самому енергетичному процесі. За цих умов ефірна субстанція виступає діалектичним джерелом природного розвитку людини. Такий стан і форма ефірної субстанції як першооснови живого в суцільному накладається на природу. В основі субстанційності людського (розвитку ідеї, думки) як живої розумної істоти є біосоціальність, що виступає в такому контексті за своєю внутрішньою будовою мозку як природний «штаб». В цьому ефірному просторі біологічна організація клітини значною мірою «купається» у водному сполученні, оскільки розповсюджує спадкову інформацію, таким чином народжуючи рух субстанційно живих мікроорганізмів.

При цьому варто довести, що саме мудрість *народу* становить природно-соціально-духовну субстанцію історичного процесу. В цьому сенсі необхідно говорити про субстанційну природу народу, розпочинаючи з категорії «субстанція». Слід звернути увагу на те, що ставлення до цієї філософської категорії ніколи не було одноманітним. Так, Ф. Бекон говорив, що такі поняття як «субстанція», «якість», «дія», «страждання», «буття» та інші не можна називати гарними [26, с. 389]. Інші користуються нею, починаючи від Аристотеля, і досягають цю категорію як безмістовну і разом з тим користуються нею.

У феноменологічному контексті мудрості є підстави використовувати категорію «субстанція», оскільки це не якась нерухома першооснова життя, а навпаки — вона рухлива внаслідок своєї суперечливості як основа всього сущого. Субстанція, за Дж. Локком, є загальна основа бога, духів і тіла, які є різноманітними модифікаціями [82, с. 36]. Як вважав Б. Спіноза «субстанцію необхідно називати тільки те, що є вічним, незалежним від усякої вищої причини, те, що існує само собою і за необхідності. Ця єдина неподільна субстанція не тільки наділена нескінченною силою досконалостей, але й видозмінюється нескінченно [54, с. 213].

Із приведених думок світових філософів вочевидь витікає, що субстанція — це така основа, яка становить активно діючу сторону того чи іншого явища або прогресу. В цьому розрізі вона рельєфно відрізняється від матерії, що є об'єктивною реальністю. Іншими словами, субстанція є суб'єкт, а матерія — об'єкт.

Згідно з Г. Лейбніцем: «...кожна наука має своїм предметом субстанцію [78, с. 142]. На нашу думку, філософ нараховує дві точки зору на природу субстанції. Згідно з першою точкою зору, кожна субстанція, включаючи душу і навіть самого Бога, є тілесне. Інакше кажучи, вона складається із матерії або робочої маси. Інші вважають, що існують і безтілесні субстанції, що людські душі безтілесні, що Бог — це душа або найвища світова сила, навіть, якщо бажаєте, причина самої матерії [78, с. 152]. Субстанція може виникати тільки шляхом

творення і зникати тільки шляхом знищення. Неможливо поділити субстанцію на дві, або з двох зробити одну і, отже, кількість субстанцій не може збільшуватися, а ні зменшуватися природним шляхом, хоча вони часто підлягають перетворенням. Окрім цього, кожна субстанція ніби є земним світом і дзеркалом бога або всього універсуму, який кожна субстанція відображає по-своєму. Універсум помножується стільки разів, скільки існує субстанцій [79, с. 117].

Субстанція має свою природу і складається із сукупності всіх властивостей, які становлять основу будь-якого матеріального чи духовного предмету. Кожна субстанція є в деякому роді особливий світ, незалежний від усього іншого, крім Бога [79, с. 138]. До загальних властивостей субстанції належать: рух, мінливість, простір, час та сталість.

На наш погляд, субстанція — це поняття, що позначає основу, творчу силу всього існуючого. Погляди філософів розходилися швидше не в загальному визнанні цієї категорії, а в її конкретному використанні. Так, Г. Гегель вважав, що «духовний світ є субстанційний світ» [37, с. 354]. Відмовляючи фізичному світові в субстанційності, Г. Гегель вважав, що субстанція є, по-перше, духовна основа, по-друге, розумова основа і, по-третє, діяльнісна основа. Не поділяючи гегелівської думки стосовно того, що фізичний світ не має субстанційної основи, необхідно припускати наявність методологічного потенціалу категорії субстанції.

Субстанційна якість є внутрішнє необхідне відношення. Ця гегелівська думка отримала глибокий розвиток у філософських поглядах К. Маркса, який писав, що субстанційна якість є тільки внутрішньою необхідністю [84, с. 322]. Як необхідне внутрішнє відношення, субстанція є нескінченною сутністю, яка виявляється в кінцевих речах. Субстанційне відношення є відношенням нескінченного і скінченного, сутності та явища, загального і окремого тощо.

На тотожність субстанції і предмета з його діями і функцією звертав увагу Б. Спіноза. У більш повному і всебічному вигляді цю ідею розвинув К. Маркс. Він підкреслював, що дія є «вищою функцією» предмета або явища.

Тому спосіб дії, руху або існування предмета чи явища збігається з їхньою сутністю. Термін «субстанція» позначає дійовий початок. Здібність діяти властива кожній субстанції, і із неї завжди народжується деякий рух. І тому сама тілесна субстанція (рівно як і духовна) ніколи не перестає діяти [84, с. 241].

Субстанція має певні властивості. Це, перш за все, такі властивості, як загальність, суттєвість, активність. При всіх розбіжностях в означенні субстанції ні у кого не викликає сумніву те, що субстанція відбиває загальність. У «Філософському енциклопедичному словнику» міститься означення категорії субстанції як об'єктивної реальності, як матерії в аспекті єдності всіх форм її руху, як граничної основи, завдяки якій чуттєва різноманітність і мінливість властивостей зводиться до чогось постійного, відносно нерухомого і самостійно існуючого» [135, с. 458].

Не можна сказати, що наведене означення субстанції є найдосконалішим, оскільки виконане в аспекті моністичної філософії. Саме таке означення субстанції є позитивним посилом в книгах з матеріалістичної філософії, де в одному місці субстанція трактується як «найглибша сутність буття», як єдина основа всіх матеріальних утворень, завдяки якій вони «органічно пов'язані між собою, переходять одне в одне і в своїй сукупності утворюють цілісну систему. Але в цих означеннях, на наш погляд, ні слова не сказано про те, рухома чи нерухома ця першооснова. Не витримує критики, на наш погляд, позиція, згідно з якою субстанція зводиться до якогось матеріального предмету. По-перше, субстанція не може розглядатися лише як матеріальний предмет, а по-друге, виглядати як нерухома першооснова. Таке поняття субстанції нагадує платонівські «ідеї», що знаходяться в «наднебесі» нерухомо і разом з тим становлять першооснову всіх рухомих предметів, явищ, процесів.

У цьому плані необхідність застосування субстанційного аналізу до розробки теорії феноменології мудрості диктується низкою чинників. Адже субстанція є вираження і приближення до абсолютного значення предмета, яке

конкретизується і поглиблюється сумою відносних істин, оскільки субстанційне визначення сутності мудрості досягається способом її активної дії.

Особливу увагу привертають до себе положення Д. Дідро про те, що людина складається із двох різних субстанцій (тілесної і духовної), що рух атомів породжує субстанцію, що якби субстанція була безтілесна, то її носії не мали б ні почуттів, ні сприйняття, ні задоволення, ні гиркоти.

Крім того, у сучасних умовах духовного відродження зростає інтерес до проблеми розвитку та історії духовної культури як домінанти життєтворення мудрості. У цьому сенсі варто ретельно зупинитись на головних гіпотезах, які пояснюють механізм біосоціалізації, але спочатку варто стверджувати позицію щодо теорії біологічного прогресу. Оскільки значною мірою поширена думка, згідно з якою соціальність виникає на певному етапі прогресуючого біологічного розвитку видів тварин. Коли мова заходить про розвиток, у нашому конструкті це розвиток біосоціальності, то інтуїтивно його розуміють як прогресивне ускладнення, яке повинно «накладуватися» на відповідне ускладнення біологічних форм. Виконання такого підходу суттєво веде до спроб об'єднання двох напрямків прогресивного розвитку, коли більш складній органічній структурі відповідає більш вдосконалена соціальна.

Ретельне вивчення соціально-філософського аспекту біосоціальності можливе із залученням таких понять, як аналогія і гомологія. Часто фіксована подібність у структурі тваринних спільнот ігнорується як неможлива через те, що ці спільноти утворені представниками різних філетичних таксонів. У зв'язку з цим суттєво нагадати, що ієрархія організмів, запропонована різними авторами (Арістотель, К. Лінней), є абстракцією і мобілізована показати «прогресивний» розвиток живих істот від простих форм до людини або навіть до Бога, якщо такий знадобиться. З огляду на це можна до безкінцевості множити подібні приклади, проте потрібно звернути увагу на головні висновки: 1) немає критеріїв складності організмів та їхньої прогресивності; 2) отримані в останній час експериментальні дані ігнорують старі уявлення про прогресивний устрій деяких груп тварин.

Вивчення біосоціального еволюціонізму *духовного капіталу мудрості людини* примушує звернутися до загальних уявлень про розвиток органічного світу. В контексті природничо-історичного походження виокремлюють дві важливі концепції — монофілізм і поліфілізм. Коротко відзначається, що монофілізм — виникнення організмів від загального пращура, а поліфілізм — виникнення нових таксонів від деяких пращурських форм.

Головною точкою зору на сьогодні є монофілітична позиція. Її логічним завершенням є згадана вище ієрархія живої природи. Використання цього витоку для аналізу біосоціальності призводить до того, що при описуванні подібних форм нам доводиться говорити про аналогії, тобто про зовнішнє за схожістю як прояв біологічної спільноти.

Опертя на монофілізм призводить до необхідності формувати систему, що відображає ускладнення і розвиток анатомо-фізіологічних структур, а не еволюцію біосоціальності. В силу цього постає питання: як загалом можна «зв'язати» форму біосоціальності з рівнем біологічної організації? Як порівняти соціальність бджоли і горили, виходячи з того, що перша належить до типу безхребетних, а друга — до типу хребетних? Головною відмінною рисою хордових є наявність хребетного стовбура, хорди. Якщо у бджоли немає систематично більш «вищої» ознаки — хорди, то чому вона повинна володіти соціальністю (соціальною, а не біологічною формою організації) нижчого рангу? Хорда надає (якщо загалом дає) її носіям анатомно-фізіологічну вагомість і ніяк не може впливати на соціальність тварини.

Використання поняття «аналогія» дає змогу відкрити діалектику внутрішнього і зовнішнього при формуванні біосоціальності. Якщо ми передбачимо, що її поява є наслідком гомології, тоді можна стверджувати: виникнення біосоціальності було закладене в генетичній (внутрішній) програмі і просто реалізувалося за певних умов. Навпаки, якщо ознака є аналогічною, тоді можна передбачити, що її поява викликана дією зовнішніх чинників і не залежить від внутрішньої, біологічної організації. У такому випадку пошук причин

біосоціальності пов'язаний: у першому випадку — з біологічним «устроєм» виду; у другому — з дією певного зовнішнього чинника. На наш погляд, вказівки на аналогічність дуже поширені у біології при описі джерельних форм, але майже відсутні при аналізі психологічних і соціальних феноменів.

Таким чином, підводячи короткий підсумок вищесказаного, необхідно підкреслити: по-перше, при поясненні біосоціальних форм організації у безхребетних і хребетних тварин необхідно враховувати їхню приналежність до різних філетичних угруповань; по-друге, розвиток біосоціальності відбувався паралельно (усуспільненість бджоли не є гомологічною спадковістю усуспільненості приматів); по-третє, використання методу аналогій дає можливість «зглядати гострі кути», які виникають після прийняття теорії біологічного прогресу. Відіграючи домінуючу роль на ранньому етапі становлення теоретичної біології, ідея прогресу має бути переосмислена з позиції сучасного пізнання, оскільки шаблонне її використання веде до несуттєвого повторення гіпотез, які першопочатково закладені самою концепцією прогресу.

У цьому розрізі вияв незалежного характеру соціалізації дає можливість сформулювати такі передбачення:

1. Соціалізація має коригуючий характер і її походження пов'язане з необхідністю прилаштовуватися до умов зовнішнього середовища.

2. Для розуміння специфіки механізму організації тваринних усуспільнень потрібен аналіз їхньої адаптивності.

3. Якщо біоусуспільнення фіксуються в різних таксономічних групах, то суттєво передбачити, що вони організовані згідно з рубіжним принципом.

4. Якщо організація біоусуспільнень дає певну селективну користь, то розвиток таких істот повинен йти в напрямку появи нових механізмів організації, що надає зростанню щаблю конформізму (прилаштованості), що певною мірою містить у собі концептуальну модель «біосоціонавігації».

На наш погляд варто було б умовно виокремити три групи соціальних тварин і запропонувати розділити їх на два типи — природжені і набуті.

Виходячи із своїх міркувань про те, що соціальність є іманентною властивістю, яка притаманна органічній матерії, вона відокремлює спільноти, утворені в результаті: а) харчування; б) сприймання; в) розвитку взаємодії. Спільноти, утворені по першому типу, складаються з коралів, поліпів тощо. До другого типу відносяться спільноти безхребетних і хребетних.

Нижче подаються головні концепції, які відображають становлення і розвиток біосоціальної форми організації тваринних спільнот. Концепція біосупільства як розширеної сім'ї головний наголос спрямовує на розгляд генетичного сходження між членами біосупільств, щаблів їхньої єдиної дії у вирощуванні нащадків. Використання цього підходу показує, що спільноті-колонії розкривають у собі агрегацію елементів, які утворилися в результаті ділення клітки-засновниці біоспільноти. Іншими словами, це клон кліток, пов'язаних генетичним і функціональним зрощенням.

Аналіз спільнот комах показує таке: 1) високий рівень подібності особин у спільноті; 2) спільноти складаються з генетично подібних особин; 3) усі члени таких утворень є прямими нащадками обмеженої кількості особин.

Теорія розширеної сім'ї несе в собі появу біосоціальності за такою схемою: 1) поява нащадків; 2) прояв істинного піклування про нащадків; 3) участь нащадків у формуванні і культивуванні нових генерацій; 4) перекривання деяких генерацій. Таким чином, біоспільнота виникає в результаті ускладнення відносин між батьківськими особинами та їхніми прямими нащадками. Як певну модифікацію гіпотези розширеної сім'ї можна розглядати концепцію материнського маніпулювання, згідно з якою батьківські особини першочергово породжують стерильних нащадків, що спонукає їх у наступному інтегруватися.

Теорія надорганізму

Неодноразово ідея надорганізованого формування спільнот використовувалася для пояснення суспільної організації в тваринному світі. Найбільш цілісно вона розроблена для суспільних комах. Вважають, що вперше описав сім'ю комах як надорганізм В. Венлер у статті «Колонія

мурашок як організм». Автор передбачав, що спільнота аналогічна за своєю будовою і виконавчим функціям багатоклітинного тваринного організму. Також його бачення зводилось до таких положень: 1) одна особина спільноти є аналогом однієї клітини багатоклітинного організму; 2) в надорганізмі особини спеціалізовані на виконання певних функцій, які аналогічні системі органів і тканин цілісного організму; 3) існує інтеграційна система передавання інформації; 4) надорганізм і організм мають індивідуальні риси; 5) розмноження відбувається внаслідок розвитку генеративної тканини — аналогу репродуктивних особин; 6) надорганізм проходить у своєму розвитку всі стадії, притаманні організму, тобто народження, зростання, розвиток і відмирання. Незважаючи на наочну простоту і високу міру аналогії, варто відзначити, що концепція надорганізму має і свої недоліки. Так, вважають, що особини спільноти не цілком генетично ідентичні порівняно з клітинами багатоклітинного організму [20, с. 78].

Підбиваючи підсумки теорії надорганізму, необхідно підкреслити таке: 1) цю концепцію неодноразово залучали для аналізу соціальних явищ, а тому вона цілком суттєва для опису феномена біосоціальності; 2) концепція надорганізму може бути розглянута як невід’ємний атрибут цілісного, холистичного підходу; 3) уявлення про спільноту надорганізму дає можливість підійти до неї як до ієрархічно організованої системи, утвореної з однорідних елементів; 4) надорганізмений підхід відображає єдність органічного світу від клітинних до соціальних форм.

Ця концепція витримана у річищі соціобіологічного підходу. Отже, під біоспільнотою ми розуміємо сукупність взаємодіючих між собою організмів одного виду з функціональною диференціацією і спеціалізацією, пов’язаних високим рівнем генетичного зрощення і організованих в ієрархічну структуру.

Адаптивний характер біосоціальності

Як підкреслювалось, існують дві тенденції при розгляді біосоціальності — соціальність як іманентна властивість і як епіфеномен. Більш поширені уявлення

про соціалізацію як епіфеномен, тобто як надфеномен, який виявляється у формі «надбудови» до біологічного. Для такої соціальності прийнято вказувати на селективну користь. Так, можна зустріти такий список: 1) захист від хижаків; 2) захист від умов середовища; 3) підвищення життєдіяльності, виживання; 4) підвищення ефективності харчування; 5) займання нових екологічних ніш; 6) підвищення ефективності розмноження; 7) стабільність популяції; 8) зміни умов середовища.

Соціалізація, розгортаючись під дією природного відбору, являє собою «останній шанс» недієздатних організмів для виживання. Вона створює нову цілісність для боротьби за виживання, знижуючи інтенсивність індивідуального відбору. Як зауважує Е.Н. Панов: «В рамках соціобіології соціальність тлумачать як деяке новоутворення, що виникає на певній стадії еволюції тваринного світу». Він же вказував на те, що рівень узгодженості соціальних груп знаходиться на рівні особин. Іншими словами, спільнота неодмінно адаптована до середовища, як і пара або індивід.

Застосування гіпотези компенсаторного характеру біосоціалізації дає можливість зрозуміти причину такої форми організації. На противагу важко пояснити, для чого виникла «необхідність» інтегруватись в спільноті, якщо нове утворення такою самою мірою адаптоване в спільноті як особина. Адже соціогенеза сприймається як перехід від одиничної стадії до спільноти, при якому індивід «жертвує» своїми інтересами з метою підвищення налаштованості групи. Тоді неможливо уявити, для чого необхідно жертвувати на користь аналогічною мірою налаштованого утворення. Суттєво осмислити, що неадаптовані індивіди «змушені» жертвувати, щоб крізь призму сукупної, групової узгодженості вижити в конкурентній боротьбі.

Згідно з Н. Тінбергом [20, с. 123], який розглядав організм як «наділену» функціональністю сутність, можна зрозуміти, що колонія *Volvox* є спільнотою. Міра інтегрованості клітин у цьому контексті є невагомою і тому недієздатна до самостійного функціонування, тобто є «неділенням» або індивідом-організмом.

Поява біосоціальної форми організації живої матерії має адаптивний, компенсаторний характер, оскільки біосоціалізація виникає в результаті пристосування до середовища непристосованих індивідуально осіб і розгортається під дією механізму природного відбору.

Соціалізація створює новітню цілісність у боротьбі за виживання. Вона анулює протиріччя міжіндивідуального відбору й інверсує його на груповий. Соціалізація як компенсаторний процес виникає внаслідок глобальних антропоморфозів Життя — це поява багатоклітинності і статевого розмноження, воно має характер прилаштованості до цих явищ. Наприклад, спільноти-колонії виникають як один з можливих варіантів відповіді на антропоморфоз у формі появи багатоклітинності.

Зазначається, що соціогенеза прямує магістраллю репродуктивності стерілізації частини спільноти. В результаті цього процесу відбувається розмежування особин на дві групи — репродуктивних і соматичних тварин. Тому на ранніх етапах соціалізації в спільнотах-колоніях відбувається втрата певною частиною одноклітинних елементів здатності до реалізації, досягаючи епіцентрального розгалуження у соціальних комах.

При цьому, простежуються три послідовних етапи подібного репродуктивного розділення: генетичний контроль, контроль на рівні ембріогенези і «поведінкова стерілізація» дорослих особин. У спільнотах хребетних також виокремлюються елементи репродуктивної стерілізації. Ці спільноти змушені інверсувати «зайвих» або периферійних самців. У хребетних домінантне розмноження «репродуктивного ядра» і звільнення молодих самців призводить до формування соціальної групи особин як елементів із спадкових тварин.

Належне правило біосоціалізації — звільнитися від зайвих самців, тобто обмеженого статевого процесу. «Ідеал» біоспільноти — партеногенетичне повторення одиничного організму в нащадках. Необхідно ствердити, що за результатом репродуктивності стерілізації і функціональної спеціалізації виникає залежність особин одна від одної, коригування їх до інтеграції. Понад

те, на прикладі розвитку робочих особин у спільнотах комах можна говорити про те, що самиця-засновниця штучно «закладає» функціональну неповноцінність потомства як інтегрування спільнотою. Іншими словами, самиця-засновниця, не здатна до самостійного функціонування, повторює себе в нащадках, забезпечуючи економічне функціонування

Біосоціоеволюціонізм в боротьбі за обмежені ресурси

Життя загалом розглядається як боротьба за речовину, тобто ресурси. Так, Дж. Бернал відзначає, що обмін речовини з навколишнім середовищем є одним з основних критеріїв живого, перманентно пов'язуючи енергетичні ресурси та органічну еволюцію в своїй праці.

В контексті розвитку органічної речовини, А. Роув [20, с. 134] пропонує головні правила біосоціоеволюціонізму: 1) вся енергія надходить від сонця і акумулюється рослинами; 2) життя є процес згоряння палива; 3) паливо диференціюється між організмами через джерельні мережі; 4) головний закон життя — конкуренція, тобто ресурси є обмеженими. Понад те, існує позиція, згідно з якою «загалом живу речовину можна розглядати як єдиний каталізатор, здатний самостійно синтезуватися в процесі каталізованої реакції акумуляцією енергетичного потоку внутрішньо живої системи» [20, с. 135]. Звідси випливає, що проблемі боротьби за ресурси відводиться значне місце в системному аналізі виникнення і розвитку органічних систем.

Для того, щоб звільнитися в семантичній двосмисленості терміну «ресурси», підкреслимо, що під ним ми розуміємо не тільки асимуючу рідину, але й множину інших, біологічно значимих чинників, таких, як: статеві партнери, сприятливі умови середовища, територія тощо. Інакше кажучи, ресурси — це біотичні, абіотичні і «соціальні» чинники, що необхідні особині.

Варто відповісти на питання: чи можна розглядати боротьбу за ресурси як умову появи біосоціальності, досліджуючи вплив такої конкуренції на органічну еволюцію? Для цього розглянемо суттєву модель виникнення життя на тлі боротьби за ресурси.

Кількість протобіологічної речовини, що синтезується хімічним шляхом після початку органічного синтезу, поступово скорочувалася, що змушувало перші «організми» на ранніх етапах еволюції вести активну боротьбу за ресурси. Такий початок еволюції А. Роув характеризує так: «У протоорганізмів було достатньо харчів... і у них не було супротивників у боротьбі за існування» [20, с. 137].

Вичерпування первинної речовини змушує протоорганізми (гетеротрофи) шукати нові джерела отримання енергії. Такий стан справ можна розглядати як першу кризу в історії розвитку життя, протиріччя між обмеженими ресурсами та їх реалізаторами. Перші протоорганізми знімають це протиріччя шляхом: 1) переходу на інше джерело отримання енергії (бродіння, хемосинтез тощо); 2) переходу до автотрофних джерел з отриманням здатності до самостійного синтезу органічної речовини з неорганічної; 3) переходу до хижацтва, тобто живиння інших організмів для своїх потреб.

Боротьба за ресурси була не тільки «стимулом» до утворення і зростання первинних організмів, вона підштовхувала їх до однієї з головних функцій життя — самореалізації. Механізм «соматичного розриву» впадкував дуплікації клітин на ґрунті генних елементів. При цьому необхідно підкреслити, що частково такий спосіб реалізації зберігається у сучасних організмів, де відбувається обмін генетичним матеріалом, що має закономірно випадковий характер і продиктований ДНК і відсутністю коацерватних краплин.

Таким чином, концепція боротьби за ресурси є суттєвою для пояснення механізму зародження і першопочаткового розвитку біологічних форм. У сучасній біології і філософії складається спотворене розуміння еволюції, розглянутої як процес цілеспрямованого прогресу. Іншими словами, прилаштовуються вже прилаштовані, де застерігають відносний регрес паразиткових видів як «спростування» прогресивних форм.

Погляди В.А. Бердникова полягають в тому, що ділення на «вищих» і «нижчих» є умовним, але більшість сучасних дарвіністів звертаються з розумінням «прогресу». Зміна одних видів на інші ще не дає права говорити про

прогресивність останніх. Можливо, це тільки проста «зміна» одних форм на інші форми, оскільки біологічна еволюція являє собою зміну форм, де відсутні «добрі» та «погані». Ідея прогресу непрямолінійно вказує на присутність кінцевої причини розвитку — появи більш сучасних організмів, не втрачаючи чинників змінюваного середовища.

Ч. Дарвін також метою боротьби за існування розумів саме боротьбу за ресурси, ґрунтуючися на концепції Мальтуса, який стверджував причину відбору, що є «постійною тенденцією всіх тварин розмножуватися над кількістю харчів, приготованих для них». Ключовим моментом дарвінівського природного відбору є чинник перенаселення, тобто протиріччя між кількістю осіб і доступними ресурсами, які стримують прогресивність розмноження. Така боротьба за існування виникає в результаті обмеженості ресурсів.

Л.С. Берг, критично розглядаючи підхід Ч. Дарвіна, неодноразово вказує на тавтологічний характер поняття «боротьба за існування», який трактується через рівень виживання нащадків і успішності розмноження. Але за нормальних умов існування одна особа в процесі споживання залишає тільки одного нащадка, оскільки у протилежному випадку мало б місце прогресивне зростання кількості популяції, що не відповідає дійсності. На наш погляд, саме Ч. Дарвін «привніс» боротьбу за існування в природу, а не «вчитав з неї», або привніс характеристики, притаманні людському суспільству, в органічний світ. Тому виникає необхідність у зворотній «перевірці» тези «про боротьбу за існування», яка полягає в «навігації» чинника конкуренції між організмами в рамках біологічного підходу як інтегративного поняття.

Акцентуючи увагу на терміні «боротьба за ресурси», необхідно підкреслити суттєвість біоспільноти (або біосимбіозу) в результаті боротьби всіх проти всіх, а не через об'єднання на ґрунті взаємної корисності. Цілком правильно, що еволюція є зміною неприлаштованих на інтегрованих в надіндивідуальні утворення — симбіози або спільноти. Іншими словами, вільна від інших організмів однорідна речовина в природі не існує, оскільки є

абстрактне породження нашого розуму в результаті активного зростання кількості нейронів у структурі свідомості.

Таким чином, органічна еволюція — це еволюція послідовних симбіозів, умовною вершиною яких є спільноти або «симбіози» багатоклітинних. Застосовуючи поняття боротьби за існування, неможливо адекватно пояснити виникнення симбіозів. У класичному розумінні природний відбір селектує найбільш узгоджених, тобто тих, хто залишає максимальну кількість потомства, хоча статевість та обсяг споживаних ресурсів при симбіозі нижчі, ніж сумарна теоретична величина цих показників у відповідних межових формах.

Завершуючи огляд взаємовідносин біосоціальності та чинника боротьби за ресурси, є сенс тлумачити виникнення біосоціальності як формат розв'язання протиріччя між кількістю особин та досягненими ресурсами в змістовому обмеженні споживання.

Як загальні висновки варто виокремити такі. По-перше, біосоціалізацію необхідно розглядати в контексті загального процесу розвитку життя на ґрунті загальних механізмів. Адже вона є необхідною умовою розвитку біологічної еволюції і надає можливість її розвитку як зв'язку між неорганічною та органічною речовиною в єдиному процесі обміну, притаманного біосфері.

По-друге, однією з причин виникнення біосоціальної форми організації є конкурентна боротьба за обмежені ресурси. У спільноті інтегруються менш узгоджені індивідуально механізми до боротьби за обмежені ресурси, де відбувається стимуляція прогресивного розмноження трансформацією обмеженого споживання ресурсів змістових осіб певного виду як механізму вияву самців.

По-третє, еволюцію прийнято розглядати як послідовний симбіоз, як каталізатор протиріччя між кількістю організмів-споживачів та доступними ресурсами.

Всезагальне планетарне життя

Природний дух диференціюється в конкретні різновиди мешканців Землі і розкладається на притаманні природні духи, які загалом виражають природу географічних частин світу і утворюють різновидність рас.

Людина сама по собі є розумною. В цьому полягає можливість рівноправності всіх людей. Звідси випливає, як говорить Г. Гегель [39, с. 35], нікчемність різновидів людських рас — як пріоритетних (домінуючих), так і безправних. Різниця людських рас є природна різниця, що властиво природній душі. Така різниця пов'язана з географічною різноманітністю того ґрунту, на якому люди скупчуються великими масами. Різновиди расових незбігів людського роду справляють певний вплив у фізичному і духовному відношенні. Фізіологія у першому відношенні розпізнає кавказьку, ефіопську і монгольську раси; до цих рас додаються ще малайська та американська раси. Фізичне розмаїття всіх цих рас спостерігаємо головним чином у побудові черепа та обличчя. Побудова черепа визначається за допомоги горизонтальної і вертикальної ліній, з яких перша проходить від зовнішнього слухового проходу в напрямку до кореня носа, а друга — від лобної кістки до верхньої щелепи. За допомоги кута, утвореного цими двома лініями, голова тварини відрізняється від людської голови; у тварин цей кут надзвичайно загострений.

У кавказької раси такий кут прямий або майже прямий. Особливо це слушно стосовно італійської, грузинської і черкеської фізіономій. У цієї раси череп згори закруглений, чоло дещо опукле.

Своєрідність монгольської раси вбачається у висунутих наперед скуластих кістках, у вузькому розрізі неопуклих очей, сплюснутому носі, жовтому кольорі шкіри, короткому чорному волоссі.

У негрів череп вужче, ніж у монголів і кавказців, чоло опукле й шишкувате, щелепи подані вперед, зуби стоять косо, нижня щелепа сильно подана вперед, волосся курчаве і чорне.

Малайська та американська раси у фізичному відношенні мають різкі відмінні якості, ніж описані раси; шкіра малайців брунатна, шкіра американців мідяно-червоного кольору.

В духовному відношенні зазначені раси розпізнаються так.

Негроїдів неодмінно розглядають як молодшу націю. Їх продають, і вони надають можливість себе продавати. В їх релігії є щось дитяче. Те високе, що

вони сприймають, вони не вміють стримувати, воно тільки хвилиною проходить через їхню свідомість. Таку височінь вони переносять на перший випадковий камінь. Внутрішньої потреби до культури вони не пробуджують, а саме: немає відчуття особистості в людині. Тут їхній дух ще спить, залишається замкнутим у собі, абсолютно не прогресує.

Монголи характеризуються мобільністю, розповсюджуються по територіях інших націй. Їхня релігія — це уявлення про всезагальне, яке шанується ними як бог.

Європейці по своїй суті характерні конкретно-всезагальною визнаною думкою. Принципом європейського духу є розум, який здобув рівня самосвідомості. Європейський дух протиставляє собі світ, звільняється від нього та знову скидає цю протилежність, повертає знову в себе, в свою простоту. Європейця цікавить світ і він пізнає його, домінує при цьому внутрішня розумність. Згідно з Гегелем, первісні американці — тупі дикуни, наприклад, пешероси та ескімоси.

На наш погляд, кантівську філософію можна розглядати в тому розумінні, що вона зрозуміла Дух як свідомість (капітал) і містить у собі виключно тільки визначення її феноменології, а не всієї філософії. Вона розглядає «Я» як відношення до чогось потойбічного, що в цьому абстрактному визначенні називається «предметом у собі», і тільки відповідно до цієї конечності розуміє вона і інтелігенцію, і волю. В розумінні рефлектуючої сили судження вона приходить, щоправда, до ідеї духу, до суб'єкт-об'єктивності, до глузду тощо, а також до ідеї природи.

Філософія Фіхте стоїть на тій самій точці зору, і «не-Я» визначено в ній тільки як предмет «Я», тільки в свідомості «не-Я» залишається в ній у вигляді безмежного поштовху, тобто як «предмет у собі». Дві філософії показують тим самим, що вони не дійшли ні до поняття, ні до духу як свідомості так, як він є у відношенні до іншого.

Стосовно спинозизму, навпаки, потрібно підкреслити, що дух у глуздові, за допомоги якого він влаштує себе як «Я», як вільну суб'єктивність, на

противагу визначеності, виходить за межі субстанції, а філософія, оскільки для неї це судження є абсолютне визначення духу, виходить тим самим за межі спинонізму.

Генокосмізм як діалектика природної сили в життєвому світі

Наша сонячна система в кожную мить віддає у світовий простір потужні кількості цілеспрямованого руху. Завдяки сонячній теплоті земля оживлюється і певним чином перетворює її в інші форми руху у світовий простір.

Уявлення про силу, завдяки своєму походженню з діяння людського організму на зовнішній світ, передбачає думку про те, що тільки «одна частина активна, дійова, друга ж — пасивна, сприймаюча, і таким способом встановлює природу» [84, с. 109].

Простір життєдіяльності людини пронизується енергетичними і інформаційними полями і потоками, як цілком впливають у відповідності із своєю специфікою на людську душу і тіло.

Сучасна генетика і теорія інформації надають можливість розглядати біологічну еволюцію не як певну зміну організмів, а як зміну генетичної інформації. Бо окремі організми самі по собі не еволюціонують, а лише суттєво міняються форми їх поведінки, зберігається і поступово еволюціонує тільки генетична інформація, закодована в ДНК-молекулах. Саме ці інформаційні зміни є проявом на рівні окремих організмів, що відповідним чином сприяє росту визначеного числа набору генетичної інформації, а невдача означає втрату всіх копій даного набору як коду в ДНК.

Людське мислення (свідомість) формується і розвивається відповідно з генетичною програмою і еволюціонує у визначеному зовнішньому середовищі як продукт існуючої культури та історії, якою певною мірою керує інтегративна ідея. На відміну від комп'юторної пам'яті біологічна пам'ять здатна використовувати інформацію для власного виживання.

Для такого самовиживання окремої живої істоти необхідні певні канали зв'язку із навколишнім світом як відповідної сили генокосмізму. Кожний живий

організм постійно отримує сигнали із навколишнього середовища як певний подразник на їх реакцію.

Таким чином, діалектично цілісна жива система по суті є система обробки інформації як інтегрально-аналітичної оцінки живої природи. Адже духовний капітал природи життя — це організована інформаційна система врегулювання, що кодує поведінкові і когнітивні (на рівні клітки) детерміновані характеристики соціальних груп, які містить у собі міфи, вірування, мистецтво, інтуїцію як енергетично-сміслову регуляцію знання.

Історики філософії намагаються цілковито вивчити елементи речі (як основу), а й те, в що ця річ перетворюється; інакше, речі знаходяться в такому процесі, в якому основне перебуває і за своїми властивостями змінюється. Для того, щоб з'ясувати уявлення стародавніх філософів про поняття «начало», звернемося до «метафізики» Аристотеля, в якій він відзначає: «Так от, більшість перших філософів вважало началом всього одні лише матеріальні начала, а саме те, з чого складаються всі речі, з чого, як першого, вони виникають, і в що, як в останнє, вони, гинучи, перетворюються, причому сутність хоча і залишається, але змінюється в своїх проявах, це вони вважають елементом і початком речей» [17, с. 79]. У цьому сенсі привертає до себе увагу спроба Фалеса осмислити мінливість природних явищ як зміну якісно різних станів, що є суттєвим значенням проекту усвідомлення їх як якісно різних протилежностей, на що звернув увагу Анаксимандр-учень і друг Фалеса.

«Відносно кількості і виду такого начала не всі вчили однаково. Фалес — засновник такого роду філософії — стверджував, що начало — вода» [83, с. 98]. Висловлювання Фалеса щодо води спирається на живе її спостереження. Але «вона», відзначає Герцен, — мабуть, була і образність думки, в якій знято й зберігається все суще; тільки в цьому значенні, широкому, сповненому думки, емпірична вода, як начало, отримує істинно філософський зміст [41, с. 78].

Саме досліджуючи давні уявлення щодо води й вогню, які найбільш вплинули на уявлення людей, М.І. Шахнович досить обгрунтовано визначає:

«Людство протягом багатьох тисячоліть являло собою матерію, яка постійно розвивалась в образі бурхливого, змінюваного моря, спливаючої води, яка немає певної встановленої форми. Немає, майже ні в одного племені, в якого вода не вважалась би матір'ю усього живого, цілющого, очисною силою запліднення» [146, с. 75]. З викладеного витікає, що Фалеса, як філософа, цікавить не стільки вода як речовина, а як те поняття рухомої сили природи.

В історії філософії мають чільне місце вислови про те, що Фалес одухотворював в якійсь мірі предмети природи, з цією метою робиться посилання на Арістотіля, який розділяв його думку. Ось що висловлює Е. Михайлова: «Стародавнє про душу як джерело життя і руху, саморуху, знаходить в цьому твердженні своє повне вираження: камінь, /магніт/, здібний породжувати рух притягуючого їм куска заліза, або ж притягується до нього, тобто, камінь саморухомий, повинен мати душу, тому що душа — джерело рухомості, властивої одухотвореному» [86, с. 46]. Ось чому, за власним спостереженням автора (в рідному селі, де він народився), камінь із геометричних розмірів «грудки землі» за 35 років виріс до одного метра.

Суттєву роль в осмисленні уявлень про природну силу життя відіграло вчення Бруно як про силу (саморух) природи, що набуває фіксовану концептуальну форму вираження.

Бруно намагається заперечити фантастичне уявлення про рухому силу природи; звичайним рухом він називає те, яке відповідне сутності речей, це їх власний рух, підкреслює мислитель. «Звичайно, звільнитися від блукання може той, хто зрозумів природу руху... внаслідок внутрішнього принципу, власної душі і своєї власної природи... Перед ним відкриваються ворота розуміння істинних принципів природних речей, і він буде крокувати гігантськими кроками по шляху істини» [25, с. 104]. Саме спроба визначити спосіб знаходження істинного, того, що внутрішньо притаманне природі і людині: з них найкращий той спосіб, запевняє Бруно, який найбільш зручним і вірним чином розкриває досконалість людського інтелекту і відповідає істині самої природи.

Бо, дійсно, дуже важливо віднайти притаманну (природно, внутрішню, самостійну) точку як «начало» себе (бути самим собою) у Всесвіті, тобто, мати власну «навігацію» у відповідному часі і просторі на засадах всезагального (мудрого розуму), де пошук принципів пізнання цілісності (самозбереженні) природи є власною рухомою силою, спираючись на наукові принципи.

Розвиток природознавства сприяв визволенню людини від забобонів, зміцнюється віра в силу розуму, активізується її вільнодумство, що цілком передує новим філософським ідеям. Так, наприклад, Бекон звернув увагу на необхідність розробки гносеологічних проблем дослідження рухомої сили природи. Спосерігаючи обмеженість індукції, він дійшов до висновку, що істинна індукція повинна давати не ймовірне, а достовірне знання, тому необхідно проектувати метод розробки оптимізації істинних понять.

Особливий інтерес виявляють погляди Бекона на пізнання сутності рухомої сили природи, які містять у собі визначені методологічні проблеми, постановки, викладені ним в працях «Новий Органон» і «Про принципи і початки». Слід зосередитись, що «найважливішим діалектичним моментом методологічних вимог «Нового Органона» є думка про те, що істинне пізнання природи досягається при вивченні тих речей, що постійно рухаються, тобто «основних речей» [149, с. 132].

Французький і англійський матеріалізм постійно зберігав тісний зв'язок з Демокрітом і Епікуром. Якщо окремі історики і відмічають зв'язок філософії з ідеалістичними концепціями, однак немає доказів вважати це за істину, про що розумів філософ Гассенді. Основним принципом філософа повинно бути, як запевняв Гассенді, не задоволення досягненим навіть, якщо воно не істинне, а необхідно розвивати все те краще накопичення людством. За словами Гассенді, один геній не в силах вичерпати знання про природу як в минулому, так і в теперішньому, і в майбутньому. Бо «... всі наші зусилля при дослідженні істини направлені на те, щоб пізнати річ такою, якою вона є в собі...» [36, с. 97].

Важливо те, що філософ намагається осмислити і розглянути світоглядну і гносеологічну проблему пояснення природи — руху атомів, з яких

складаються всі речовини. Під внутрішньою силою руху атомів розглядається не тільки їх вага, але й довільне відхилення, важливіше з них те, яке викликане власною вагою, здійснюється довільно. Гассенді проводить ідею, що рухома природна сила є субстанційна властивість атомів, з яких складаються всі речовини, де розглядається дух, який спроможний мислити тільки при допомозі проникнення до його образних даних.

Таким чином, духовний капітал в культурі продовжує природу силами самої людини. Духовна природа в культурі «реалізує свій творчий потенціал через вінець свого творіння — людину» [122, с. 88]. Культура є похідною духовної природи, тобто «...це та сама природа, але піднесена на більш високий щабель; перефразуючи відомий вислів Кладзевця, можна було б сказати, що вона є продовженням природи іншими засобами. Це означає, що творчий ліміт природи обмежений, і там, де вона вичерпує свої створюючі потенції, їй спадкує вінець її творіння, людина, яка продовжує її справу на іншому, більш стиглому рівні» [122, с. 87].

Зв'язок культури з творчою діяльністю людей визначає високе значення духовного боку культури, бо, перетворюючи природу, «продовжуючи природу, «продовжуючи» її в культурі, людина перед цим створює продукт цього «продовження» у своїй уяві. При цьому це «продовження» природи є природа, пристосована до потреб людини. Саме виходячи з цього А. Тенасе говорить, що, культура є ніщо інше, як гуманізована природа» [130, с. 67].

Час і простір як апіорні форми людського пізнання в духовному капіталі мудрості

Проблема часу і простору в структурній організації духовного капіталу мудрості для сучасної соціальної філософії надзвичайно актуальна, оскільки в науковій спільноті змінюється точка зору на предмет соціальної філософії та філософії історії. У цій ситуації оновлюються парадигми трактування суспільного розвитку та розвитку особистості. Всі ці виклики історії не можуть не ставити на порядок денний фундаментальні питання про покликання людини, про її місце у певному часі та просторі, про сутність її буття.

Як свідчить історія, відкрита Кантом пізнавально-творча здатність людини набула принципового характеру у межах феноменологічного підходу. Кардинальні світоглядні зміни, що відбулися впродовж минулого сторіччя, значною мірою дозволяють оцінити кантівську спадщину. У цьому сенсі пізнавальний формат Канта уможливорює припущення апріорного характеру певних невід’ємних елементів духовного капіталу. До таких елементів належать час і простір як апріорні форми чуттєвості.

Впливи зовнішнього світу, пропущені через апріорні форми, зв’язуються, «синтезуються» і зазнають «перекодування» в людину вимірні витвори — феномени, які є предметами людського пізнання. За межами його можливостей лишається сфера сутностей, «поштовхи» з боку якої ініціюють пізнавальний процес. Адже людина пізнає те, що вона конструює процесом пізнання, оскільки світ і людина перебувають по різні боки гносеологічного процесу.

Сфера, на яку поширюється «влада» пізнавального, теоретичного розуму, за Кантом, є сферою, що, перетинаючись з природним світом, вимушено, хоч і частково, лише в точці перетину, підпадає під його силові маніпулятивні впливи, що мають ефективно діючий константний характер. При цьому, включена до силових детермінацій людина у момент початку пізнавального поштовху втрачає суб’єктивний статус, перетворюючись на пов’язаний з іншим світом певними силовими зв’язками. Відтак, спрацювання чуттєвості в духовному капіталі індивіда, організованого часово-просторовим чином, стверджує того, хто пізнає, як власне людину, а й надає йому креативних здатностей. Отже, там, де людина певною мірою зазнає маніпулятивного впливу з боку світу — вона людина-«маса», а там, де не зазнає маніпулятивного впливу, стає собою як творча особистість.

З вище сказаного витікає, що характеризуючи питання часу і простору, необхідно акцентувати на суб’єкт — об’єктний вододіл, що проходить не лише між світом і людиною, а у згоді з декартівською онтологічною моделлю, між світом природних детермінацій, до якого як тіло належить і людина, і світом

людським як індетермінаційним світом креативної свободи. Принципова відмінність Канта від Декарта у цьому питанні полягає, як видається, у їхніх вихідних позиціях: картезіанський світ — світ речей «самих по собі» і людини «самої по собі», світ незалежних субстанцій, у той час як кантівський світ — світ їхньої діалектичної взаємодії. Звідси й властива всій німецькій класиці зміна акцентів з самототожної субстанційності суцього на його детермінаційні зв'язки. Як і в Декарта, у Канта розум, на відміну від тілесного, тяглого світу — це спосіб існування, розгортання та конструювання світу за власними законами, законами свободи, а не спричиненості.

Усупереч власному акцентуванню протилежності своїх позицій кантівським, Гусерль починає — цілком у згоді з «опонованим» ним Кантом — з того простого факту, що будь-що, надане людині, надане їй не інакше як саме це «будь-що», у його цілісності й суттєвій, сенсовій обтяженості. Синтези перцепцій і апперцепцій локалізовані в структурах духовного капіталу на певних рівнях свідомості, що трансцендентальні за «місцем локалізації». «Покладання і передусім споглядальне схоплювання сутностей, — зазначає Гусерль, — жодною мірою не імплікує покладання якогось індивідуального існування; істини щодо чистих сутностей не містять ані найменших тверджень щодо фактів, а отже, з них одних неможливо витягти навіть і найнезначнішої істини, що стосується фактів» [49, с. 31]. Якщо за Кантом людському пізнанню піддані лише феномени, сутнісний же світ «речей-у-собі», ноуменів, перебуває за межами пізнання, то за Гусерлем ситуація прямо протилежна — ми пізнаємо ейдетично-сутнісно, а екзистенційний вимір буття предметного світу свідомісному пізнанню не піддається.

У тому й полягає цілковита протилежність кантівським висновкам — гусерлівське трансцендентальне, на відміну від кантівського, не має прірви між сутністю й явищем, а, навпаки, є містком від світу до людини. Світ «речей-у-собі» не абсолютно чужий людині, як це було в Канта, його «в-собі-буття» потенційно містить те, що піддається вияву-актуалізації лише і виключно через

свідомість. «Якщо матеріальний світ є — стосовно всякої свідомості і його власно сутності — «чуже», «інобуття», то як може сплітатися з ним свідомість — з ним і, відтак, з усім далеким свідомості світом? Адже не важко переконатися, що матеріальний світ — не якийсь випадковий шматок природного світу, а його фундаментальний шар, з яким сутнісно сполучається будь-яке інше реальне буття. Чого йому ще бракує, так це душі — людей і тварин, нове ж, що приносить із собою тим самим останні, це, в першу чергу, їхні «переживання», які сполучають їх, мірою свідомості, з їхнім навколишнім світом...» [60, с. 86]. Отже, людське пізнання є не лише формальним, а й передусім змістовним конструюванням — творенням уявних сенсів, що добуває світ до його сутнісного вияву.

Близькою цьому є ідея для неокантіанця Е.Кассирера, концепція якого у своєму розвинутому вигляді зближує його позицію з феноменологічною і антропологічною, здійснюване людиною такий ефективно діючий духовний констант, як сенсотворення є передусім формотворенням. Структурно-понятійна діяльність мислення є похідною від творення функціонально визначених форм (символічних форм) у комунікації. У пізнавальній діяльності «поняття не виводиться, а припускається наперед» [64, с. 29], оскільки його витoki — у системі функціональних зв'язків, реальність якої становить світ культури. Останній підпорядковано «практичному розуму», ідеї якого є конститутивними щодо «об'єктивного світу», функціонально структурованого ними.

Сфера дії теоретичного розуму перебуває на межі зовнішнього світу природних детермінацій та творчого (креативного) світу людської — індетермінованої, вільної суб'єктності. У момент «дотику» до світу детермінацій теоретичний розум на якусь мить стає пасивним, через що зазнає впливу так само ініційованого впливами чуттєвості. При цьому, практичний розум, що панує у царині вчинку, є само детермінованим, цілковито вільним, самочинним. Такий розум регулюється тими нормами, які встановлює собі сам. Пізнавально-теоретичний розум за всієї своєї творчої потенції обмежений існуванням того,

що спричиняє початок пізнання, своїм впливом дає йому поштовх — річчю-в-собі. Креативні ідеї, що містять у собі творчу уяву, в царині розуму являють собою абсолютні принципи як похідні (плоди) роботи самого розуму.

Говорячи про час і простір як форми людського пізнання в структурі духовного капіталу, одним з перших, хто відродив учення про «Абсолютне Я», є Й.Г. Фіхте. Мислитель ставив у центр своєї філософії вільну діяльність людського «Я» і вважав, що джерелом будь-якої реальності у відповідному часі і просторі є «Абсолютне Я» як сукупність усіх окремих людських «Я», оскільки воно є перманентним. Самоутвердження «Абсолютного Я» ототожнюється з його часом і буттям, що реалізується завдяки діяльності («справи — дії»), яка і є для «Я» певним часом і простором як реальність. Але задля того, щоб із людського пізнання «Абсолютним Я» виникла креативна ідея (зміст, сенс, інновація, образ) необхідно мати творчу діяльність в певному часі і просторі як самозаглиблення в самого себе. Із цього самоабстрагування (самовтілення) починає розгортатися креативна ідея емпіричного «Я».

Точкою відліку часу як буття, а буття як часу, на думку Й.Г. Фіхте, можна вважати саморозвиваюче і самовизначальне, абсолютно діяльне начало — «Абсолютне Я», яке вільно творить, визначає себе за допомоги себе самого, але перетвореного ним на Інше. «Абсолютне Я» несе в собі якість єдиної цілісності — Всього, безкінцевості в діалектичній кінцевості часу і простору. Отже, метафізичне споглядання «Абсолютного Я» як формова характеристика часу і простору починається із неподільно-позасвідомого, що перетворюється у Ніщо як діалектично єдиного органічного цілого в Суццому. У цьому розумінні Й.Г. Фіхте зазначає, що «прямуючи із себе до зовнішньої діяльності «Я» немовби відштовхується зворотно (рефлектує) в самого себе, звідки природним чином впливає самообмеження, а із цього все інше» [136, с. 374]. Такий творчий акт «перевертання» можна вважати кроком назад від Себе до Свого вільного творіння, що є першопричиною свідомого ось-буття в рефлексованому часі і просторі.

Таким чином, у процесі такого людського пізнання «Абсолютне Я» на соціальному та трансцендентально-релігійному вимірах віддає себе у розпорядження суспільного буття і постає певним творчим доробком у структурній організації духовного капіталу. Саме у часі просторі остаточно самореалізує себе емпіричне «Я» (егоїстичний індивід), оскільки створює межове «не-Я» як відблиск амбівалентно-дихотомічних правідчуттів. Така амбівалентно-дихотомічна система має місце нумінозних першовідчуттів, що вбирають у собі діалектичність негативізму і позитивізму (так, наприклад, світла туга, радісна сльоза). Цей духовно енергетичний заряд споріднено породжується через Ніщо, оскільки пронизується нумінозними правідчуттями єдиним своїм можливим модусом — темрявою, що позитивно накопичена єдиною густиною.

У трансцендентально-релігійному розумінні «Абсолютне Я» як Бог стає Володарем темряви, безодні. Варто було б зазначити, що в християнській традиції найдавнішим зображенням Бога-Отця є образ рибака, який ловить Диявола. Принадою Бога у темній безодні смерті постає Його Син, а гачком — Хрест. Бог-Отець сподівається спіймати Диявола, руйнуючу істоту Творіння, яка виникла до утворення людини та її свідомого, і тим врятувати рід людський [74, с. 23]. Сама змістовність образу Господаря безодні, який панує у темряві Ніщо, є метафізичним символом, містичним спогадом та станом народження Іншого, першовідчуттям людиною тасмниці свого народження, вічного повернення до темряви безодні ніщо.

Саме темна безпредметність Ніщо дала можливість «Я» реалізувати свою свободу і необхідність. При цьому, час і простір не залишаються тільки прихованими онтологічними характеристиками в структурній організації духовного капіталу, але є також характеристиками і повсякденного стану буття. У свою чергу таке бачення породжує думку про панівну у світі наскрізну і невідворотну необхідність, де вищим проявом свободи є лише пізнання цієї необхідності.

Час та простір у своїй відправній точці визначаються як вираження феномена збігу буття та мислення, оскільки виявляється універсальними у своєму осягненні — і природньому, і екзистенціональному, подібно до самої людини. У категорії часу та простору виражена специфічна реальність поєднання матеріальної і духовної компонент світу. Одночасно — це абстракція як суть породження розуму, і безпосередня реальність, в якій цей розум себе знаходить.

Через трактування часу та простору варто акцентувати увагу на категорії свободи. Адже свобода, що є однією з трьох основних складових онтології людського капіталу, здійснює ряд етапів своєї реалізації згідно з трьома ступенями мислення: свобода від чогось, для чогось і як рівноправність можливостей. На першому етапі виникає свобода думки, на другому — діяльності, а на третьому — творчості. Парадоксально, але свобода досягається в той момент, коли вона сама себе скасовує, коли зникають навіть самі думки про свободу. Адже істинність людини розуміється як її свобода. Це гуманна свобода, яка нічого спільного зі свавіллям метушливих дій побутового індивіда не має. Гуманна свобода, перш за все, не метушлива, вона споглядальна. Сила свободи в тому, що вона входить у світ через неможливість, оскільки її перше слово — «ні». Вільний індивід уміє вибирати серед зовнішніх обставин ті події, які він сприймає як вираз власної свободи у конкретності часу, що є суттєвою абстракцією свободи. Але ж свобода як важливий метафізичний атрибут «справи-дії», що пронизаний страхом, який породжений і спрямований в Ніщо. На думку С. К'єркегора, для «Я» (Духу) це стан безсилового запаморочення, «коли дух зазирає в свою особисту можливість і чіпляється за конечність, щоб утриматись» [73, с. 160]. Конечністю є час та простір, коли вічна миттєвість зникає. У часі та просторі остаточно самореалізує себе емпіричне «Я» (егоїстичний індивід), тобто створює межове «не-Я» скрізь як рефлексія своїх дихотомічних правдчуттів.

Завдяки протяжності самоспоглядання «Я» за своєю «справою-дією» нумінозні правдчуття завмирають і тим кристалізують час. Часове завмирання

правідчуттів утворює темну частку дзеркала споглядання, яка стає відправною часткою простору свідомості. Проте така кристалізація відокремлює вічно-безмежну спрямованість від того, що має стати межовим та усвідомленим. Безмежний та темний бік віддзеркаленого «Я» утримується в стані стійкого та первинного.

Отже, метафізичний страх є точкою утворення Іншого, «не-Я», завершення першотези і початку антитези, водночас страх є межею кінцевого, позасвідомого світу, за яким простягаємо трансцендентну вічність «Абсолютного Я». Саме такий страх можна вважати епіцентром власного людського «Я» як частки іманентного «Абсолютного Я». У релігійній свідомості його як умову діалогу людини з надсвітовою, надприродною, всеосяжною особистістю Бога — поєднання «Його Страху» (Божого) зі «Страхом Божим» людини як частки Його безконечного ества в Дусі людини.

Але варто зважити на те, що під впливом жаги самовтілення «Я» відбувається його постійний вихід за межі себе у пошуках реалізації своєї екзистенції. А тому форми страху людини, що відтворюють певний час та простір, дихотомічно поступаються одна одній з позасвідомо-невизначеної сфери трансцендентного в предметні форми і навпаки, спонукають людину до креаційної творчості. Через творче та вільне подолання відчуття страху-туги перед безоднею Ніщо людина усамітнює «Абсолютне Я», а її страх-туга перетворюється на предметні форми, які мінімізуються і вкладаються в соціокультурний феномен духовного капіталу людини.

Такий соціокультурний процес сакралізується і стає одним із прихованих принципів історичного розвитку людини, людей, людства. Це відбувається на тлі особливого історичного досвіду (праці як відгуку на відчуття страху-туги і здобування ще неіснуючого, але раціонально визначеного як необхідне). Таким чином, у реально існуючому часі та просторі (індивідуальному та суспільному бутті людини) утверджується інша форма страху — страх, який має мовно-предметне визначення у контексті духовного капіталу.

У цьому векторі духовне становлення тієї чи іншої цивілізації залежить від позасвідомого принципу зрівноваженої гармонії двох симетричних форм єдиного феномена. Але у кожній національній самобутності відповідного народу, його культурі може епохально або територіально-локально панувати одна з форм страху. Таке панування часу та простору як внутрішній історичний вибір народу чи його еліти і стає ментальною ознакою характеру, що утверджує неабияку застиглість свободи внутрішньої дихотомії самого феномена.

Відтак, метафізичний страх у соціокультурній традиції значною мірою спричиняє кризу сучасної західноєвропейської цивілізації, її маніпулятивних практик, способу мислення у світовому просторі.

Підсумуємо. Час та простір, як апіорні форми людського пізнання, мають соціодетермінанту насамперед в творчій уяві. При цьому, похідною концепту апіорності в структурі духовного капіталу людини є її раціоналізм (логіка, думка, мислення). Адже час та простір людського буття не можуть відбуватись без феномена страху. Такі час та простір укорінені у першо-усвідомленні людського «Я» — його творчому усамітненні, оскільки страх є чаткою самовідношення «Абсолютного Я» до «не-Я», що дає можливість усвідомити синтез двох трансцендентних начал. Таке самовідношення є третім компонентом синтезу між «Я» та «не-Я» і базується на страсі-тузі саме тому, що вони постійно присутні в напруженому взаємному часово-просторовому русі назустріч і переливанні в іншу якість між «Я» та «не-Я». У цьому часово-просторовому вимірі духовний кремій, на якому зростає людська сутність, є центробіжною силою в усвідомленні свого Суцього — індивідуального «Я». Такі час та простір існування людини вимагають інтегративної ідеї (творчої уяви), що породжує необхідність у креаційній трансформації трансцендентного страху в предметно-реальний страх, в об'єктивні соціокультурні феномени довкілля. Цим було породжене існування іншої форми страху — об'єктивно-предметної, яка існує в культурно-історичному дійовому «переливанні» стосовно часово-просторових характеристик. Крім того, постійно діюча

енантідромія певних форм страху затверджується в ментально-психічних установках спільнот, націй, класів, груп тощо, оскільки є культурною межею усвідомлення своєї ідентичності у світовому часо-просторі. Це відбувається на тлі особливого історичного досвіду мінімізації та трансформації страху, починаючи з релігійного розщеплення феномена на сакральне преклоніння. Такий соціальний досвід формує нові світоглядні координати і ставить духовний капітал людства на більш розвинений щабель самоусвідомлення. При цьому, феномен страху як часово-просторова характеристика ефективно діючих маніпулятивних констант (навіювання, навернення, біхевіоризм, мобілізування, санкціонування) набуває в період кризових ситуацій, що в сучасному соціумі викликає нагальний інтерес.

У цьому розрізі варто сьогодні простежити країни, де мільйони людей вводять себе у постійний телевізійний ступор або ж в алкогольний туман, де мільйони літніх людей животіють і вмирають на самоті, де втеча з сім'ї та від взятої на себе відповідальності є масовим явищем, де масово придушуються пристрасні бажання різними транквілізаторами і психотропними препаратами. Тому рано чи пізно явно уповільнюється рух мудрих людей.

У своїх працях, зокрема в «Смисл тривоги», Р.Мей намагався проаналізувати духовну ситуацію, у якій під «навалою раціональної системи мислення і життя, що розвинулася в західному індустріальному суспільстві», дві великі традиції — християнство і гуманізм — «втратили свій універсальний характер і свою переконливість» [90, с. 56]. Коли цінності або цілі людини поставлено під загрозу, — пише в зв'язку із цим Р.Мей, — вона позбавлена можливості спиратися на послідовну систему традицій і пріоритетів своєї культури. Тривога і жах перетворюються на більш глибокий та всеосяжний стан, небезпека стає глибшою і починає загрожувати самій системі оцінок. Саме це призводить до відчуття «саморозчинення» індивіда [90, с. 58]. При цьому, на наш погляд, досліджується лінія руйнування цінностей, руйнування духу єдності ідей, яка характерна для двох минулих століть. Адже в сучасній

життєвій реалії існує певна діалектична взаємозалежність між соціально-економічними обставинами та психоемоційними чинниками мудрості як ціннісної особистісної структури індивіда. Оскільки в ефірно наповненому соціальному просторі субстанційного значення набрали ринкові цінності, людей також почали цінувати на зразок товару, який можна купувати і продавати. Гідність як наріжний камінь моральності отримала товарну ціну, і байдуже, що було виставлено на продаж — її, людину, вміння чи особистість. Людська цінність почала визначатися не за духовними ресурсами, а лише за фінансовим успіхом у конкуренції на ринку.

З огляду на це сучасна реальність не дається в готовому виді, оскільки людина повинна не просто шукати, відчувати її субстанційну сутність, а й проявляти в певному ефірному просторі волонтаризм як здійснення акту самореалізації. Тому незвичайність цілісності мудрої людини у тому, що розгортаючись у собі, вона у своїх переосмисленнях залишається ідентичною собі. Ця самоаквалізація конструктивної моделі мудрості як прояв сенсорно-розумових актів відбувається завдяки ефірній субстанції в координатах людинокосмізму та людиноцентризму. Саме філософія, що в своїй основі містить мудрість « ...творитиме новітню ментальність, яка дасть змогу по-державному переосмислити світову культуру... » [133, с. 45].

Крім того, мудрість як ефірна субстанція духовного ресурсу в соціумі перманентно конструює смисл свідомістю. Оскільки досягнення сфери чистої свідомості вважається можливим завдяки винесенню за дужки будь-яких суджень про субстанцію зовнішнього світу, це дозволяє виокремити суб'єктивність свідомості в субстанційному характері, що постає як ефективно діюча константа від причинно-наслідкового зв'язку природних процесів. При цьому, ефірна субстанція духовного ресурсу має відповідну структуру інтенційності. За Е. Гуссерлем, ця субстанційна інтенційність складається з акту мислення про предмет (ноезис) та самого предмету (ноема) у їх неподільному діалектичному взаємозв'язку абсолютної суб'єктивної свідомості. Ноематичний

«обрій» розуміється як умова нескінченної актуальності, де темпоральність та інтерсуб'єктивність свідомості обумовлює зв'язок з іншими «Я» у сфері дорефлексивної буденної свідомості «життєвого світу» [50, с. 61]. Е. Гуссерль розглядає кризу європейських наук як наслідок втраченого зв'язку науки з первинністю «життєвого світу» людських цінностей та смислів.

Варто зазначити, що субстанційним елементом конструювання моделі мудрості є інтерсуб'єктивність як соціальна сутність свідомості. Адже постійне прагнення Габермаса до розбудови інтерсуб'єктивного варіанту сучасної соціальної філософії ґрунтується на мотивації теоретично протидіяти спекулятивним маніпуляціям думками та поведінкою людей через засоби масової комунікації. Саме вони сприяють поступовому перетворенню «культурно-критичної публічності» на «культурно-споживчу», формуванню в соціумі «покірливого конформізму». Таке перенесення в комунікативну сферу монологічних моделей інструментальної дії загрожує особі втратою її ідентичності. До цього долучається і та важлива обставина, що в сучасних умовах, на думку Габермаса, традиційні цінності втрачають своє інтерсуб'єктивне значення та здатність бути підґрунтям для узгодженої комунікації [34, с. 36]. Ю. Габермас окреслює плідну, в подальшому розвитку своєї комунікативної філософії, необхідність від етико-екзистенційних дискурсів до етико-політичних, пов'язаних не лише для окремого суб'єкта, а і для соціальних спільнот. У цьому аспекті Габермас наполягає насамперед на тому, що за певних несправедливих обставин потрібно виходити за межі цієї спільноти, аргументовано критикуючи її традиції, оскільки права індивіда не існують, не стверджуються без блага його спільноти.

За таких обставин в інтегрально-аналітичному вимірі мудрості дискурсивно простежується постнекласичне інтелектуалознавство, що розширює філософсько-світоглядний, соціокультурний, психологічний, соціологічний спектр індивідуальної перспективи особистості. Оскільки сам термін «інтелектуалознавство» в класичній та некласичній парадигмах наук не

осмислювався в усій розмаїтості, закладеної в його «-знавстві». Адже як морфеми «-софія» і «-логія» визначають ефірну субстанційність етнософії та етнології, філософії, філології тощо, так і на основі «-знавства», «знавецтва», «знання» побудована система інтелектуального простору.

Взірцем ефірної субстанції в конструктивній моделі мудрості є парадигма ХХІ ст., що в епістемологічній матриці теорії і розвитку структури знання висунула на авансцену гуманітарних наук нові «-знавства» (в соціальному, релігійному, культурному, виробничому житті). Ця ефірна субстанція формувалася і у попередні десятиліття, але знаходилася на периферії наукового пошуку і не привертала уваги наукового співтовариства (одні з них існували як автономні «уламки» західної науки, були названі забобонами, інші — заборонили). У середині ХХ ст. утвердилися суспільствознавство, лінгвокраїнознавство, шевченкознавство, франкознавство, грушевськознавство як літературні, історичні наукові дослідження. При цьому, семантика морфеми «-знавство» розкривається в лексико-семантичному навантаженні однокорених слів: знання, знати, знавецтво, знавець, знавецький, знаття, знатність, знатно, знатниця, знатник, знахар, знатний (розвинений, видатний), знатися, знаний тощо. Першою даністю в цій лексико-семантичній групі є знання — основа свідомості, розуміння, пізнання, спадкоємиця раннях версій Episteme (від грецького — знання), що сформувало епістемологію як філософсько-методологічну дисципліну.

У цьому контексті характерно, що, зокрема, українознавство, як будь-яке інше народознавство, не здатне бути «ні успішним, ні дійсним, якщо засновується на смертоносному «мінусі», а не на життєдайному «плюсі» [148, с. 14]. На наш погляд, очевидним прикладом мають слугувати такі субстанційні рядки з гімну України: «Ще не вмерла Україна... ». Тому сьогодні українство як основна субстанційна сила мудрості повинно донести свій духовний потенціал до світового загалу в рідчій лише життєдайної еліти як необхідне усвідомлення Святині життєздатності народу. Інакше, «Без закріплення цього Виходу перед

собою та людством, українці, слов'яни та європейці не виживуть — перетворяться на добриво для зростання інших, більш дієспроможних, налаштованих на Вихід, народів. Посприяємо людству — воно нас підсилить. Не посприяємо — згубимо і власний народ... » [148, с. 16]. Інакше кажучи, для конструктивної моделі мудрості мають вирощуватись з субстанційної ідеї українства такі категорії як: соціальне партнерство, співдружність, синергізм, волонтаризм. Саме навколо цієї субстанційної ідеї українства має сконцентруватись соборність як єдиний творчий доробок Святині. Така ідея українства повинна мати системно-синергетичний характер, оскільки вона виснажитья або розпадеться чи зруйнується, якщо не отримуватиме субстанційної енергії, якою може бути інформація, знання, навички тощо.

Таким чином, конструктивна модель мудрості має субстанційну енергію у вигляді знання як таке, пов'язане із формуванням теоретичної картини світу в ефірі, наповненим концептосферою. Це пов'язано з духовними практиками, що виходять за межі традиційних уявлень не лише про раціональність, а й ірраціональність. Відтак, чим вільніше у психологічному плані відчувається суб'єкт активної дії, тим більше він стримує прояв своїх субстанційних емоцій і почуттів у невербально риторичній формі. Та навпаки — чим більше та ширше суб'єкт жестикулює, тим спроможніший виявити свої емоції та почуття, відтінки значення того, про що говорить або думає у цей момент. На наш погляд, невербальним шляхом людина передає значно більше субстанційної інформації про себе, ніж за допомогою слів. Безперечно, невербальні прояви субстанційного характеру важко або майже неможливо імітувати. Отже, це заслуговує на особливу увагу під час комунікативної дії. Адже будь-яка природна діяльність людини уможлиблює субстанційну здатність певної особи мати навички у повсякденному житті. При цьому відмінність між людьми полягає лише у рівні майстерності та обсязі використання цих навичок, а також у досягненні бажаних результатів різного рівня складності за допомогою використання зазначених навичок. Під навичками зазвичай розуміють доведену

до автоматизму здатність людини виконувати прості (ходіння, користування ручкою) та складні (водіння автомобілем, спілкування) дії. Відповідно до конструктивної моделі мудрості, що розглядається, навички — це наявність в індивіда досвіду здійснення певних дій, наявність вмінь, необхідних для того, як можна усунути наявну суперечність.

Крім того, ефірною субстанцією духовного ресурсу слід вважати ідеал виховання як запоруку мудрості в соціумі. Саме ідеалом сучасного українства є громадянин суверенної України, який прагне до соціальної справедливості, поважає закон, право людини на життя, свободу думки, належно ставиться до власних обов'язків. Це патріот, який має почуття національної гідності як наріжний камінь моральності. Втім, українська національна система виховання зорієнтована на всебічну особистість громадянина України як вихідний результат мудрості.

Проблема виховання особистості розкривається Г.Сковородою у його притчі «Благородний Єродій», вірші «Убогий жайворонок», збірці «Сад божественних пісень», байках та численних листах. Заслугою мислителя є передусім обґрунтування принципів гуманізму в творчому доробку особистості, оскільки це становить субстанційну основу ідеї природної народності. При цьому, керуючись ідеєю народності, К. Ушинський вважає, що народна освіта повинна знаходитися в руках народу, а вивчання свого Роду і Батьківщини, оскільки сучасному суспільству потрібна людина, яка могла б забезпечити розбудову нової Української держави. Саме образ шляхетної конституції особистості як вияв субстанційної інтелігенції є ідеалом для сучасного українства.

Пошук ідеалу конкретного суспільства не може відбуватися без урахування його специфічних ознак національної культурної своєрідності. Що ж до українства, то, як засвідчує О. Кендус у дисертаційному дослідженні, проблема національного ідеалу розглядалась вітчизняним мислителем як складна ціннісно-світоглядна категорія, що виражає прагнення до досконало-моральному бутті нації та її представників [65, с. 20]. Суспільний вимір

національного ідеалу характеризується українськими філософами в контексті таких цінностей як нація, свобода, державність, а особистісний вимір знаходить свій прояв в образі української людини, яка формувалася на традиціях і цінностях християнського і морально-політичного ідеалів особистості.

Адже субстанція духовного ресурсу сучасного українського суспільства є доволі суперечливою, оскільки простежується в ній два рівнозначні за своїм впливом, але протилежні за своїм змістом процеси. З одного боку, спостерігається формування потужного прошарку високоосвіченого, духовно озброєного населення, а з іншого — наочно наявні ознаки духовної кризи, деградації та регресу. Як зазначає сучасний філософ І.Ф. Надольний: «Існує нова адміністративна ментальність, притаманна політичній еліті, яка розуміє необхідність нових змін, нової держави, нових політичних структур, а також масова свідомість певних верств суспільства, яким притаманна архаїчність суджень, налаштованість на застарілі форми і норми життєдіяльності» [92, с. 216].

Іншими словами, значною мірою загострюється суперечка між цими двома типами свідомості в питаннях оцінки духовного стану сучасного українського суспільства та духовного ресурсу сучасної людини.

Немаловажною в цьому процесі є субстанційність часу. Сучасний світ постає досить суперечливою ареною для духовної мужності. Сучасна людина має у власному розпорядженні такий потужний інструмент як самодостатність, що є розвиненою здатністю до саморефлексії, оскільки керується власною волею.

Таким чином, формувати у майбутньої інтелектуальної еліти національний світогляд, високі моральні принципи та ідеали, прагнення продовжити добротні справи своїх попередників, виховувати патріотизм, покликана мудрість українства. Такий рух мудрих людей як українство, в основі якої є духовний ресурс, субстанційно «охоплює знання про побут, звичаї, традиції, світогляд українського народу, тематично-проблемні наукові дослідження, гіпотези, а також матеріали про історію науки, внесок до скарбниці вселюдських знань українських вчених, мислителів, політичних

діячів, про пріоритетні напрямки розвитку науки та технології і спрямоване на державотворчі проблеми нації» [15, с. 47].

Утвердження мудрої життєвої позиції можливо лише за умов здорового та творчого підходу, позбавленого догматизму, схоластики, безсистемного вивчення загальних положень чи «абсолютної» правди. При цьому, духовний ресурс особистості та суспільства — це розвиток необхідних життєдайних сил, в яких ефірним наповненням субстанції є здоров'я. Розвиваючи розуміння здоров'я як духовно-ціннісної характеристики розвитку людини, необхідно виокремити у структурі здоров'я такі важливі складові як: інтелектуальні, репродуктивні, фізичні, психоемоційні, особистісні, соціальні тощо.

Саме активізація таких здорових рухів, спрямованих на ствердження мудрості людей, можна частково пояснити гносеологічною функцією ідентифікації. Адже людині необхідно визначити свою самотність, оскільки це спрощує життя і робить його надійнішим. Ідентичність не тільки вносить порядок у життєвий світ, а й відіграє таку ж роль, як творчість і релігія в світовому просторі.

Одна з філософських традицій ґрунтується на визначенні особистісної ідентичності в термінах субстанційного «Я» як внутрішньої самоідентичності існування. Від *cogito* Декарта до розуму Просвітництва і далі — до трансцендентального *ego* Канта і Гуссерля ідентичність та особистість сприймаються як дещо субстанційне, (істотне, унітарне, фундаментальне). Інша філософська традиція розкриває несубстанційність «Я» (Юм), сприймає особистість та її ідентичність як екзистенційний проект, як створення аутентичної індивідуальності (Ніцше, Хайдеггер, Сартр).

Е. Гелнер у своїй книзі «Нації та націоналізм» критикує мислителів, які звинувачували Канта в тому, що його погляди прислужилися розвитку націоналізму. Між Кантівським розумінням терміна «самовизначення» і поняттям «самовизначення націй», на думку Гелнера, немає нічого спільного: «Ідентичність і достоїнство особистості, за Кантом, закорінені в її універсальній

людськості або, якщо брати ширше, її розумності, а не в її культурній чи естетичній особливості» [40, с. 177].

Безперечно, Кант перманентно ототожнює людину-творця з тим, що в ній є розумним і універсальним. Особливо вражаючими постає субстанційна Природа Людини, що активізує не лише сферу емоцій особистості, естетичні нахили й переживання, а й глибокі роздуми про дивовижний синтез тисячоліть, епох і поколінь, космічних і сонячних, місячних і земних начал, єдності гармонії і дисгармонії в сутності Всесвіту, кінцевість і вічність життя в діалектичній єдності існування всіх континентів землі. Адже Природа не штампує і не автоматизує живі організми, Суше Живе органічно пов'язане із всепланетарними процесами еволюції, визначеними трансцендентно.

Таким чином, українство вбачається як у його суб'єктно-сакральній субстанційності, так і в загальнолюдській всезагальності. Оскільки і як окремих світ, і як питома частина Світобудови, зумовлена у своїй сутності закономірностями розвитку як Природного Буття, так і суспільного. Іншими словами, Суше необхідно досліджувати і бачити в Системі та в єдності Простору і Часу, в діалектичній взаємозалежності минулого, сучасного і майбутнього за субстанційним характером. Саме духовний абсолют мудрості представляється як єдність трьох універсальних здібностей: почуття, розуму і волі. Це є творчою субстанцією загальнолюдських цінностей у конструктивній моделі мудрості: істини, добра, краси, які модифікуючись через світогляд і самосвідомість сприяють моральній поведінці людини в суспільстві та в її творчій діяльності.

Таким чином, у сучасну добу глобалізації, коли суспільні відносини недостатньо взаємно згармонізовані, відбуваються певні антиподні механізми в самому енергетичному процесі. За цих умов ефірна субстанція виступає діалектичним джерелом природного розвитку людини. Такий стан і форма ефірної субстанції як першооснови живого в суцільному накладається на природу. В основі субстанційної думки як живої розумної істоти є біосоціальність, що

виступає в такому контексті за своєю внутрішньою будовою мозку як природний «штаб». В цьому ефірному просторі біологічна організація клітини значною мірою «купається» у водному сполученні, оскільки розповсюджує спадкову інформацію, таким чином народжуючи рух субстанційно живих мікроорганізмів.

1.4. Владна потреба в політології: поняття, історичний вклад та особливості

Сутнісна проблема влади

Проблема влади є центральною в політології і в суспільному житті, оскільки, нарівні з власністю, становить субстанційну основу належного (якісного, ефективного) функціонування будь-якого суспільства. Влада є затребуваною для організації суспільного виробництва, оскільки потрібна для підтримки життєздатності і збереження цілісності суспільства.

Безперечно, необхідні успіхи на позитивний результат і проблеми будь-якого суспільства починається з політичної влади. Професійна, сильна і дипломатично-етична влада забезпечує ефективний розвиток всіх сфер суспільного життя. Саме слабкість її веде до кризи суспільства, порушення і розпаду в ньому економічних, політичних, правових і духовних зв'язків між людьми, що певною мірою призводить до державних переворотів, революцій і перебудов у суспільстві.

У політичній літературі значне поширення мають словосполучення «політична влада» і «державна влада». Це близькі за значенням поняття і можуть замінювати одне іншим. разом із тим поняття «політична влада» ширше у лексико-семантичному навантаженні політичного поля за поняття «державна влада». *Політична влада — це необхідна можливість і здатність всіх суб'єктів політики самостійно та незалежно вольовим чином впливати на політичний*

процес суспільства. Бо це означає, соціогенно впливати на ентропійний процес прийняття політичних рішень, їх реалізацію, на політичну поведінку індивідів, соціальних груп і об'єднань.

Державна влада — це одна з найважливіших форм політичної влади. Це спеціально організована система державних органів, організацій і міжвідомчих установ, створена для управління всіма сферами громадського життя. Державна влада має свої специфічні ознаки, оскільки, на відміну від політичної влади, має у своєму розпорядженні монополне право на видання законів та інших нормативних актів, що регулюють громадське життя. В її розпорядженні є необхідні засоби соціогенного впливу на людину (людей, людство), у тому числі примусові. Рішення державної влади, затверджених Верховною Радою та Президентом, як механізм реалізації у Постановах Уряду, обов'язкові для виконання всіма членами суспільства.

У сучасній політичній теорії існують різноманітні підходи щодо роз'яснення природи і сутності влади. Серед них варто виокремити наступні: структурно-функціональний, психологічний, прагматичний і діалектичний підходи.

При цьому, основними рисами політичної влади є легальність (легітимність), що характеризує законність влади як юрисдикцію згідно загальноприйнятим демократичним нормам за процедурою формування та за характером функціонування. Легітимна влада діє на основі чітко фіксованих правил, норм, законів, кодексів тощо.

Верховенство або панування — це одна важлива риса політичної влади. Це означає обов'язковість виконання владних рішень (економічних, політичних, правових та інших) необхідними членами суспільства. При цьому, економічне панування влади виявляється в контролі за використанням засобів виробництва і продуктів праці, розподілом і споживанням. Економічне верховенство влади закономірно веде до її верховенства в політичній, правовій та духовній сферах.

Маніпулятивний вплив — ще одна істотна риса політичної влади, що має як корисливий так і гуманний характер. Це здатність субєкта політики впливати

в потрібному напрямку на поведінку індивідів, груп, організацій і об'єднань. Маніпулятивний вплив за допомогою психологічного прийому *навіювання* може викликати зміну думок осіб, сформувати міцні переконання, регулювати політичну поведінку соціальних суб'єктів.

Інтегративна риса політичної влади — це її *ефективність, превентивність і мудра результативність*. Саме в конкретних соціальних результатах реалізуються відповідні задуми, платформи і програми влади, перевіряється її здатність ефективно та превентивно (завчасно, далекоглядно, передбачено тощо) управляти усіма сферами громадського життя.

Засоби і форми державної влади

Суб'єкти влади можуть використовувати для свого впливу на об'єкт економічні, правові, силові або примусові, інформаційно-психологічні засоби.

Економічні засоби — це матеріальні цінності суспільства, фінансовий кошторис, земля, корисні копалини, геополітичне положення країни та інше. Соціальні засоби влади — це прибутки населення, посада людини, освіта, соціальний престиж, статус або рейтинг, соціальне забезпечення і соціальний захист населення.

Силові або примусові засоби влади містять апарат, інститути і спеціально підготовлені для виконання цих функцій людей. У державі їх ядро складає збройні сили, поліція, СБУ, суд, прокуратура, національна гвардія, прикордонна служба, митна служба тощо.

За способами та методами здійснення влада ділиться на демократичну, авторитарну, таталітарну і диктаторську.

За суб'єктами політики розрізняють владу державну, партійну, профспілкову, муніципальну тощо.

За функціональним призначенням влада поділяється на законодавчу, виконавчу і судову.

Законодавча влада — це вищий представницький орган держави (парламент), що обирається всім населенням країни. Парламент вирішує

найважливіші питання внутрішньої і зовнішньої політики, приймає закони, обирає вищих посадових осіб держави і т. п. Верховенство законодавчої влади не означає її абсолютного характеру, оскільки вищий представницький орган, як і інші органи держави, керується конституцією, законами і загальнови-знаними міжнародно-правовими актами.

Виконавча влада висвітлює закони та інші рішення парламенту та здійснює управління поточним життям держави та суспільства. Ця влада розділяється на центральну та місцеву. У центрі функції виконавчої влади виконує Уряд, а в країнах із президентською формою правління — Президент. На місцях виконвчу владу здійснюють місцеві органи влади (виконкоми, муніципалітети), що підконтрольні вищим органам. Визнається в рамках закону можливість імпічменту (вираження недовіри) Президенту, відставки деяких міністрів або Уряду в цілому.

Судова влада вирішує всі суперечки і конфлікти, що виникають у суспільстві. Суди виступають також в якості гаранта дотримання прав і свобод громадян. Вони можуть скасовувати рішення будь-яких державних органів і посадових осіб за умов суперечності конституції і законам. Спеціальний судовий контроль за дотриманням конституції в розвинутих демократичних країнах покладається на конституційні суди.

Філософсько-історичний вклад вчення про владу

Сьогодні є важливим те, щоб людство від старих менталітетів техногенної цивілізації перейшло до нового бачення світу як стратегії гуманізму, розуміння пріоритету добра, краси і людського життя, яке цілком повинна завдячувати влада. Саме влада актуалізує образ глибинних основ людського буття і дозволяє нам говорити про причетність людини до усього живого. Тому філософський аналіз духовного капіталу мудрості як вияв владної інтенції суспільства сьогодні і в майбутньому має свій системно-цілісний розвиток в екзистенціалізмі, персоналізмі, філософській антропології через призму соціальної філософії та філософії історії.

Ще з стародавніх часів влада сприяє соціальній організації людей, їх сумісному об'єднанню, їх колективній перевазі над погрозами і індивідуальними жахами, виживанню людей в скрутний, кризовий час. Влада призводить до відповідного порядку як форми вияву соціальної вагомості. Саме інтегрована ідея філософської думки про порядок пронизує життя людини від Стародавнього Світу до сьогодення.

В людському суспільстві влада цілком втілює соціокультурні і політико-правові здобутки. Англійський соціолог Р. Мартін писав: «Влада, як і любов, — це слово, що постійно використовується в повсякденній мові, інтуїтивного розуміння і рідкісного визначення» [30, с. 52].

Влада як унікальний соціальний феномен історичними корнями вписується у первісний устрій життя людей, де закладений фундамент елементарної організації їхнього буття.

Виникнення держави в Стародавньому Єгипті можна віднести до V тисячоліття до нашої ери і ствердити це матеріальними залишками старовини, тими ж глиняним посудом, міченими відповідними символами, що цілковито призводить до роздумів про десятки, сотні, тисячі, а то і мільйони років, коли держави ще не було загалом, але певна праорганізація і правлада вже існуючо діяла.

Ще з античних часів Платон і Аристотель багатогранно визначили державну владу як багатозначущий життєвий феномен. Платон говорить про «...владу лікаря, як і будь-якої іншої влади»; розпізнає царську владу і інші влади: владу батька, матері, старійшого; владу меншості і більшості; вид влади; владу закону, виборну владу і тощо [106, с. 93].

Саме у IV столітті до нашої ери, тобто в добу творчості і Платона, і Аристотеля, в Стародавньому Китаї створюється один із найбільш відомих трактатів Сходу про владу — «Книга правителя області Шан», де домінантним соціокультурним ядром як прагненням до дійсного життя була влада. В цьому трактаті відмічалось: «Порядок у державі домагається трьома шляхами: законом, довір'ям, владою. Закон — це те, чого загалом притримуються правитель

і сановники. Довір'я — це те, що загалом встановлює правитель і сановники...
Влада — це те, чим керується один правитель» [68, с. 196].

Особливий вклад вчення про владу, а також про державу і право знаменитого римського оратора, юриста, державного діяча і мислителя Марка Тулія Цицерона (106–43 рр. до н. е.). Саме цей великий мислитель розвинув масу нових і оригінальних викладень, так, приміром, як справу, гідну народові. Цицерон цілком вгледів причину породження держави не стільки в слабкості і страхові людей (подібно Полібію), скільки у важливій природженій людській потребі жити разом і разом з тим виступати проти спекулятивних маніпуляцій (ілюзорності, хибності як тиранії) форм влади [143, с. 680].

Важливо зазначити, що більшість варіантів «силової» моделі влади є зображенням влади як своєрідної дороги (шляху) з одностороннім рухом. В цьому разі визначальним чинником функціонування влади є активний вплив суб'єкта влади на об'єкт влади. Тоді сутнісна ознака влади переноситься на соціальні якості суб'єкта — його здібності, можливості, вольові прояви. Однак, здійснення влади далеко не завжди є відображенням владних претензій суб'єкта. Скажімо, влада викладача вузу над студентом стає дійсною, коли сам студент готовий до такої взаємодії між ними. Іншими словами, реальне функціонування владного механізму пов'язане однаково як з діями того, хто здійснює владу, так і з діями того, над ким здійснюється влада. Саме це мав на увазі Г.В.Ф. Гегель, стверджуючи, що «влада — поняття, в якому всі рівні» [39, с. 116]. Крім того, необхідно розрізняти у явищі влади такі її аспекти як «владу над» і «владу для». Немає сумнівів у тому, що «влада над» — це далеко не вся влада, бо вона не вичерпує всіх можливих своїх проявів.

Влада сама по собі не існує поза відносинами між людьми. Вона проявляється лише під час людських взаємостосунків, що породжує не самих людей, а відносин між ними. Влада є власністю суспільних відносин як прояв соціальних сил.

Інтерпретація суб'єкту влади

Нагальність аналізу поняття «суб'єкту влади» зумовлена «відкриттям» цього поняття у полі вітчизняного соціально-філософського дискурсу і пов'язаними з прагненнями формувати суттєво нову парадигму державного управління. Серед обставин, що цілком створюють актуальними проблему філософського аналізу суб'єкту влади за вітчизняних умов є також ті трансформації, які відбуваються з нею: з одного боку, нарощування демократичного потенціалу, до якого відносяться, приміром, проект політичної реформи на всенародний розсуд, нова модель місцевого самоврядування, а з іншого — падіння авторитету та легітимності державної влади в громадській свідомості, втрата нею перлинних (суттєвих) важелів впливу на соціальні процеси.

Актуальність системного аналізу суб'єкту влади як використання методологічних здобутків теорії самоорганізації дозволяє цілком осмислити й охарактеризувати його евристичний потенціал парадигмного коду мови. Проявом системно-цілісної самоорганізації суб'єкту влади у життєвому світі є здатність до постійної перебудови своєї внутрішньої структури та характеру функціонування відповідно до зміни умов зовнішнього і внутрішнього середовища. Відкрита до флуктуацій середовища, суб'єкт влади має одночасно характеристики стійкості й нестійкості, співвідношення яких конкретизується через поняття нелінійності. Нелінійність як поліваріантність детермінант саморозвитку системи виступає одночасно основою її самовідтворення та цілісного функціонування, стосовно ж кожного окремого суб'єкта в системі духовної безпеки означає свободу, альтернативність прийняття рішень та варіативність виявів його політичної активності.

При цьому варто зазначити, що вихідним пунктом у розгляді поняття «влада» має стати констатація того, що влада — це в першу чергу маніпулятивне відношення. Її наявність потребує як мінімум двох суб'єктів, один із яких панує, інший — підпорядковується, один — пануючий, інший — підвладний. Відношеннями влади робить те, що в ній «владарювання вирішується в

підвладності, трансформується в неї, і у свою чергу викликає новий імпульс владарювання, що знову вирішується підвладністю і так далі» [128, с. 12].

Перехід системи з одного режиму функціонування в інший прогнозує випадково закономірний вибір одного з альтернативних зумовлених потенційних станів в умовах неврівноваженої ситуації — біфуркації, коли «навіть невелика флуктуація може послугувати початком еволюції в цілком новому напрямку» [125, с. 187]. У такий спосіб самоорганізуються нові структури суб'єкту влади: суспільно-політичні норми, цінності тощо. В процесі такої самоорганізації на мікрорівні, де домінує динамічний хаос різноспрямованих воель індивідуальних та колективних суб'єктів влади (персоніфікованих та інституційних), поступово зростають панівні параметри соціального порядку, що регулює макрорівень суб'єкту влади.

Суб'єкт влади визначає соціо-культурні чинники за умов посттоталітарної доби; у необхідності дослідити детермінованість соціальних аномалій (аномії) у сучасному українському суспільстві, що є відповідним наслідком недостатньої авторитетної влади, незадовільної її легітимності.

В епоху Середньовіччя обґрунтування суб'єкту влади у схоластиці трансформується у проблему усвідомлення промислу Бога як верховного принципу структурування влади в універсумі. Ця установка сприяє, з одного боку, онтологізації суб'єкта влади, тобто розуміння того, що витoki влади знаходяться в універсумі, а з іншого, його деперсоніфікації, тобто визнання незалежності імперативів влади від свавілля окремої особи.

Значним здобутком в історії осмислення суб'єкта влади був досвід епохи відродження з її індивідуалізму. Тут поняття суб'єкту влади трансформується у завдання маніпулювання поведінкою підлеглих із боку володарів, що в контексті європейської інтелектуальної історії сприяло десакралізації даного поняття [124, с. 60].

В епоху Нового Часу, коли формуються буржуазні форми організації суспільства, суб'єкт влади починає інтерпретуватись з позицій методології

механізму. Фактично це була перша спроба дати раціональне пояснення цьому феномену, і апробувати ідеї, які згодом стають «надбанням європейської суспільно-політичної науки — ідеї десакралізації розуміння суб'єкта влади та його раціональності» [29, с. 5]. Звідси, на наш погляд, — прагнення мислителів цього періоду визначити суттєві протиріччя між індивідуумом та суспільством, проголошення «принципу розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову, відстоювання прав людини» [27, с. 5].

Розвиток уявлень про суб'єкт влади в контексті духовного капіталу мудрості характеризується використанням нових методологічних парадигм, які з'явилися у гуманітаристиці відповідного часу, так і залученням певного емпіричного матеріалу для філософських узагальнень щодо його змісту.

К. Маркс довів детермінованість влади як сили, обтяженої суспільною думкою, об'єктивними потребами та інтересами. Такий підхід дозволив пояснити класову суть та природу влади (співпадіння суб'єкта власності та суб'єкта влади), і на цій основі виявити її походження та закономірності розвитку. Матеріалістичне розуміння історії дозволяє розрізнити суб'єкта та носія влади — здійснення цієї влади різного роду організаціями приховує факт належності влади до класу власників, так як владу в класовому суспільстві здійснює не клас в цілому, а відповідні установи — носії влади, наділені класом — суб'єктом влади, владними повноваженнями [84, с. 148].

Класична метафізика влади у Ніцше доповнюється вимогою морального виміру дій її суб'єкта. Для Ніцше влада — це воля й здатність до самоствердження, яке, власне кажучи, визначає ієрархію (ступінь) свободи [97, с. 89].

Створена Е. Гуссерлем концепція інтенціональності стала очевидною в системі духовного капіталу як інтелектуальної конструкції. В класичній метафізиці відповідно з її методологічними установами (дихотомія суб'єкта і об'єкта, сутності і явища) соціальні цінності у владній інтенції розглядаються як об'єктивні сутності, що виражають ступінь досконалості і слугують предметом і метою людських прагнень як вищі регулятивні принципи організації суттєвого в цілому.

Будучи ідеальними предметами, цінності не залежать від людських потреб і бажань, а є прояв свідомої волі людини. Волютивна обґрунтованість цінностей вперше з'явилась у Канта, який протиставив сферу свободи сфері природи (необхідності). Підкреслюючи автономність, незалежність моральної поведінки особистості, Кант розглядає її як вияв свободної волі людини, котра сама творить свої принципи (імперативи поведінки), які самі по собі не мають буття.

Згідно Карлу Юнгу міфологічні образи слугують магічним захистом стіною проти життєвості, що таїться в глибинах душі. Безсвідомі форми завжди отримували вираз в захисних і цілительних образах і тим самим виносили в лежачі за межі душі космічний простір [151, с. 104]. Саме відкриття панування безсвідомого над людською свідомістю, поведінкою соціальними інститутами, культурою. Бо визначення суб'єкта влади означають реконструкцію підсвідомих структур, які детермінують як людську, так і суспільну свідомість.

Значний внесок у розробку питання суб'єктів влади вніс М. Вебер [28, с. 701]. М. Вебером стверджується певна свобода дій лідера, але не в межах класових інтересів, а в умовах правових норм функціонування інститутів влади. В загальносоціологічному аналізі М. Вебера прослідковується думка про те, що рамки діяльності впливу політичного суб'єкту на хід суспільних процесів повинні обмежитися конституційними (правовими) формами організації суспільного життя громадян. Головний внесок, який створює М. Вебер, полягає в тому, що суб'єкти влади мають бути організовані у форми професійних спільнот.

Суттєвим внеском у розуміння суб'єкта влади стають погляди представників біхевіоралістського напрямку. Згідно з концепцією біхевіоризму саме держава повинна забезпечити порядок на політичному ринку. Неотмінно, держава як влада, а влада як держава повинна втручатися у громадське та особисте життя, обмежувати індивідуальну свободу політичних суб'єктів.

Владна свобода як духовна природа права

Принцип владної свободи, як позитивної свободи, вступає, нібито, у протиріччя з принципом детермінізму, який лежить в основі всіх явищ світу і

пізнання цих явищ. Однак, якщо відмовитись від тої думки, що владна свобода є нічим не обмежене свавілля і згодитись з тим, що в сутності своїй вона уявляє собою одне з проявлень єдиної, об'єктивної, світової логіки в об'єктах духовної природи, то цей аргумент, а разом з тим і проблема співвідношення права та свободи набуває нового змісту.

Владна свобода існує як феномен зовнішнього світу, вона підкоряється як загальним законам цього світу, так і окремим законам, яким підкоряються явища тієї ж природи. Закон як критерій істини передбачає наявність причинних зв'язків як різновид детермінізму, виступає як духовна причинність, що твориться самим духом. В цьому плані владна свобода протистоїть не детермінізму, а несвободі, відсутності свободи або рабству.

Але відсутність рабства як «аборигену таблетки», незалежність від чужої волі є лише першою сходинкою дійсної свободи і дійсного права. Перехід від негативної до позитивної свободи, від зовнішньої регуляції поведінки до внутрішньої її регуляції, де право, як «суворе право», змикається з мораллю. Тільки на цьому шляху можливе виникнення і розвиток світу права, бо право здійснюється в світі в тій мірі, в якій воно здійснюється у людському дусі.

Вихідною точкою історичного руху владної свободи до розкриття своєї внутрішньої сутності є те, що спочатку свобода виступає лише як непокорність. Логічний її рух має свою вихідну точку і це остання суть свободи починається тоді, коли відбувається перехід від думки до дії, коли внутрішні визначення «Я» починають своє зовнішнє втілювання. До думки лише умовно може застосовуватись альтернатива свободи або несвободи.

Центральними постатями в історії античної думки, дотичної духовній безпеці, були Платон, Арістотель, Цицерон тощо. Власне кажучи, Платон є одним із перших європейських філософів, хто виклав саме у філософському контексті питання влади, політики, державного устрою, заснованої на ідеї перетворення суспільства за законами Розуму, справедливості та гармонії, що витікає із платонівської «Держави». При цьому варто підкреслити, що дух

завжди перебуває у стані владної свободи, в яких би умовах не знаходилось тіло. Так відбувається доти, поки дух знаходиться у себе, поки він перебуває у сфері суб'єктивності. Як тільки дух починає об'єднуватися, він зустрічає на своєму шляху безліч перешкод як з боку «першої», так і з боку «другої природи». В цьому зв'язку, тільки тут можна говорити про конкретну свободу чи несвободу.

Світ владної свободи є світ самовизначення та самореалізації людського духу, всіх потенцій його внутрішньої природи. Право в цьому розумінні як об'єктивація людського духу є першою «сходиною» такого самопізнання у самовизначенні як гуманістичного ідеалу. Як вважає Руссо: «Людина народжується вільною, але скрізь вона в кайданах» [120, с. 152]. Руссо вважає, що відмовитись від свободи — означає зректись гідності людини, її прав і обов'язків. «Позбавити людину свободи волі — це значить позбавити її дії будь-якої моральності» [120, с. 152].

Поворот філософських досліджень до політичних і юридичних реалій, що намітився в епоху Просвітництва, був характерним не лише для послідовників традиційного раціоналізму і емпіризму XVII — XVIII ст., але і для засновників послідовно-індивідуалістичного світогляду, який відкидав традиційні способи пояснення свободи і зумовленості вчинків людини. Найвидатніших представників цієї тенденції в західноєвропейській думці XIX століття — Мен де Бірана, Шопенгауера та Ніцше — може бути назване філософією волюнтаризму у витоків владної свободи.

Знання як воля в контексті влади

Коли здійснюється неправова поведінка, відмічає І.А. Ільїн, обличчям повинна бути зла воля людини, виражена у зовнішній поведінці. «Перед обличчям правосвідомості, — підкреслює філософ, — це буде воля, направлена проти сутності права і мети права; а так як духовність складає сутність права і буття живого духу є мета права, то це буде протидуховна воля — по джерелу, по напрямку, по меті і по засобу».

Розглядаючи духовні основи права, Шопенгауер пропонує волю, А. Бергсон говорить про інтуїцію, Фрейд та Юнг — про безсвідоме, Ніцше — воля до влади. Під волею до влади Ніцше мав на увазі владу над собою, так як надлюдина — це та, що переує над іншими саме силою духу (почуттями, розумом). Сила Ніцше — це духовний потенціал людини, позбавлений всіх і всіляких спіраль — спільноти, держави, царя, бога. Його людина постає одна на один зі світом, яка лімітовано свободна, в якій живе цілком людське, а людське — в ній. Бо світ природної свободи — це світ самовизначення і самореалізації людського духу в сфері моралі як етичної норми, релігії та мистецтва. Адже кожна людина, яка не навчилася запевняти іншу (в інтелектуальному відношенні не почала по-справжньому жити), не спроможна цілком реалізувати свій внутрішній творчий потенціал як діалектичної безкінцевої кінцевості земного і неземного буття, що вкрай необхідно для держави та суспільства. Коли людина здійснює безкорисний, добрий намір своєї поведінки, вона відчуває самоповагу і духовний пріоритет над іншими людьми, що є одним із способів втілення волі до влади через призму притаманного духу як інтегрованої ідеї (волемислячої думки).

Влада і знання зобов'язані своїм походженням і реалізацією одному джерелу. Як влада, так і знання мають діяльну природу завдяки взаємозв'язку з іншими людьми, бо сучасне знання стає глибоко «людино мірним», яке пронизує все суспільне та індивідуальне життя. Знання за своєю сутністю не є якийсь особливий позавладний інститут, який здатний тільки зовнішнім чином використовувати владу для свого розгортання. Єдність знання і влади — абсолютна, вона проявляється як система певних матричних структур, які уособлюють собою взаємопроникнення владного епістемічного начала. З'єднання влади і знання відбувається тоді, коли спрацьовують механізми функціонування системи здобуття, розподілу і використання влади, яка генерує знання своїм об'єктом лише тому, що в самому знанні іманентно знаходяться елементи влади.

На всіх стадіях, починаючи з виробництва і закінчуючи соціальною утилізацією, знання не може бути відірване від того способу спілкування, завдяки якому відбувається процес пізнання. Знання в своєму розгортанні пронизане ланцюгом живих діалогічних актів, де весь процес функціонування — це зустріч інтелектуальних власностей як порівняння, обмін, суперництво і практичний соціально-значущий відбір.

Розуміння спорідненого взаємозв'язку знання і влади має соціально-практичну значущість, їх фундаментальний, всепронизуючий характер дає підстави говорити про те, що наука як вища форма знання є способом раціоналізації владних відносин.

Механізм владної взаємодії проявляється у будь-якій сфері суспільного життя і це означає, що організація суспільства на епістемних, раціональних, наукових засадах є найоптимальнішою формою прояву фундаментальних матриць «влада — знання». Знання, раціональність, наука за своєю природою орієнтуються на універсальній цінності, демократичність, відкритість, діалогічність свого функціонування. Влада ж, будучи репрезентована лише державою, об'єктивно доводить до крайнощів функціонування свого прагнення до замкнутості, корпоративності. До цього додаються ще й фундаментальні матриці культурно-історичного розвитку даного народу, які в основі своїй сакралізують не знання, а інші цінності.

Парадокс ситуації полягає в тому, що такий соціум може прагнути до ринку (де не останню роль відіграє раціональність), але одночасно об'єктивно не готовий до цього в силу диспропорцій в матрицях влади і знання. Саме воля має бути тим обов'язковим елементом, який опредмечує знання у владу. Це означає, що знання як воля в межах влади виконує функцію дієвої енергії. Бо воля — це реальна можливість владовідносин, «запускає» знання як елемент влади в практичну дію, без волі практична зустріч потенціалів суб'єктів суспільної взаємодії є звичайний обмін здібностями, потребами, інтересами, знаннями тощо, іншими словами — сутнісними силами.

Таким чином, воля як силова структура духу актуалізує знання, і, опредмечуючи, приводить їх в необхідну дієвість. З огляду на це волю можна охарактеризувати як динамічну силу знання, що надає евристичному потенціалу суб'єкта форму владних потенцій. Адже воля є відображенням природного прагнення людини до самореалізації, до практичної життєдіяльності у відповідності з гуманною природою людини.

Оскільки сьогодні духовна криза є однією з першооснов свідомості («провайдера» дійсності в людському бутті), то починати необхідно саме з оптимізації духовних засад суспільства, і зокрема його складових — особистостей, націй, народностей. А це в майбутньому буде цілком сприяти духовному капіталу мудрості як вияву владної інтенції суспільства в ім'я захисту прав та свобод людської спільноти, її здоров'я та добробуту.

1.5. Національна ідея як критерій істини в політології

Ідейний пріоритет є формою осягнення засобом думки явищ об'єктивної дійсності. Актуальність такої ідеї полягає в усвідомленні мети і прогнозуванні подальшого соціального пізнання й трансформації суспільства. При цьому ідея не зводиться лише до фіксації очевидного буття, а віддзеркалює необхідності, можливості та тенденції розвитку соціальної дійсності. Відтак, ідея є передовою ланкою рефлексивного опосередкування між суб'єктом та дійсністю, що детермінує невичерпний креативно-евристичний потенціал мудрої людини.

Як зазначав Огюст Конт у «Курсі позитивної філософії», «ідеї керують світом і визначають його спрямованість... Доти, доки люди не дійдуть згоди відносно мінімуму загальних ідей, необхідних для творення стрункого соціального вчення, народи неминуче залишатимуться в революційному стані. Вони будуть спроможними творити лише тимчасові установи» [71, с. 584]. Адже принцип розповсюдження певних ідей і механізм навіювання їх у соціумі

має відповідний світоглядний та етично-аксіологічний формат, де відбувається розмаїтність поняття ідеї в полікультурних аспектах.

При цьому варто зазначити, що переконливі ідеї мають силу, вплив і значення, співмірні найвизначнішим еталонам матеріальної культури. В цьому відношенні ідеї продукують ще потужніший матеріальний потенціал, аніж феномени матеріальної, виробничої та економічної сфери. Адже ідея як діамант мудрого слова (смыслу, думки) завжди переує практичним діям людини і супроводжує їх здійснення до консолідації.

За цих обставин Еріх Фромм акцентує на тому, що «Ідеї вимагають активної думки і виразних почуттів. Якщо ідея зачіпає людей, то вона перетворюється на потужний вид зброї, оскільки породжує ентузіазм і самопосяту... ідея не буває аморфною і надміру узагальненою; вона завжди специфічна, інформативна і відповідає потребам людини» [139, с. 332]. Іншими словами, успіх втілення будь-якої ідеї в життя залежить від того, чи вдається їй знайти віддзеркалення, відлуння на рівні конгеніальної, світоглядної чутливості на аудиторію.

Чимало ідей, що поодиноці соціально ефективні, поєднуючись у відповідну ієрархічну систему, можуть виявитися зовсім недієздатними: провокативними, деструктивними тощо. І навпаки — ідеям, вміло поєднаним і вдало вмонтованим у соціальну сферу, цілком слушно підвищити суспільну мотивацію та забезпечити стійкий приріст їх якісно-змістовних показників у суспільному відтворенні. Як додає Гюстав Лебон: «Ідеї справляють вплив лише тоді, коли вони, будучи піддані дуже повільній переробці, трансформуються в почуття і осідають у сфері безсвідомого. Для навіювання ідей книги мають аж ніяк не більшу силу, ніж слово. Тому зовсім не задля переконання, а з метою бавитися, витрачають філософи свій час на написання праць. Здебільшого це відбувається з причин вузькості думки і деякого фанатизму, з приводу чого їм не варто задрити» [77, с. 99].

Історія свідчить про те, що синтез ідеї та ідеалу відбувається на етапі формування національних ідей — ідеальних образів буття нації, методів,

способів та прийомів його самовдосконалення крізь призму соціальних цінностей. Взірцем філософсько-мистецького осмислення національної ідеї необхідно зазначити Івана Франка. Філософська рефлексія над національною природно тяжіла в його творчому доробку до художньо-образних форм саморозгортання в феноменології мудрості: як різновид духовної діяльності, єдино здатний безпосередньо-чуттєво представити всю відчуту й пережиту повноту присутності в цьому світі конкретної, унікально-неповторної людини, мистецтво, надто ж красне мистецтво з його незрівнянними з-посеред усіх мистецтв можливостями передавати сокровенне, емоційно-особистісне протікання інтелектуальних процесів, було само по собі далеко адекватнішою формою для предметного розкриття внутрішнього багатства національної ідеї як «натурального вислову душі» [138, с. 68]. Це говорить про те, що лише в красному письменстві Іван Франко здобував собі належний простір мудрості для вільного розмислу над актуальними проблемами духовенства.

Як зауважує Лариса Нагорна, «...в ідеалі національна ідея містить в узагальненому вигляді відповіді на запитання, заради чого живе нація, яким ціннісним орієнтирам віддає перевагу, як реалізує свій творчий потенціал в оточенні інших спільнот? Вона спроможна виконувати різноманітні функції: етнотворчу, інтегруючу, ідентифікуючу, аксіологічну, державотворчу, футурологічну та інші. В процесі своєї об'єктивзації національна ідея проходить кілька стадій — від етнічної самоідентифікації людини через самовизначення окремих етнічних спільнот до усвідомлення цілісності соціуму і політичної значущості злагоджених зусиль» [91, с. 176]. Отже, національна ідея феноменології мудрості знаходиться лише на стадії розробки в подальшому розвитку інформаційного суспільства, оскільки така ідея є способом та формою реалізації політичного ідеалу; при цьому вона володіє світоглядним потенціалом.

Справжня національна ідея повинна володіти дієвим інструментарієм національного згуртування, щоб найефективніше актуалізувати очевидний потенціал. Саме потреба та цінність національної ідеї обумовлюються її

спонукально-об'єднувчими можливостями. Це важливий критерій доцільності генерування, ієрархізації та систематизації національної ідеї на рівні інтелектуальних практик.

Національна ідея — це невід'ємний атрибут нації, генерування якої розпочинається від початку формування національної спільноти. До фази теоретичного осмислення вона існує на емпіричному, розчиненому у буденній свідомості рівні. Її теоретико-концептуальному формату притаманні переважно дифузні та дисперсні ознаки, оскільки можна стверджувати, що національна ідея України являє собою складний морфогенетичний феномен. Структурний зміст такої ідеї складається з трьох шарів, кожен з яких має власну історію становлення, політичні й етнонаціональні особливості та стратегії розвитку.

Найглибший шар — протидержавний, що вкорінений у часах гетьманської доби. Адже першими носіями та діяльними провісниками української національної ідеї були учасники національно-визвольної боротьби українського народу часів Хмельниччини. Другий шар — етнічний, що фіксує національне виокремлення українства. Третій шар національної ідеї — політичний, сутність якого зводиться до необхідності усвідомлення консолідації суспільства на спільних політичних, світоглядних і ціннісних основах.

Національна ідея визнає пріоритет національних інтересів та політичної волі українських громадян. У мудрому розумінні національна ідея вважається ідеальним образом буття нації, у якій поєднуються історична пам'ять, традиції, уявлення про добро і щастя із сучасними проблемами, які необхідно розв'язувати на своєму шляху. У цьому відношенні слушною є позиція, що «національна ідея віддзеркалює прагнення народу бути суверенним у вирішенні своєї долі, одержати такі політичні форми самовизначення, які забезпечать економічний, соціальний і духовний поступ» [59, с. 36].

Варто зауважити, що в першій третині ХХ ст. головним напрямком творчості В. Липинського та Д. Донцова була ідея української державності. Обидва діячі творили в умовах переломного періоду, характерними ознаками

якого були: криза історичного оптимізму, просвітительської філософії, виникнення ідеологічного вакууму як наслідок ідей позитивізму та критики традиційних ідеологій. Ці дослідники були подібні у своїй світоглядній основі, якою виступав волюнтаризм. У свою чергу Д. Донцов розуміє волю як силу в собі, без якої ні розум, ні інтелект не працюють, оскільки воля виступає як закон життя. Інакше кажучи, Донцов прийняв «волю до життя» як ірраціональну руйнівну силу всього життя. Для Донцова вияв волі — це не що інше як насолода розросту, виступлення поза власні границі» [53, с. 190].

На брак «вольовості» в українській суспільній думці звертає увагу В. Липинський, котрий мав на увазі «свідому свобідну волю, яка рішає про вибір найкращих методів здійснення хотінь стихійних і про уміння або неуміння цими стійкими хотіннями на підставі даних наук і традицій керувати» [80, с. 271]. За логікою В. Липинського об'єднати націю ідеєю повної й безумовної незалежності та свободи може тільки та частина нації, яка цю ідею розуміє, сприйняла й може поширити в маси — тобто, інтелектуальна еліта нації, під якою мислитель розуміє українське панство (шляхту). На його думку, бути елітою нації українське панство (шляхта) може тільки за умови зречення «російської», «польської» чи іншої іноземної орієнтації й за умови співпраці з іншими українськими станами, насамперед, хліборобським класом.

Носіями світоглядно мудрого напрямку «творення світу» були такі українські неоромантики як Микола Євшан, Леся Українка, Тарас Шевченко, Микола Вороний. Маючи на меті мобілізувати «свідоме українство» для потреб «національної робітні», вони забезпечили рельєфність і виразність української національної ідеї. Серед них значне місце залишає Тарас Шевченко, який вмонтував достовірні історичні матеріали, міфи, легенди й фольклор, що прижилися в національній свідомості та виявилися евристичними, дієвими і ефективними.

Поняття «українська ідея» першим запровадив Пантелеймон Куліш, який вкладав сутність ідентичності (причетності, приналежності) до свого

власного народу, його віри, традицій та культури. Перший етап філософського осмислення української ідеї сягає кінця XIX століть, другий припадає на часи революції 1917–1920 років, а становлення третього детермінував суспільно-політичний рух з метою національної суверенізації наприкінці 80-х років минулого століття. З того часу важливого значення набула структуризація змісту впровадження, легітимації національної ідеї. На наш погляд, національна ідея є філософією цілепокладання нації в її основних визначальних екзистенціалах, які артикують пріоритети в ключових сферах — духовно-світоглядній, теологічній, онтологічній, аксіологічній, вольовій тощо.

Зважений телеологічний підхід до зазначеного аспекту розкриває Мирослав Попович, на переконання якого «національна ідея повинна бути конструктивною, мати реалістичні цілі та спиратися на ефективні соціальні технології їх досягнення» [110, с. 6]. У цьому сенсі здебільшого дослідники виокремлюють ціннісну та раціональну моделі обґрунтування національної ідеї. Ціннісний підхід ініціює доцільність формулювання і запровадження в життя національної ідеї з огляду на її самоцінність як реалізацію фундаментальних для самоідентифікації людини цінностей — свободи, гідності, справедливості тощо.

Натомість раціональна модель звертає увагу першочергово на значущості для суспільства реалізації духовного арсеналу мудрості, закладеної в національній ідеї. При цьому раціонально зважені кроки легше робити тоді, коли існує певний обсяг інформації щодо існуючих альтернатив. Разом з тим необхідно враховувати, що «відсутність інтелектуального ресурсу, панування посередності, «пересічної свідомості» позбавляє ілюзії, що демократичні процедури (дискусії, суперечки, аргументація точок зору тощо) можуть виконати своє призначення» [110, с. 91].

Безсумнівно, що національна ідея набуває конструктивних ознак лише тоді, коли переходить зі сфери абстрактних теоретизувань в площину практичного державотворення. За своєю внутрішньою структурою поняття національної ідеї є не лише конструктивно-теоретичним, а і логічним

визначенням раціоналізму та стереотипізму етнонаціональної свідомості. Це в свою чергу розгортає діалектичну органічність поєднання інтелекту та з огляду ментальності народного інстинкту як вияву духовності нації. Інакше кажучи, національна ідея складає національний інтерес та нагальні потреби як соціокультурну обумовленість її ірраціональних (емоційно-чуттєвих) та раціональних (логічно-мислячих) чинників. Як слушно підкреслює Оксана Пашкова, «зміст національної ідеї не лише абстрактний, а й конкретний, оскільки він втілює прагнення усіх поколінь: і тих, що жили в історичному минулому, і тих, що житимуть у майбутньому, однак у першу чергу тих, що живуть сьогодні. Таким чином, національну ідею слід визначити як ідею самопізнання, самовизначення і самореалізації» [104, с. 39].

Крім того, варто враховувати, що неподільним атрибутом національної ідеї є національно-релігійний механізм як себеообожнювання, що є відповідним підходом у маніпуляції свідомістю — це самонавіювання. Адже українська ідея — це теоретичний вираз самоусвідомлення українським народом своєї самотності та індивідуальності, цивілізаційної самоцінності, права на самовизначення, самостійний розвиток і національну незалежність. Мудре осмислення її сутності, зародження та функціонування становлять основний зміст філософії української ідеї. Суттєвим компонентом зазначеного контексту є проблема генезису національної ідеї, її першовитоків та закономірностей становлення. У пропонованому аспекті Максим Розумний слушно акцентує увагу на те, що «...не слід розглядати українську ідею лише як загальну інтенцію, неререфлектоване емотивне начало, хоч і в цій іпостасі вона, звичайно, виступає» [118, с. 101].

За умов, коли сам акцент на ідейно-світоглядний конструктивізм викликає певні жахи зі сторони тоталітарних ідеологій, будь-які спроби окреслити змістовні аспекти ідей розвитку ризикують наразитися на негативну оцінку. На жаль, сучасний буттєвий простір українського суспільства характеризується розпадом та маргінальністю соціальності, в якому розпоршена

єдність народу. Це покладає додаткові зобов'язання стосовно ідейного пріоритету на якість та готовність зробити своєчасні управлінські корекції в суспільному відтворенні. Оскільки на глобальному рівні все більшого впливу набуває ідейно-світоглядна парадигма технократизму, що заперечує спроможність соціальних доктрин вносити істотні зміни в сучасний життєвий світ.

Серед багатьох чинників ідейного пріоритету, що забезпечують єдність європейського цивілізаційного феномена, значущим для перспектив становлення України як повноцінної та ефективної державності є триада інтелектуальної парадигми: це демократизм, інноваційність, раціоналізм. Як зазначав Бертран Рассел, «демократія — це засіб (найкращий з тих, що були винайдені донині) зниження рівня втручання влади у свободу людей» [116, с. 70].

Таким чином, у сучасних умовах розвитку постмодерністської культури питання пріоритетної ідейності нівелюються в силу того, що митці перестають розглядати свою творчу діяльність як «служіння» своєму народу, і намагаються наслідувати західних інтелектуалів, чий бугтя відрізняється від решти суспільства виключно тим, що вони заробляють на життя розумовою працею. Така поведінка абсолютно вписується в ліберально-демократичний світогляд, який пропонує індивідуальний колективізм як свободу дій та думок. Але така поведінка не відповідає викликам суспільного часу і тим загрозам, які стоять перед сучасною Україною.

Сьогодні ідейно-світоглядна матриця мудрості здатна розраховувати на симпатії соціально активного та інноваційно налаштованого електорального спектра, на якому ґрунтується феномен європейської інтелектуальності як цивілізації. Тому варто віднаходити загальнонаціональні духовні орієнтири мудрості, що спроможні консолідувати суспільство (ідея соборності), оскільки існує гостра потреба відродження та модернізація ефективно діючих національних традицій і цінностей. За цих умов необхідно визначити ієрархію національної ідентичності українства, їх потреб та інтересів. Ці початкові мудрі цілепокладання повинні ініціюватись на продуктивні інтелектуальні сили. В силу цього українство

має бути зацікавленим у тому, щоб сформувати надійний імунітет гідності як наріжний камінь моральності проти ідеологічної порожнинності у світовій практиці. Саме філософія як світоглядно-інтелектуальний механізм дозволяє здійснити креативно-евристичні процеси в феноменології мудрості.

Втім, методами здійснення ідейного пріоритету є: застосування принципу системності до аналізу логіки і закономірностей функціонування та закономірностей соціогенезису знань в арсеналі мудрості; ієрархізація пізнавальних методів, принципів, підходів та норм, що ефективно забезпечують функціонально-інструментальні ресурси духовних феноменів: розкриття корелятивної залежності між спонукальною виразністю ідейності та рівнем суверенізації держави.

Контрольні запитання:

1. Що вивчає політологія?
2. В чому полягає актуальність політології у кіберсучасності?
3. Визначте об'єкт та предмет політології
4. Які бувають загальноприйняті підходи до визначення поняття «феноменологія мудрості» в політології?
5. Чому саме мудрість є визначально-ціннісним ресурсом у політичному розвитку соціуму?
6. Чим обумовлена владна потреба в політології?
7. Чи існує в Україні національна ідея і з яких часів?

Теми рефератів:

1. Політологія в кіберсучасності: стан та перспективи
2. Мудрість як важливий напрямок розвитку політичного життя
3. Роль державної влади в політології

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ПОЛІТОЛОГІЇ

2.1. Методи політичної самоорганізації територіальних громад

Політична самоорганізація громад обумовлюється взаємозв'язком між двома наборами цілей і цінностей: прагнення до контролю і формування соціального консенсусу. Американський дослідник Амітай Етціоні визначає цю проблему таким чином: «Контроль — це процес задавання бажаних станів справ і перевірки поточного процесу для зменшення відстані до цих бажаних станів. Формування консенсусу — процес, за допомогою якого перспективи членів суспільної групи передаються контролюючим органам, і відмінності між ними зменшуються» [2, р. 668]. При цьому спостерігається пряма залежність: «збільшення одного елемента зменшує інший» [2, р. 481]. Саме прагнення до контролю і формування соціального консенсусу відіграють визначальну роль у визначенні способів політичної самоорганізації територіальної громади.

Деякі аспекти визначення способів політичної самоорганізації територіальних громад досліджувалися такими вітчизняними авторами, як М.О. Баймуратов, В.І. Борденюк, М.П. Воронов, Р.К. Давидов, Н.К. Ісаєва, В.М. Кампо, О.О. Карлов, А.А. Коваленко, П.М. Любченко, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілко, М.О. Пухтинський, В.С. Сергєєв, В.М. Торяник, О.Ф. Фрицький та ін.

Адже, на наш погляд, визначення способів політичної самоорганізації територіальних громад розкриваються через прагнення до контролю і формування соціального консенсусу та діалогу. У цьому сенсі здійснення реформ у публічному секторі, починаючи з 1980-х років, стали результатом зростання необхідності контролю за вартістю суспільних благ і потреби підвищити ефективність їх надання. Саме політичний менеджмент у публічному секторі спочатку, як зазначає американський дослідник К. Гуд, був акцентований на контроль, надаючи

перевагу «ручному управлінню», вимірюванню якості, контролю за результатом, розпуску підрозділів, конкуренції, дисципліни й скороченню видатків [5, р. 4-5]. Важливим характером цього процесу контролю став рух до створення зв'язку між громадянами та публічними послугами, а також агенціями, схожий на той, що існує між споживачем і ринком.

Проте, наприклад, говорячи в річизі політичного менеджменту, споживач медичних чи освітніх послуг може почуватися як покупець. Внаслідок цього може виникнути небезпека того, що намагання публічного сектора в досягненні контролю пошкодить і спотворить інший аспект політичної самоорганізації — формування соціального (а також громадянського, політичного та ін.) консенсусу. У виділенні контролю дещо нехтується питання того, як громадяни ставляться до політичного чи суспільного порядку. З приводу цього А. Етціоні стверджував, що дана проблема потребує вирішення за допомогою політичної риторики, що змінить роль громади, родини й асоціацій в активістському суспільстві [3, р. 37].

Крім того, місцева публічна політика піклується не лише про економіку, ефективність і продуктивність, а й про участь і політичне життя. Саме через стимулювання демократичних умінь може відбуватися розбудова консенсусу в публічній сфері. Громадянин як член певної громади, на відміну від споживача, є одночасно і виробником, і споживачем. Тому громадяни як агенти політичної самоорганізації мають розглядатися в аспекті їх залучення до вироблення продуктивного «вхідного імпульсу» до публічної політики. Це вимагає від держави якісного відношення як ефективного піклування за розвитком політичної свідомості.

У цій моделі політичного менеджменту як самоорганізації територіальних громад громадяни мають активно залучатися до генерування вхідного імпульсу щодо оцінювання публічної політики. Традиційно способами політичної самоорганізації територіальних громад виступають вибори та референдум.

Територіальні громади на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування обирають депутатів місцевих представницьких органів, а також керівників місцевої виконавчої влади. Місцеві вибори

є формою прямого волевиявлення громадян, за допомогою якої створюються органи місцевого самоврядування (в Україні — сільські, селищні, міські, районні в місті, районні та обласні ради), обираються голови місцевої виконавчої влади (в Україні — сільські, селищні та міські голови).

Територіальна громада як первинний суб'єкт місцевого самоврядування внаслідок об'єктивних причин, не може і не зможе здійснювати перманентне і цілеспрямоване управління локальними процесами в рамках адміністративно-територіальних одиниць (виняток складають форми самоорганізації населення, у рамках яких вирішує свої потреби та інтереси лише частина членів територіальної громади) з метою реалізації питань місцевого значення. Підтвердженням цьому слугують різнорівневі та різноцільові інтереси мешканців конкретних населених пунктів — членів територіальних громад, що в межах порівняно значної території (село, селище, місто) без управлінської ланки практично не піддаються координації та іншому управлінському впливу. Звідси об'єктивного характеру набуває необхідність формування представницьких органів територіальної громади. Саме у цьому контексті, сформовані самою громадою з числа її членів, представницькі органи могли б декларувати інтереси громади з метою їх подальшого вирішення.

Безперечно, при розумінні місцевого самоврядування як специфічного рівня і форми здійснення влади увагу фокусують на специфіці низки питань, що підлягають вирішенню через органи місцевого самоврядування, а також на розмірах території, в межах якої функціонує відповідна територіальна громада. Місцеве самоврядування виступає як специфічна діяльність з вирішення питань місцевого значення, тобто питань безпосереднього забезпечення життєдіяльності членів територіальної громади.

Таким чином, вище означену діяльність може здійснювати не кожний її представник, а тільки той, хто, по-перше, відповідає вимогам закону, що ставляться до кандидатів у депутати, по-друге (що, як уявляється, є не менш важливим), має достатні знання і професійну кваліфікацію, оскільки такому

депутату виявили довіру члени територіальної громади. Саме в цьому і виявляється сутність місцевих виборів. Адже територіальні громади за допомогою місцевих виборів формують представницькі органи місцевого самоврядування не тільки свого (базового) рівня, а й асоційованого рівня місцевого самоврядування (органи територіального самоврядування).

При цьому, місцеві вибори є такою формою діяльності територіальної громади, в якій найбільш яскраво і рельєфно виявляється її статус первинного суб'єкта місцевого самоврядування: за допомогою місцевих виборів територіальна громада формує представницький орган місцевого самоврядування, який потім діє від її імені й реалізує в значній частині її функції і повноваження.

Ще однією традиційною формою політичної самоорганізації територіальної громади є місцевий референдум. Під час волевиявлення громадян на місцевому референдумі вирішуються питання місцевого значення, а також здійснюється нормотворча діяльність цього суб'єкта місцевого самоврядування, яка дає змогу громаді безпосередньо здійснювати управління місцевими справами.

Місцевий референдум є одним із способів вирішення територіальною громадою питань місцевого значення шляхом прямого волевиявлення. Предметом місцевого референдуму може бути будь-яке питання, віднесене до відання місцевого самоврядування. Рішення, прийняті місцевим референдумом, є обов'язковими для виконання на відповідній території. Порядок призначення та проведення місцевого референдуму, а також перелік питань, що вирішуються виключно референдумом, визначається відповідним законодавством.

Контроль і побудова консенсусу як смислотворчі цінності політичної самоорганізації громади можуть розвиватися тоді, коли публічна політика стає джерелом публічного навчання. Прикладом вдалого поєднання цих цінностей є розвиток «народних журі» (зокрема, у Німеччині та США). Саме там люди беруть участь у виробленні рішень шляхом поперечних допитів судового типу, спрямованих на суб'єктів політики — експертів, політиків, чиновників,

менеджерів, груп інтересів та інших. Кінцевим результатом цього є звіт, що може мати важливий вплив на процес публічної політики. У зв'язку з цим Джон Стюарт зазначає: «Місцева влада може використовувати журі громадян для випробування пропозицій стосовно закриття школи чи питань планування... посередницькі групи, що зводять разом конфліктні інтереси, ретельно розроблені соціологічні опитування, а також консультативні референдуми й електронні міські наради, — все це разом з журі громадян можна вважати частиною стратегії зміцнення демократії» [11, р. 116-117].

Крім журі громадян, використовуються такі інституційні форми участі громадян у публічній політиці, як семінари рішень і суспільно-інтелектуальні центри. У цій моделі громадяни активно діють у здійсненні вибору, доборі й оцінюванні рішень. Люди збираються в публічному місці, де обговорюють поточні реалії, нові погляди в майбутнє, а також якого типу контроль і управління вони можуть взяти на себе стосовно їхніх проблем і можливостей, сильних і слабких сторін.

Як вважав американський дослідник Г. Ласвелл, що необхідним є існування «виставок», які могли б стимулювати цей відкритий обмін цінностями, ідеями, переконаннями, інформацією, страхами, надіями і мріями. Саме ці інституції вченим були названі «суспільними планетаріями» — у них громада може спостерігати сама за собою, уявляти необхідні можливості та досліджувати проблеми. Виходячи з цього, суспільні планетарії можуть стати місцем, в якому школи, церкви, добровільні організації, громадські групи, університети тощо в територіальній громаді наводять свої аргументи, уявлення, ідеї та схеми. Це підвищить знання про себе самих і самоусвідомлення суспільства з метою створення форуму задля збагачення політичного порядку денного.

Через суспільні планетарії громадяни заохочуються для таких цілей, як журі громадян, міське планування, обговорення соціальних і економічних проблем, форуми мікрорайону тощо. У такій спосіб вироблення політики самоврядування постає здійсненням політизації (політичної самоорганізації).

Крім того, використовуючи ідею планетарію, в якому люди можуть спостерігати за небом, Г. Лассвелл підкреслював, що нам потрібно пристосувати його до суспільного чи самоспостереження. У зв'язку з цим дослідник зазначав: «Учасники визволяються від пасток хибного сприйняття сучасності. Техніка планетарію дає можливість дати пропорційну вагу альтернативним версіям майбутнього чи минулого. У принципі, кожна громада може створювати свій власний суспільний планетарій, у якому робиться наголос на місцеві цілі, місцеву історію й місцеві перспективи». Вони є способом надання важливості тим інституціям, які «в багатьох місцях ведуть боротьбу за публічне визнання» [7, р. 107, 111].

Отже, суспільні планетарії можуть зробити свій внесок у розвиток суспільства, яке думає про себе, уточнює свої цінності, усвідомлює себе і є освіченим, а не пасивним і неосвіченим; вони можуть допомогти розширити й урізноманітнити порядок денний публічної політики та пом'якшити вплив інших організацій у справі нав'язування ідей [102, с. 456].

У такий спосіб громадяни можуть стати не стільки «споживачами», скільки співвиробниками публічної політики. Наприклад, голландський дослідник П. Г'юп вважає, що в розвитку форм «спільного виробництва» у здійсненні суспільних послуг «клієнтів» уже не можна розглядати як «рабуючи» громадян, а скоріше як невід'ємну частину структури впровадження публічної політики» [6, р. 149].

Крім таких традиційних способів політичної самоорганізації громад, як вибори та референдум, активно впроваджуються також загальні збори громадян за місцем їх проживання, місцеві ініціативи, громадські слухання [19, с. 251; 33, с. 119].

Загальні збори громадян скликаються, за необхідністю, за місцем проживання громадян (села, селища, мікрорайону, житлового комплексу, вулиці, кварталу, будинку) з метою обговорення найважливіших питань місцевого життя. У цьому сенсі загальні збори варто вважати як зібрання усіх

або частини жителів села (сіл), селища, міста для вирішення питань місцевого значення.

Говорячи про Україну, то в роботі зборів мають право брати участь громадяни, які досягли вісімнадцяти років і постійно проживають на відповідній території, а також депутати місцевих рад, представники державних органів, трудових колективів, об'єднань громадян [107].

На відміну від місцевого референдуму, який є формою вирішення питань місцевого значення шляхом голосування всіма членами громади, загальні збори здійснюються на рівні «мікро-громад», у межах окремих частин сіл, селищ, міст як адміністративно- територіальних одиниць (будинків, вулиць, кварталів, мікрорайонів тощо), оскільки є формою участі окремих груп членів територіальної громади в обговоренні та вирішенні питань, що належать до відання місцевого самоврядування.

Варто зазначити, що загальні збори громадян є однією з найбільш масових форм безпосередньої демократії, які є найбільш доступні для громадян і є одним з найефективніших засобів їх самоорганізації. Такі загальні збори забезпечують громадянам реальну можливість поєднання колективного обговорення питань і прийняття рішень з їх особистою активністю та ініціативою, які виявляються в різних організаційних та організаційно-правових формах (запитаннях, виступах, участі в голосуванні тощо). Тому, загальні збори відіграють важливу роль у системі місцевого самоврядування, виступають формою залучення громадян до здійснення найрізноманітніших управлінських функцій.

Необхідно також озвучити, що в Україні загальні збори громадян за місцем проживання скликаються сільськими, селищними, міськими головами, виконавчими органами відповідних рад, органами територіальної самоорганізації населення для обговорення найважливіших питань, що торкають інтереси громадян, формування органів місцевого самоврядування та інші питання.

У загальних зборах мають право брати участь громадяни, мешканці територіальних громад з правом голосу, тобто фізичні особи, які проживають у

територіальній громаді, є її членами. Тим самим вони реалізують право здійснювати вплив на політичні, економічні, правові, культурні, соціальні, екологічні, безпекові та інші процеси розвитку територіальної громади.

У загальних зборах не можуть брати участь іноземні громадяни й особи без громадянства, які постійно проживають в Україні на відповідній території та фактично є членами відповідних територіальних громад. Таке положення не відповідає чинним міжнародно-правовим вимогам та передбачає заходи щодо прискореної інтеграції іноземців у територіальні громади на локальному рівні, в тому числі шляхом їх залучення до участі в місцевих виборах та інших формах діяльності громади [19, с. 282].

Спеціальними формами безпосереднього волевиявлення територіальних громад є також місцеві ініціативи та громадські слухання.

За територіальними громадами, її членами закріплено право ініціювати розгляд у раді (у порядку місцевої ініціативи) будь-якого питання, віднесеного до відання місцевого самоврядування.

Це можуть бути питання, пов'язані з:

- управлінням майном, що перебуває у комунальній власності;
- про розпорядження та самоконтроль рухомого та нерухомого майна (паїв) громадян та його самоконтроль на ринку землі;
- затвердженням програм соціально-економічного та культурного розвитку і контролем за їх виконанням;
- встановленням місцевих податків і зборів відповідно до закону;
- забезпеченням проведення місцевих референдумів і реалізацією їх результатів;
- утворенням, реорганізацією та ліквідацією комунальних підприємств, організацій і установ, а також здійсненням контролю за їхньою діяльністю та ін.

Місцева ініціатива, внесена на розгляд ради у встановленому порядку, підлягає обов'язковому розгляду на засіданні ради, що відбувається у відкритій формі за участю членів ініціативної групи з питань місцевої ініціативи. Рада,

розглянувши питання, внесене на розгляд шляхом місцевої ініціативи, приймає рішення. Це рішення, яким би воно не було, обов'язково має бути оприлюднене. Порядок оприлюднення визначається органом місцевого самоврядування або статутом територіальної громади. Слід зазначити, що порядок оприлюднення такого рішення залежить від території громади, чисельності її мешканців, технічних і фінансових можливостей тощо. Як правило, оприлюднення рішень відбувається через їх опублікування в одній або декількох щоденних газетах, повідомлення через інші засоби масової інформації (радіо, телебачення тощо), шляхом видання відомчого бюлетеня ради та через вивішування публічних оголошень на дошці оголошень, встановлених у публічних місцях на території громади.

Також територіальна громада має право проводити громадські слухання — зустрічатися з депутатами відповідної ради та посадовими особами місцевого самоврядування, під час яких члени територіальної громади можуть заслуховувати їх, порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення, які належать до відання місцевого самоврядування. Слухання повинні проводитися не рідше одного разу на рік. Порядок організації громадських слухань визначається статутом територіальної громади.

Представницький орган місцевого самоврядування, передбачаючи таку форму безпосередньої участі територіальних громад в управлінні місцевими справами, як громадські слухання, має враховувати необхідність забезпечення відповідної регулярності таких слухань, тобто проведення їх через приблизно однакові проміжки часу, а також найбільш зручний як для жителів, так і для депутатів і посадових осіб місцевого самоврядування час.

Отже, враховуючи прагнення до контролю і формування соціального консенсусу, способи політичної самоорганізації територіальних громад можна класифікувати за різними критеріями. По-перше, це самореалізація членами територіальної громади власних запитів, у тому числі самостійне прийняття ними публічно-владних рішень: а) нормативних; б) індивідуальних; в) кадрових

(на місцевих виборах і референдумах). По-друге, це самозаява членами територіальної громади своїх запитів (на загальних зборах громадян за місцем їхнього проживання, з допомогою місцевих ініціатив). По-третє, це участь територіальної громади у відправленні органами місцевого самоврядування владно-управлінських функцій: а) участь в обговоренні проектів місцевих планів і програм, проектів нормативних актів, прийняття рішень про їх реалізацію; б) участь у здійсненні вже прийнятих планів, програм, актів; в) оцінка результатів діяльності органів і посадових осіб місцевого самоврядування, загального положення справ у рамках своєї громади, в окремих галузях місцевого життя (місцеві референдуми, загальні збори громадян за місцем проживання, місцеві ініціативи, громадські слухання). По-четверте, це контроль з боку членів територіальної громади за діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування і депутатів (місцеві вибори, громадські слухання).

2.2. Основні інструменти щодо створення політичного бренду

Створення політичних брендів відбувається щоразу у виборчих кампаніях та системно між ними. Найголовнішою метою новоствореного бренду є донесення ідентичності бренду, тобто інформації про нього до виборців. Необхідно, щоб ця інформація була донесена точно та якісно. На цьому шляху існує багато перешкод, таких як недоліки політичної комунікації, можливі провокації конкурентів тощо. Тому, при створенні політичного бренду необхідно керуватися чіткими правилами, які передбачають розбиття процесу створення політичного бренду на три основні стадії та шість етапів.

Джерельний аналіз літератури з даної тематики показує, що достатньо дослідженим є процес створення бренду комерційного. Так, у роботі А.К. Стаса проаналізовано процес розвитку бренду, включаючи його планування, розробку, управління та контроль. Значна кількість робіт присвячено як питанням PR та

реклами у комерційному секторі, так і питанням політичної реклами (С.В. Мошкін, О.А. Феофанов, Д. Ігнат'єв, А. Бекетов, Ф. Сарокваша, А. Чуміков). Частина досліджень, присвячена дослідженню сфери політичного маркетингу також значна. Так, наприклад, Г.Г. Почепцов аналізує поняття політичного іміджу та управління ним у передвиборчих кампаніях. Іншими словами, створення політичного бренду в даних працях проаналізоване з різних сторін, що не є основним предметом їх дослідження.

Тому, метою обговорення політичного бренду є комплексний аналіз, що передбачає виконання відповідних цілей:

- дослідити завдання політичної та рекламної кампанії комерційного бренду;
- проаналізувати три основні стадії, які проходить політичний бренд;
- розробити генеративно-цілісне бачення створення політичного бренду.

Адже бренд як образ соціального об'єкту — як політична партія чи кандидат — формується в результаті спеціально організованої комунікації між соціальним комунікатором (розробником бренду) та адресатом (аудиторією). Відповідно, бренд є результатом такої комунікації. Якщо використовувати для опису комунікативного процесу відому модель п'яти питань Лассуела, то бренд повинен зайняти місце п'ятого компонента комунікативного акту, що характеризує ефективність комунікації. Відповідно, дана модель Лассуела буде виглядати так: Хто? (Комунікатор) — що? (Повідомлення) — По якому каналу? (Засоби) — Кому? (Цільова аудиторія) — З яким результатом? (Ефективність бренду).

У такому трактуванні представникам цільової аудиторії, у якої в результаті комунікації повинен бути сформований певний образ, тобто бренд, відводиться роль об'єкту впливу. Комунікатор же, навпаки, повинен займати активну позицію, намагаючись за допомогою своїх повідомлень управляти сприйняттям аудиторії. Відповідно бренд-комунікація — це комунікація переконуюча, тобто заснована на тому, що комунікатор переконує цільову аудиторію за допомогою різноманітних засобів, аргументів.

Політична кампанія по своїй суті аналогічна звичайній рекламній кампанії комерційного бренду. Відповідно, схожими є і їхні завдання, а саме:

1. Зробити «товар» відомим, виробити до нього прихильність споживачів, чи то виборців. У відповідності до активів політичного бренду, дане завдання означає необхідність збільшити обізнаність про бренд.

2. Забезпечити задоволення від отримання «товару» чи відданості певній політичній силі, наприклад, після підтримки її на виборах. Дане завдання передбачає необхідність підтримки рейтингу і після виборів, тобто, довготривале стратегічне планування.

3. Сформулювати необхідність в даному «товарі» — у випадку політичного бренду це означає необхідність отримання голосів виборців, які надають потужні ресурси для подальших дій політика як суб'єкта комунікації.

4. Створити та посилити бренд, тобто завоювати прихильність, любов виборців, посилити капітал політичного бренду, що у майбутньому надасть владу політику.

При цьому, створення політичного бренду передбачає проходження трьох основних стадій:

1. *Докомунікативна стадія, в якому відбувається аналіз ситуації, що існує на даний час на політичній арені, вибір цільової аудиторії, розроблення основного повідомлення політичного бренду та вибір засобів комунікації та розпізнання в лексико-семантичному навантаженні лінгвістичного поля основних намірів їх маніпулятивного впливу: приховано (підсвідомо, свідомо, несвідомо) зловмисних чи явно добромисних. Саме цей етап є дослідницьким. Здійснюючи процес управління політичним брендом, потрібно чітко розуміти, які існують зовнішні та внутрішні фактори, що впливають на його ефективний розвиток та функціонування. Це надасть можливість мати уявлення про сутність бренду як таку, а також специфічні особливості психологічних процесів щодо формування образу лідера в свідомості виборців.*

Характерною властивістю навчального та науково-дослідницького етапу формування політичного бренду є обов'язкове уявлення про бажаний образ

політичного лідера, кандидата, який здатен вирішити нагальні для виборців проблеми у майбутньому, оскільки за допомогою засобів PR вигідно співвіднести з ним наявний образ [145, с. 53]. Важливо зрозуміти і проаналізувати не лише ситуацію, що існує за умов кіберсучасності, а й усвідомити, що усі дії, включно з тими, що не контролюються, впливають на зміну початкової ситуації.

На даному етапі загалом потрібно дослідити коло проблем, які хвилюють населення країни повністю або певного регіону. Важливим є вивчення та пізнання інформаційного капіталу про лідерів думок, суспільні об'єднання, владні та бізнес структури, що можуть соціогенно впливати на виборчий процес. Як вже було сказано, важливо знати, яким є ідеальний образ політика в уяві виборців. Для цього необхідно скористатися соціальними дослідженнями. При цьому, актуальною є інформація про конкурентів, які балатуються у тому самому виборчому окрузі.

Необхідні дослідження цієї стадії поділяються на кабінетні та польові. Кабінетно-онлайнні дослідження — це системний аналіз інформації завдяки Інтернету та інших ЗМІ (різноманітних друкованих джерел тощо). Вони є менш затратними, у порівнянні з польовими, проте часто й менш точними, такими, що не відповідають дійсності, вони часто запізнюються, а тому потребують доповнення оперативними даними. На базі кабінетних досліджень у дистанційному онлайн-режимі проводять кон'юнктурні дослідження, прогнозів аналіз. Джерелами інформації кабінетних досліджень можуть бути [57, с. 21]: ЗМІ (Інтернет із різними соціальними мережами комунікації та зв'язку), корпоративні видання, опубліковані маркетингові та PR-дослідження, статистичні довідники з різноманітної тематики (результати виборів, економіка, демографічні показники тощо), знову ж таки — ресурси Інтернет, різноманітна поліграфічна продукція (плакати, листівки, програми тощо), документи владних структур (накази, розпорядження, постанови, регламенти).

Польові дослідження, на відміну від кабінетних, містять первинну реакцію виборців, основна їх завдання полягає в безпосередньому контакті з

цільовою аудиторією. Такі дослідження є більш складними для проведення, оскільки є більш фінансово затратними. Основними формами польових досліджень є анкетування та інтерв'ю.

2. *Комунікативна* стадія полягає в реалізації комунікації, в доведені до цільової аудиторії того основного повідомлення, що було розроблене на попередній стадії. Крім цього, відбувається ентропійний процес комунікації кандидата з виборцями як динаміка політичної напруги (хаосу, паніки, страху) між суб'єктами виборчого процесу.

3. *Посткомунікативна* стадія.

Пропонується комплексне бачення створення політичного бренду. Загалом цей процес складається з таких послідовних етапів:

1. Постановка цілей, виходячи з наявних ресурсів та поточної ситуації.

На цьому етапі:

- аналізується мета політичної кампанії або організації;
- визначається місце бренду в архітектурі брендів компанії або організації;
- визначається бажаний стан бренду (якостей, життєвого циклу, конкурентних переваг);
- формулюються вимірювані параметри бренду;
- аналіз наявних ресурсів (фінансових, людських, знань і т. ін.);
- визначення команди замовників, учасників та виконавців;
- визначення термінів проєкту;
- виявлення інших умов або обмежуючих факторів.

2. Вибір цільової аудиторії, тобто групи людей, на яку буде проєктуватися комунікативний вплив. Це може бути значна кількість населення країни за умов про всезагальні вибори і мету про отримання більшості голосів, а також про орієнтацію на правий, або на лівий блоки, і послання приблизно для 20 % потенційних виборців. При цьому, існують важливі критерії, яким повинна відповідати цільова аудиторія, а саме: величина, доступність цільової аудиторії, готовність сприймати рекламне повідомлення. Крім цього, на даному етапі

відбувається аналіз конкурентів щодо вивчення моделі поведінки споживачів та визначення та необхідних ринків попиту.

3. Розроблення послання — основного повідомлення для обраної цільової аудиторії. На цьому етапі відбувається позиціонування політика і найголовнішим є точна відповідність цього позиціонування обраній цільовій аудиторії. Формулюється суть бренду, його місія, позиціонування і корисність бренду для цільової аудиторії, індивідуальність бренду (його цінності, асоціації, риси, конкурентні переваги тощо), розробляються атрибути бренду (ім'я, логотип / фірмовий знак, персонаж або герой, шрифт, упаковка і т. ін.).

Правильно підібране ім'я політичного бренду повинно бути дуже точним і змістовним та вказувати на одну чи декілька з наступних характеристик чи асоціюватися з ними:

- ідея позиціонування політичного бренду (ліві, праві тощо);
- сутність політичного бренду;
- головна відмінність від конкурентних брендів;
- вигода чи перевага для виборців;
- основна мета чи лейтмотиви політичної сили;
- ім'я лідера політичної сили;

На третьому етапі створення політичного бренду відбувається розроблення так званої передвиборчої легенди [134, с. 307]. Вона виступає як інформаційна основа рекламної кампанії. Це і є міфологемна ідентичність політичного кандидата як спекулятивних намірів маніпулятивного впливу щодо своїх виборців. Передвиборча легенда повинна містити в собі прийомі-символи, наприклад:

- символ «невинної жертви» — викликає у виборців співчуття до долі кандидата;
- символ «людини з народу» — знищує бар'єри між кандидатом та виборцями;

- символ «людина, що приречена на успіх» — показує, що кандидат — переможець у житті, все, за що береться, він завершує з успіхом, що значить, що йому можна довірити і депутатський мандат;

- символ «людина моральних принципів» — показує кандидата чесним, турботливим, уважним до звичайних людей. Виборці зазвичай довіряють таким кандидатам;

- символ «незалежний кандидат» — говорить виборцю, що кандидат не зв'язаний політичною приналежністю і не заплямований політичним минулим [89, с. 96].

4. Вибір засобу та каналів розповсюдження повідомлення, найбільш фрактально подібного та схожого комплексу комунікації у просуванні «товару». До цього етапу включають:

- розробку правил створення маркетингових матеріалів і опис процедур з управління брендом;

- визначення осіб, відповідальних за розвиток бренду (хранителів бренду);

- розробка плану дій з просування бренду (інтегровані маркетингові комунікації);

- розробка плану та процедур з моніторингу бренду та оцінки його ефективності.

5. Етап реалізації брендингової кампанії, тобто, доставка повідомлення обраними каналами для відповідної цільової аудиторії. При цьому, надзвичайно важливу роль для просування політичного продукту відіграє політична реклама. Олег Феофанов дає визначення її у широкому соціологічному контексті: політична реклама — це будь-яка реклама як система методів психологічного впливу на масові аудиторії з метою управління їх політичною поведінкою з метою вимірювання та закріплення тих чи інших політичних поглядів [134, с. 264].

6. Результат, тобто підсумок проведених виборів.

У товарній рекламі це продажі і вартість торгової марки, в політичній рекламі — підсумок виборів. Також на цьому етапі відбувається моніторинг

вимірюваних параметрів бренду, визначених на першому етапі, порівнюється поточний стан бренду з бажаним та якщо це можливо відбувається корекція стратегії або тактики просування даного бренду.

Як видно з етапів, які проходить бренд, основними є: розробка стратегії брендингу; аналіз конкурентних брендів; аналіз ознак, що відрізняють даний бренд від інших; розробка концепції позиціонування бренду; формування ознак, що характеризують бренд і відрізняють його від інших брендів; формування образу бренду; позиціонування бренду; формування ідентичності бренду; формування відносин бренду зі споживачем.

Особливо важливого значення в кіберсучасності набуває проблема чіткого донесення до споживача ідентичності політичного бренду, що може бути вирішена за допомогою його якісного планування та створення. Конкретні заходи щодо кожного етапу створення політичного бренду можуть стати предметом подальших досліджень.

2.3. Політичні партії щодо рекрутування політичної еліти в Україні: сутність, класифікація, механізм

Сутність політичних партій

Термін «партія» (від лат. *partio* — поділяю, розділяю) у перекладі потреб латинського мовлення означає частину спільності. У західній літературі ліберально-консерваторного напрямку поняття «партія» визначають як групу осіб, об'єднаних спільністю ідей, потреб, інтересів, принципів і цілей політичної діяльності. У марксистській літературі політична партія характеризується як найбільш активна, свідома та організована частина певного класу, що виражає і захищає його інтереси.

Перші згадки про партії зустрічаються у мислителів стародавнього світу. Так, Арістотель писав про боротьбу між партією знаті і партією народу в

Афінах. У Давньому Римі терміном «партія» окреслювали і групу політиків, що об'єдналися навколо вождя, і групу людей, що управляють державою, і сенат, на противагу народу. В середньовіччя партії з'являлися під час загострення внутрішньокласових і класових протиріч, оскільки були тимчасовим об'єднанням людей.

Політичні партії в їхньому сучасному розумінні стали формуватися наприкінці XVII–початку XVIII ст. у країнах західної Європи та Америки. Поява партій відбивала процес політичної боротьби між прихильниками різних напрямків становлення ранньобуржуазних держав: аристократами і буржуа, яacobінцями і жирондистами, католиками і протестантами. Означені партії виникали як результат обмеження абсолютної монархії, включення в політичне життя широких верств суспільства, введення загального виборчого права. Політичні партії перетворювалися в законні інститути артикуляції інтересів різних груп суспільства, формування і просування од влади політичних лідерів як суб'єктів політичного процесу.

В історичному процесі політичних партій М. Вебер виокремив три етапи: 1) аристократичного угруповання; 2) політичного клубу; 3) масових партій. При цьому вважається, що етапи аристократичного угруповання і політичного клубу — це генезис партії, в якому зріла її форма з'являється на етапі масових партій.

На першому, *аристократичному етапі* політичні партії містять у собі угруповання правлячої верхівки. До них входили обрані члени найближчого оточення правителя. Тому, можна вважати, що партії певною мірою уже виступали в якості сполучної структури між владою і народом.

Етап політичного клубу в розвитку партій пов'язаний із ускладненням соціально-політичної структури суспільства, виникненням плюралізму і конкуренції в сфері політики. На цьому етапі змінюються статус і роль політичних партій у суспільстві. Вони стають невідемним компонентом політичного життя. Партії набувають все більш чіткої організаційної та ідейно-політичної побудови. Створення політичних клубів було пов'язано з виходом

на політичну арену класу буржуазії. З клубних структур виникло багато буржуазних політичних партій. Наприклад, у Франції в 30-ті роки XIX ст. саме так сформувалася партія республіканців.

У другій половині XIX ст. в Європі почали виникати численні партії, що відкрили новий етап в їх розвитку — етап *масових* партій. Від клубних вони відрізнялися своєю численністю, більшою організованістю і впливовістю на широкі верстви населення. Першою масовою партією постало створене в 1863 році у Німеччині перша робітнича партія — Загальний німецький робітничий союз, заснований Ф. Лассалем.

У 30-ті роки XIX ст. політичні партії формуються в США: Демократична (1828) і Республіканська (1854). У 1867 р. у Великобританії виникає Консервативна (торі) партія та у 1874 р. — Ліберальна (віги). При цьому, в 1900 році була створена Лейбористська партія. Що незабаром потіснила Ліберальну і з тих часів стала основним суперником консерваторів у боротьбі за державну владу.

В Україні політичні партії стали формуватися в 90-ті роки XIX сторіччя. Причому, першою в Україні виникла партія соціалістичної орієнтації — Українська соціал-демократична партія (1898). У 1901 р. виникла партія есерів, що виражала потреби та інтереси дрібної міської та сільської буржуазії, створювалися національні партії та ін.

Класифікація політичних партій

Політичні партії можна класифікувати за різними ознаками: за політичними характеристиками (ліберальні, націоналістичні, комуністичні), за організаційною структурою (кадрові, масові, партії рухи), за правовим положенням (зареєстровані, незареєстровані).

Класифікація політичних партій за правовим положенням закріплюється «Свідоцтвом про реєстрацію», яке видається Міністерством юстиції України [114], ідеологічні засади партії закріплюються у статуті та програмі політичної партії.

Єдиною класифікаційною ознакою політичної партії, що не закріплюється юридично — є організаційна структура.

У свою чергу організаційна структура здійснює безпосередній вплив на якісний склад рекрутуємих політичних еліт. Наприклад, при діяльності масової політичної партії КППС: у 1957 році усі члени Політбюро були вихідцями з робочих та колгоспників. У 1961 році 85 % членів ЦК КППС мали аналогічне походження [43, с. 320].

Американська політична система із домінуванням двох основних кадрових політичних партій демонструє діаметрально протилежні результати рекрутування за якісним складом політичних еліт [9, с. 181].

Проблемою розбудови політичних партій в Україні на сучасному етапі є одночасний симбіоз юридично закріпленої масовості та фактичної кадровості організаційних структур політичних партій.

З одного боку, жодна політична партія не є закритою для членства в ній, адже це є прямим порушенням статті 36 Конституції України [70, с. 22]. З іншого боку, формування списків та процедура голосування, висунення кандидатів є закритими та нетранспарентними, в результаті у Верховній Раді України та на вищих шаблях державної влади знаходяться здебільшого представники великого бізнесу, а рівень соціальної мобільності у суспільстві залишається низьким.

Серед вітчизняних науковців, які розглядають організаційне та статутне регулювання діяльності політичних партій можливо виокремити: В. Лебедюк [76, с. 42], Н. Ротар [103, с.8–19] А. Романюк [119, с. 182], М. Примуш [31], Ю. Шведа [119, с. 86], Ю. Якименко [152, с. 8].

Н. Богашева констатує, що сучасні українські політичні партії демонструють олігархічну тенденцію, тоді як зі внутрішньопартійною демократією наявні істотні проблеми. Протидія наростанню авторитарних тенденцій, за думкою науковця, лежить у середині політичних партій та можлива лише за рахунок зовнішніх (щодо партій) впливів. Звертаючись до

міжнародного досвіду вчена акцентує, що деякі держави передбачають певний державний вплив на партії в непрямій протидії їх олігархізації шляхом встановлення відповідного нормативного регулювання.

Інша українська дослідниця Наталія Ротар підкреслює, що, сьогодні, як ніколи, актуальності набувають проблеми розвитку організаційних структур партій, які сьогодні скоріше нагадують клієнтели, в яких немає місця інституту членства, а самі партії не відчувають потреби діяти у форматі партій з багаторівневою організацією і масовим членством.

В. Лебедюк, аналізуючи вплив вітчизняних законодавчих ініціатив прийшов до висновку, що кількість партій, які мають зареєстровані організації в менш як 50 % районах і містах значно зросла (з 18 у 2003 р. до 33 на час виборів 2006 р.), чого не можна сказати про партії, що мають зареєстровані організації понад 50 % районах і містах. У свою чергу дослідник зазначив, що це свідчить про наше припущення про формальність процесу розбудови партійних організацій на місцях справджується, оскільки партії намагаються презентувати масовими не розбудовуючи в реальності свою організаційну мережу.

Приділення уваги проблемі розбудови організаційних структур політичних партій та використання інструментів правового регулювання організаційної та статутної діяльності політичних партій не є новою, але метою представлення креативного підходу до використання правового регулювання організаційної структури політичних партій, ніж ті, які були запропоновані на даний час.

Одним із можливих варіантів розв'язання проблеми політичної участі громадян через організаційне та статутне регулювання їх діяльності є внесення змін у Закон України «Про політичні партії в Україні» № 2365-III від 5 квітня 2001 року.

У рамках діючого Закону № 2365-III пропонується внести наступні зміни:

1. Чітке організаційне розмежування політичних партій на «кадрові» та «масові». Основними критеріями присвоювання організаційного статусу повинні бути:

- фінансовий поріг членського внеску (кількісний);
- мінімальна кількість зареєстрованих членів політичної партії (кількісний);
- наявність чи відсутність розгалуженої організаційної структури на території держави (якісний).

Виходячи з вищенаведених критеріїв кадровою політичною партією може бути партія, яка має мінімум одне зареєстроване представництво у будь-якій адміністративно-територіальній одиниці України.

Фінансування кадрової політичної партії ведеться виключно за рахунок її членів, де мінімальний членський внесок перевищує мінімальну заробітну плату у 10 разів. Кількість членів партії не обмежується.

Таким чином, мінімальний членський внесок у кадровій масовій партії станом на 1 грудня 2012 р. Складає 11 340 грн., при мінімальній заробітній платні у 1 134 гривні [142].

Аргументацією запропонованих змін є те, що високий фінансовий поріг відфільтрує громадян із низьким рівнем доходу, які де-факто не мають ніякого реального впливу на процес прийняття партійних рішень. Таким чином, пересічний громадянин із рівнем доходів, які не відповідають фактично утвореному фільтру отримають можливість вибору інших альтернативних каналів політичної участі.

Крім того, офіційна сплата членських внесків дозволить частково вивести прибутки українських «нотаблів» із тіні.

2. В інституті членства кадрових політичних партій повинно бути закріплено законодавче право вступу у дані структури громадянам за рахунок партійного фонду, створеного за власні кошти членів кадрової партії. В даному випадку кадрові політичні партії будуть вимушені набирати і відбирати досвічених і талановитих партійних активістів по причинах: ризику бути під критикою інших політичних сил за свою закритість та олігархізацію.

Відсутність кількісних умов, щодо наявності партійних організацій та певної кількості партійних членів обумовлюється особливостями функціонування

даного типу політичних партій, котрі не потребують наявності розгалуженої організаційної мережі та масового партійного членства.

3. Масовою політичною партією може бути політична партія, котра має зареєстровані та функціонуючі осередки партії у всіх областях, районах, містах та столиці Київ. Фінансування такої партії здійснюється за рахунок членських внесків, мінімальна сума яких не перевищує 50 % від мінімальної заробітної платні. Кількість активістів перевищує 10 000 чоловік *[Мінімальна кількість членів партії (активістів) обґрунтовується виходячи із статті 10 Закону України № 2365-III від 5 квітня 2001 року, шляхом введення більш суворих вимог до реєстрації політичної партії, відходячи від формалізму (< 10 000 підписів) до реальної підтримки (10 000 активістів)].* Допускається державне фінансування.

Таким чином, максимальний рівень фінансування партії при максимальних членських внесках і мінімальній кількості членів партії складає 5 670 000 грн. при мінімальній заробітній платні 1 134 гривні станом на 1 грудня 2012 р. [142].

В плані фінансування масових політичних партій повинні бути розширені джерела фінансування за рахунок державного фінансування, що в свою чергу передбачає зміни до Конституції України. Аргументом надання державного фінансування масовим політичним партіям є те, що саме масові політичні партії сприяють масовій політичній участі громадян згідно ст. 5 та ст. 38 Конституції України [70, с. 32].

4. Критерієм отримання статусу «масової політичної партії» є кількість активістів, яка перевищує 10 000 чоловік. Виходячи з того, що критерієм набуття «масової політичної партії» є кількість «активістів» в Закон України «Про політичні партії» повинно бути внесено доповнення, яке дасть визначення терміну «активіст» як особливо активного члена партії, котрий регулярно присутній на зібраннях, бере участь у партійних заходах, організує пропаганду та підготовку виборчих кампаній.

5. Необхідно враховувати ризик появи політичних проектів, котрі можуть маніпулювати та спекулювати своїм статутом «масової політичної партії». З метою попередження подібних явищ необхідно встановити вимоги, що обмежують участь нових масових політичних партій до участі у виборах, якщо отримали «Свідоцтво про реєстрацію політичної партії» менше ніж за 730 днів до чергових виборів.

6. Активність діяльності партійних активістів і функціонування місцевих організацій масової політичної партії повинні контролюватись з боку Міністерства Юстиції України та його структурних підрозділів в адміністративно територіальних одиницях.

Методологія роботи може базуватися на вивченні звітності політичних партій про кількість проведених партійних заходів та кількості учасників даних заходів, кількісного і якісного складу членів політичної партії.

Вищенаведена практика, сьогодні, використовується для контролю та аналізу ефективності діяльності громадських організацій, які отримують фінансування із державного бюджету, зокрема всеукраїнських громадських організацій інвалідів та ветеранів згідно Постанови Кабінету Міністрів України № 176 (далі — КМУ) від 2 березня 2012 р. «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті на фінансову підтримку громадських організацій інвалідів та ветеранів, заходи з відвідування військових поховань і військових пам'ятників та з увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» [112].

Виходячи із вищезазначеного, правки та доповнення повинні торкнутись «Положення про Міністерство юстиції України» у сфері організації виконання в рамках своїх повноважень актів законодавства та здійснення контролю за їх реалізацією.

7. У рамках закону «Про політичні партії в Україні», політичні партії законодавчо зобов'язані використовувати приставки «кадрова» чи «масова» у своїх назвах. При прийнятті даних поправок, назви партій будуть мати наступну

форму (приклад): масова політична партія «Слуга народу» чи кадрова політична партія «Євросоюзу».

Дана поправка буде сприяти обізнаності громадян, щодо особливостей функціонування політичних партій в плані рекрутування політичних еліт та реальних шансів проходження через даний канал до політичних еліт.

Подібна практика направлена на підвищення обізнаності громадян, наприклад, застосовується у правилах маркування харчових продуктів згідно Наказу № 487 від 28 листопада 2010 р. п. 7 «Технічного регламенту щодо правил маркування харчових продуктів» затвердженого Державним комітетом з питань технічного регулювання та споживчої політики [93].

8.3 метою якісного та ефективного впровадження законодавчого організаційного розподілення політичних партій на державному рівні повинна бути проведена інформаційно-просвітницька кампанія, метою якої є просвіта громадян України у особливостях організаційного розподілення партій на «кадрові» та «масові». Зокрема, аналогічні заходи були прийняті КМУ у Постанові № 502 від 28 травня 2008 р., щодо інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2008–2011 роки [113].

Можна констатувати, що внесення вищеперерахованих змін до закону України «Про політичні партії в Україні» № 2365 та інші законодавчі акти призведе до того, що:

- кадрові політичні партії, яких сьогодні абсолютна більшість будуть вимушені закріпити свій статус де-юре або ж розвивати свою організаційну структуру, залучаючи громадян до даного процесу з метою здобуття статусу масової, котрим, сьогодні, вони з відповідними намірами маніпулюють задля підвищення лояльності виборців;

- громадяни України зможуть отримати реальне право рекрутуватись до виборчих органів влади і органи місцевої самоврядності, що закріплене в Конституції України, не будучи при цьому залученими в структури, які де-факто зі своєї природи не можуть забезпечити дану людську потребу в самореалізації;

- зростатиме цінність політичної участі громадян та політичного членства у політичних партіях.

У протилежному випадку можна констатувати, що громадяни України фактично і надалі будуть відсторонені від рекрутування до політичних еліт через канал політичних партій, що є прямим порушенням Конституції України, зокрема статті 5: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування».

Системи формування та зміни політичних еліт

Політичний розвиток суспільства тісно зв'язаний із системою формування і зміни політичних еліт. Ці системи визначають хто, як і з кого здійснює добір претендентів на політичне управління, які його порядок і критерії, коло селекторату, тобто осіб, котрі здійснюють добір, і спонукальні мотиви його дій.

У світовій політичній практиці склалося дві основні системи формування політичних еліт: антрепренерська (підприємницька) і система гільдій (корпоративна). Антрепренерську систему характеризують: відритість, щирі можливості для представників будь-яких суспільних груп претендувати на заняття лідируючих позицій у суспільстві; незначну кількість формальних вимог, інституціональних перепон; широке коло експертів, що може містити в собі електорат; належна конкурентність добору, гострота суперництва за керівні посади; амбітна (першорядна) значимість особистих якостей, індивідуальної активності, майстерність знайти підтримку широкої аудиторії, зацікавити її креативними ідеями і реалістичними програмами. Ця система орієнтується на талановитих людей, оскільки відкрита для молодих лідерів та інноваційних орієнтирів у політичному просторі.

Водночас антрепренерська система має певні недоліки. У неї значна імовірність оізику і непрофесіоналізму в політиці, порівняно низька передбачуваність в політиці. Здатність лідерів до надмірного захоплення

зовнішнім ефектом і популізмом. У цілому ж ця система забезпечує стабільність і динамізм політичної, соціально-економічної і духовної сфери життєдіяльності суспільства.

Система гільдій (від лат. *gilde* — корпорація) має давні традиції і переважає в суспільствах, в яких панують недемократичні політичні режими. До числа позитивних сторін відноситься врівноваженість і зваженість політичних рішень, незначний ступінь ризику при їхньому прийнятті, мала ймовірність внутрішніх конфліктів, досить висока передбачуваність політики. Важливі цінності системи гільдій — це спадкоємність, рівномірність та безконфліктність. Водночас вона має явно виражену тенденцію до бюрократизації, організаційної рутини і догматизму. Система гільдій культивує масовий конформізм, ускладнює виправлення помилок і усунення недоліків за ініціативою знизу. Без доповнення конкурентними механізмами ця система призводить до поступової дегенерації політичної еліти, її відриву від народу і перетворенню в привілейовану касту.

Якщо правляча політична еліта втрачає здатність ефективно управляти суспільством. Тоді наступають революції, контрреволюції і перебудови. Соціальна революція — це, насамперед, боротьба політичних еліт, що завершується падінням правлячої еліти і приходом до влади нової еліти. Після зміни політичної еліти життя людей, проте, не завжди життя народу стає кращим. Часом політичне та економічне гноблення народу стає ще більш витонченим і жорстоким.

Саме з цих позицій координат західних політологів розглядали жовтневу соціалістичну революцію в Росії 1917 року. Негативну оцінку цієї революції і діяльності більшовиків давали відомі вчені, письменники і політичні діячі російського суспільства.

2.4. Концептуальна модель духовних настанов щодо квантової безпеки у сучасній політичній освіті України

Сучасне інформаційне суспільство виявляє процеси глобалізації та фундаментальної трансформації світових історичних процесів, що є актуальною проблемою для створення соціокультурного механізму системи духовної безпеки, де неподільною сутнісною ознакою є аксіологічні засади інтелектуального конструктиву, критичного мислення, відповідальність, почуття гідності, патріотизму та багатовимірної компетентності. Домінуючою тенденцією за таких умов виступає формування освітнього простору XXI століття, який стає найсприятливішим середовищем розробки модерних цифрових комунікацій. Саме освіта у такий спосіб перетворюється на референтну сферу суспільного життя, на його креативну складову. Генеруюча роль освіти полягає у трансляції соціального досвіду, поєднанні минулого й майбутнього, збереженні та передачі нащадкам духовної сили та продукуванні нових ідей, методик, технологій. Все це викликає в життєвому світі цілий ряд важливих проблем стосовно майбутнього розвитку освіти, до яких варто віднести потребу формування нових вимірів освітянського простору, місії та стратегії, зокрема, провідних вузів, їх управлінської культури, формування нової освітньої аксіосфери академічних закладів, безпекотворчого поля їх діяльності на законодавчій основі.

З цих питань відомий вітчизняний філософ В. Баранівський стверджує, що «...на сьогодні геополітичний потенціал освіти не використовується повною мірою і навіть не осмислюється відповідно до масштабу наявних проблем... Розуміння освіти як чинника духовної безпеки нації обумовлено її найважливішими функціями в збереженні культурної спадкоємності і духовного розвитку особи. Освіта забезпечує цілісне відтворення людини — відповідно до її ідеалів, сформованих в надрах культури, і перш за все в релігійно-філософських, етичних і педагогічних системах і концепціях» [20, с. 55].

Проблеми, поставлені на розгляд є надзвичайно актуальними та нагальними, тому їх розвідками займалися й продовжують займатися значне коло зарубіжних та вітчизняних вчених у різних сферах гуманістики. Серед зарубіжних дослідників слід зазначити доробки Х. Ортеги-і-Гассета, Г. Гадамера, Ю. Габермаса, К. Ясперса, М. Мамардашвілі, І. Огороднікова, О. Герінга, М. Макаркина та інші. Проблему становлення нової місії освітнього простору в українському суспільстві, яке запровадило демократичний устрій на своїх теренах, досліджують В. Андрущенко, В. Баранівський, П. Кононенко, В. Кремінь, Л. Губерський та інші.

З цією метою при дослідженні методологічних механізмів квантово-духовної безпеки в освітянському просторі використовується ряд загальнонаукових методів діалектичного пізнання: методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, моделювання, абстрагування, прогнозування тощо. При цьому використовується формально-логічний, метод системного підходу, системно-функціональний, структурно-функціональний, порівняльний (компаративний), історичний тощо.

Таким чином, застосовуючи загальну теорію систем до духовної безпеки, а у даному випадку враховуючи її специфіку при систематизації рівнів риторичної майстерності, виокремлення структурних компонентів є обов'язковим та необхідним, але цього недостатньо для опису самої системи. Система вважається заданою у тому випадку, коли поряд із виокремленням її основних елементів, указана і сукупність зв'язків між ними. Відтак, відповідно до сучасних освітніх тенденцій, концептуальна система духовної безпеки в Україні має бути соціокультурно обумовлена потребами та інтересами, де ефективна діяльність в нових соціальних умовах визначається критерієм істини як моніторингом риторичної майстерності. Крім того, як підкреслює В. Андрущенко, нові часи принесли з собою нові світоглядні установки, правила, переконання та принципи, педагогічно-виховні технології донесення їх студентської та учнівської молоді [16, с. 11].

Втім, квантова обумовленість духовної безпеки полягає в її *потребах та інтересах*. Звернення до кантівських максим історично свідчить про те, що у суспільстві, побудованому на інтересі, коли кожен індивід, який відноситься до іншого як до мети, неухильно перетворює в засіб самого себе — і навпаки [61, с. 134]. Таким чином, в історії людства неможливо виявити часи, коли людина мала б статус мети; метою завжди було суспільство в цілому. Індивід слугував лише засобом і приносився в жертву різним політичним, соціальним, економічним та іншим спільним інтересам.

З огляду на це варто наголосити, що пріоритетною складовою духовної безпеки є етична дія аксіосфери як ціннісний орієнтир риторичного механізму переконання та відповідальності. Саме етика відповідальності — це етика, першочергово спрямована на ефективність дій по досягненню мети. З метою ілюстрації цього типу етики Макс Вебер наводив притчі Макіавеллі про одного громадянина Флоренції, який віддав перевагу величі свого міста на противагу спасінню власної душі [28, с. 56].

Із зазначеного випливає, що в етиці «відповідальність» найчастіше є синонімом поняття «вини» або морального переживання від її усвідомлення. У політичній науці є поширеним застосування поняття «відповідальність» на позначення зв'язку між громадянами та обраними ними посадовими особами, а також між парламентом та урядом. Смысл поняття «відповідальність» тут запропоновано розуміти як невід'ємний атрибут влади й обов'язок тих, хто її здійснює.

В юриспруденції відповідальність — це усвідомлююче ставлення до законодавчих норм, розуміння необхідності їх дотримання. В етиці — усвідомлення обов'язку дбати про наслідки своїх дій (Г. Йонас, П. Рікер), «обов'язок влади» (Г. Йонас). Оскільки поняття «відповідальність» вживається у багатьох сферах знання, то і його вивчення потребує міждисциплінарного підходу, окресленого такими галузями, як філософія, юриспруденція та політична наука.

На тлі новітніх квантових систем будується державна освітня політика. Україна, розширюючи кордони освітнього простору, вимушена трансформувати національну систему освіти на підвалинах європейського осмислення сутності людського буття.

Однією з найзначніших перешкод на шляху розбудови української нації (держави, громадянського суспільства) можна вважати недостатній вплив національної системи освіти на цей процес, чому не сприяє, зокрема, і недостатня увага вчених до аналізу цього питання.

Освіта як структурна складова концепту духовної безпеки виступає специфічною соціальною практикою. Кожне покоління має певне ставлення до загальної системи цінностей, виділяючи частину їх як пріоритетні, інші ж визнаючи другорядними. Вибір на користь тих чи інших цінностей зумовлюється на кожному етапі соціального розвитку багатьма важливими чинниками, серед яких чи не найголовніше посідають освітні механізми. Адже освіта — це спеціально організований процес засвоєння соціального досвіду і формування на цій основі творчої особистості.

При цьому, важливим квантовим аспектом духовної безпеки в сучасному освітньому просторі є рівень підтримки народом владної політики як концепту централізму. Значною мірою він залежить від авторитету як інститутів влади в цілому, так і окремих персоналій зокрема. За профілем такий авторитет як норма суспільної поведінки в життєвому світі може бути багатоманітним, однак у суспільстві, у якому моральні норми функціонування влади впродовж багатьох десятиліть і навіть століть були занедбані й перебували на далекій периферії уваги тоталітарних і авторитарних владних інституцій і окремих фаворитів влади, ознак визначальної складової суспільного авторитету влади в решті-решт неухильно набуває складова етична, спроможність чи небажання влади своєчасно й у повному обсязі сплачувати моральні рахунки. Україна цілком підпадає під ці канони логіки й закономірностей становлення політичної влади, зокрема й політики в цілому. Тому наріжним каменем визначальних

суспільних перетворень у нашій країні в оглядовому майбутньому будуть саме питання моралі як «вітаміни» соціальної душі та гаранту квантованої безпеки.

Це тим більше очевидно й важливо, коли врахувати, що за наявності стійких моральних принципів суспільство не потребує певної кількості законів, оскільки буде мораль — працюватимуть і закони. За відсутності ж належних моральних оберегів ріка суспільного буття виходить із цивілізованих берегів, перебільшуються різнотлумачення й розбіжності як усередині законів, так і між окремими нормами різних законів, внаслідок чого суспільна дійсність деформується, створюються преференції тим чи іншим корпоративним інтересам, а конкурентне середовище як генератив суспільного прогресу занепадає. Це зумовлює нагальну потребу створення умов, за яких мораль змушує закони працювати на все суспільство, а не на окремих осіб чи на олігархічні клани.

У цьому сенсі освіта сприймається як авангард духовної безпеки, що відіграє особливу функціональну роль та у діалектичному взаємозв'язку з функціональним ефектом інших елементів соціальності — економіки, політики, права тощо.

Метою й головним продуктом освітнього простору є не засвоєння людиною історично здобутого культурного досвіду (інтенцією чого є відтворення існуючої соціальності), а конституювання самоврядної особистості, яка не може постати інакше, як у модусі творення самої себе.

У цьому контексті варто підкреслити, що безперервна освіта не тільки здатна стати засобом підтримки людини у кризових соціальних умовах, але й сприяти розгортанню інноваційних соціокультурних проектів, у ході яких має формуватися духовна безпека. Сам таким принципово новим проектом для українського суспільства слід вважати поширення громадянської освіти як інтегрованої галузі соціогуманітарних знань.

Посилення значущості громадянської освіти громадян на тлі загального підвищення їх інтелектуального потенціалу тісно пов'язані з правом і правовою культурою, оскільки право постає одним із найістотніших факторів стабілізації

суспільного розвитку. Право як специфічна частина загальної культури є необхідною умовою входження особистості в суспільне життя. При цьому конституційне закріплення прав людини та громадянина повинно мати необхідне продовження в їх практичній реалізації, що вимагає відповідної правової освіти серед громадян.

Таким чином, духовна освіта постає однією з кодифіковано гносеологічних передумов в системі квантової безпеки, де має бути належний стан суспільної свідомості із адекватним відображенням демократичних цінностей та подальшим вираженням їх у демократичній поведінці.

Перспективи розвитку гуманістичних ідей вищої освіти як міжнародного осмислення в туристичній діяльності

У сучасний період інформаційних змін постає нагальна потреба гуманізації вищої освіти України. Саме такий розвиток інформаційного суспільства обумовлює належні умови до самої освіти — якість, професіоналізм, компетентність тощо. За цих обставин основне завдання вищої освіти полягає в оволодінні методологічними основами пошуку істини як осягнення гуманістичних ідей дійсності. Її стратегічна мета полягає в перспективних варіаціях утвердження та реалізації інтелектуалознавства як соціального феномену.

У цьому сенсі сучасна вища освіта України повинна цілісно відображати людяність як духовну характеристику життєвої мудрості.

Адже людяність як вияв гуманізму цілеспрямована на всебічне розкриття світу, що базується на розумних засадах дійсного раціоналізму. Саме така життєво мудра людина володіє вселенським розумом і осягає закони Світу.

З огляду на це магістральним напрямом державотворчого поля вищої освіти України є гуманні наміри людського інтелекту, оскільки саме мудра людина є носієм духовних потреб та інтересів такого суспільства.

Як зауважує М. Недюха в контексті філософії та психології освіти, що на «...гуманітарний розвиток як своєрідну модель процесу соціальних змін, що орієнтована на максимальне розкриття потенціалу людини» має цільне

значення сприймання, уявлення, увага, настанови, пам'ять, рефлексія». У навчальному процесі вони залишаються поза межами методики формування розумових дій, проте розумова діяльність починається саме зі «...створення гідних умов для реалізації її інтелектуальних, культурних, творчих можливостей, формування гармонійно розвиненої людини» [95, с. 366]. На цьому шляху інтелектуальна свідомість як рух (мобільність) мудрої людини здатна уникати духовних помилок.

Безперечно, духовні цінності повним чином змінюються разом із суспільними трансформаціями, оскільки важливого значення набуває їх моральна складова.

Зміни, що відбуваються в соціально-політичному, економічному та культурному житті України, актуалізують проблеми виховання молодого покоління на нових соціальних і національно-культурних засадах.

Тому необхідна нова європейська ідентичність з огляду ментальності (на підсвідомому рівні архетипів) українського суспільства, а не «жертв насилля» та насадження масової психології споживацтва [95, с. 369].

Сьогодні інформаційна матриця охопила весь світ, в якій масова культура стала всеосяжним явищем, що певною мірою призводить до де інтелектуалізації нових поколінь, заміни в їх свідомості справжніх цінностей ілюзорна (фантомними). В силу цього вже зросло ціле покоління людей, значною мірою позбавлених соціально-культурних коренів, відірваних від живого цілісно органічного середовища в духовній сфері суспільства.

З іншого боку, на наш погляд, має відродитись суспільство на нових ціннісно-сміслових засадах. Саме гуманістичні наміри людського інтелекту, на яких формується українська еліта, мають рухати суспільство вперед у цивілізаційному її поступі. Оскільки інтелект є духовним ресурсом сучасного суспільства.

При цьому, важливо для української освітньої спільноти необхідне усвідомлення процесів модернізації європейського освітнього простору.

У такому змісті має бути визначальною європейською цінністю демократична освіта на тлі «правового рівня громадян, розширення їх знань у галузі прав і свобод людини» [95, с. 369–370].

Враховуючи актуальність поставлених завдань, на нашу думку, варто було би брати приклад з німецького досвіду модернізації освітньої системи в сучасних умовах інформатизації. Саме Німеччина є розумним взірцем, орієнтована на гуманізацію освіти, що базується на демократичних цінностях, ефективно поєднуючи традиції та соціальні інновації в освітянському розвитку. За таких причин в основу гуманістично орієнтованої освіти повинні бути закладені відносини діалогу культур, співпраці, взаємоповаги, прозорості, інтелекту, совісті, моралі.

Тому, лише творче пронизання гуманістичних ідей, ідентифікованих в сучасній, зокрема, німецькій освіті в середовище українських освітян здатне, на наш погляд, здійснити перші кроки модернізації національної освіти. «Національною особливістю освіти в Німеччині завжди було виховання високоморальної особистості. Пріоритети надаються моральному становленню і вдосконаленню особистості в процесі виховання згідно з традиціями гуманістичної етики. Ідеал німецької системи освіти — особистість наділена: самовизначенням, доброзичливістю, справедливістю, вольовими зусиллями, внутрішньою свободою вибору, самостійністю, вмінням розрізняти добро і зло, поважати порядок, правила, закони, дисципліну... » [15, с. 382].

Крім того, корисним для України може бути досвід і Франції. На тлі глобально-інформаційних викликів у модернізації освітніх систем. «Сьогодні модернізація вищої освіти Франції визначається принципами Болонської декларації, але водночас із збереженням ідентичності й високої конкурентоспроможності французької системи освіти здійснюється шляхом подальшої професіоналізації університетського сектора вищої освіти за рахунок відкриття нових спеціальностей міждисциплінарного типу. Так, зокрема, в Міжрегіональній Академії управління персоналом введена з 2015 року в

навчальний процес нова навчальна дисципліна «Інтелектуалознавство», що має міждисциплінарний характер, що в подальшому надасть потенційну можливість створювати при Міжрегіональній Академії управління персоналом Науково-дослідний центр інтелектуалознавства.

Отже, підтримка наукового формату освіти, а також гуманний розвиток механізмів контролю якості вищої освіти та їх здобутків на загальноєвропейському рівні, мають бути тим духовним надбанням мудрості, які Україна може запозичити.

Саме творчість як інструмент здійснення гуманних дій актуалізує суспільство зі сфери можливого у сферу досягнень, оскільки творча здібність є вищим рівнем розвитку інтелектуалізації. Це переконує в тому, що розуміння сучасного невизначеного світу показує його привабливість, особливого для допитливого, пошукового творчого розуму, який виходить за межі «стабільності». Тому саме пошук нових методологічних основ у вищій освіті України значним чином спроможний розв'язати сучасні соціальні конфлікти та невизначеність. Адже невизначеність — це не тільки факт соціально-економічного буття, а й в психологічній площині — це екзистенційні переживання людини.

Як сьогодні свідчать військові конфлікти на Сході України, нерішучості та невпевненості кожного дня надають засоби масової інформації. Тому роль синергетичного підходу полягає у ствердженні людиною себе як особистості. Таку гуманну роль сьогодні покладають на себе волонтери, які є джерелом креативності.

В сучасних умовах квантового світу змінюється і характер освіченості людини, що полягає в створенні жорстких персональних «фільтрів» щодо селекції (відбору) ціннісно-сислової інформації. Тобто, необхідно ефективно володіти загальною системою в аналізі континууму інформації. Адже філософська рефлексія становлення цих сенсорно-розумових актів мудрості є надзвичайно важливою у вищій освіті України, оскільки надає потенційну можливість людини нелінійно і генеративно-цілісно мислити як вияв глобальної свідомості.

При цьому, необхідно бути далекозорим, а не короткозорим, тобто бачити саме систему в системі вищої освіти, а не її маргінальність (частковість, відірваність), приречене залишатися на «периферії» життя.

Зрозуміло, що в сучасних глобальних трансформаціях, в яких діалектично відбуваються культурні та цивілізаційні взаємодії, зустрічаються незмінні, суперечливі та ідеологічно ворожі один одному світи.

Вони не гарантують в своїй основі наукових знань як ствердження гуманізму в глобальному масштабі.

Наявну «складність» пізнати традиційними методами і теоретичними підходами стає неможливо. В силу означеного постає необхідність запровадження у вищій освіті такої нової методологічної парадигми у філософії освіти як синергетики квантової епохи.

Варто зазначити, що «синергетика» Г. Хакена, «теорія дисипативних структур» І. Пригожина, а також «теорія катастроф» Тома, «фрактали» Мандельбрата, «автопоезії» Варели і Матурани стали належними відповідями на важливі культурні процеси і проблеми, які мали місце в другій половині ХХ століття.

В результаті цього, в арсеналах системи освіти «накопичилися величезні перепони для здійснення належного пізнання складного світу. Разом з тим сучасний прогрес обумовив у всіх сферах наукового пізнання і техніки суперечності, і в той же час породив «сліпоту» до глобальних, фундаментальних і складних проблем, що призвело до численних помилок та ілюзій і, насамперед, до помилок самих вчених.

Це відбулося завдяки невірному розумінню основних принципів кодового пізнання складного. Диференціація і розподіл знання по сферам, розділам, частинам ведуть до неможливості зрозуміти, «що сплетено в єдине, що складає полотно єдиного цілого» [88, с. 54]. Тому квантова освіта майбутнього повинна стати універсальною, оскільки в планетарну еру «всі люди, де б вони не жили, залучені в єдиний історичний процес» [88, с. 67].

Саме гуманістичні ідеї самоорганізації дають пояснення природних і суспільних явищ. В основі таких ідей є теорії відносності і квантової механіки (матерія існує у вигляді речовини і полів, їх властивий корпускулярно-хвильовий дуалізм, рух пов'язаний з матерією, простір і час відносний). Адже теорія самоорганізації додає до наукової картини світу нове розуміння спрямованості часу, нееквівалентність минулого і майбутнього, яке однобічно передбачити не можна. Саме у нерівноважних (нелінійних) системах можуть спонтанно з хаосу виникати просторово-часові структури, при цьому необхідна випадковість (нагода, трапився випадок) є одною з провідних ланок прояву різних соціальних сценаріїв.

На наш погляд, лише практична філософія у системі вищої освіти України здатна вирішувати гуманістичні ідеї з позиції синергетики як міждисциплінарних проектів у сфері в діалектичній взаємодії предметних знань. Така синергетика формує цілісний світогляд людини нової цивілізації як аналіз природної та суспільної дійсності.

Як відзначає Е. Тоффлер, сучасний етап розвитку цивілізації створює людину «нової культурної формації» [4, с. 41]. У цих означених умовах неминучий перехід до особистості нового типу — інформаційно-адаптованої, основними характеристиками якої може бути природне включення в інформаційні процеси.

Виходячи з цього, саме гуманна творча діяльність людей виступає сучасною стратегією формування освітнього простору. Адже система духовних цінностей, з якими ідентифікує себе мудра людина у процесі творчої діяльності урізноманітнюється в інформаційну добу, коли відбуваються соціальні процеси віртуальної ідентичності.

Відповідно, актуалізується питання про роль визнання ідентичності мудреця, а саме: його духу.

Як вважає Г. Гегель: «Цей дух, порівняно із суб'єктивною свідомістю, має самотутню об'єктивність життєвих звичок і норм. Дух — те середовище, в

якому утворюється рефлексивність «Я» водночас з інтерсуб'єктивністю взаємного визнання» [39, с. 358].

На шляху самореалізації творчої особистості (зокрема, в процесі виховання молоді) в її життєвій мудрості варто розглянути визнання як запоруку успіху в конструюванні соціальних ідентичностей. У процесі соціального визнання воно дозволяє розширити власні відчуття на цілу групу, тобто привласнювати на рівні власних почуттів колективну честь чи гордість за власну спільноту, а також «формування умов для безперешкодної соціальної мобільності відповідно до рівня освіти, професійних якостей, моральної чистоти тощо». При цьому «Утвердження та послідовна реалізація принципу національної ідеї має сприяти процесам забезпечення консолідації української нації. Особливого значення набуває проблема національно-патріотичного виховання молоді... Про актуальність цих проблем свідчить слабкість законотворчої діяльності у цьому напрямі. Розробки потребують законопроекти про загальнодержавну програму національно-патріотичного виховання молоді, про виховання дітей і молоді, а також щодо посилення рівня контролю за кіно-, відеопродукцією, книго- та іншими друкарськими виданнями на предмет запобігання пропаганди насильства, жорстокості, порнографії, розпусти, що негативно впливає на виховання та суперечить суспільній моралі [95, с. 365]. Іншими словами, концептуальний механізм визнання характеризує власну ідентичність як повноцінний член спільноти, що підтверджується їх можливостями і потребами в духовному партнерстві за умов системного аналізу виховного процесу.

Отже, проблема ідентичності в системі вищої освіти та її актуалізація в процесі становлення творчої особистості тісно пов'язана з тим, що сучасне суспільство позбавлене єдиної світоглядної основи як гаранта соціальної значимості.

Тому кожен індивід в ньому керується власними цілями та інтересами, що робить його відчуженим від смислів та ідеалів. Це призводить до ситуації

розгубленості, до прагнення уникнути певної відповідальності за власні вчинки. Саме готовність нести відповідальність перетворює людину у самодостатню та автономну особистість, засновану на знаннях. Таке мудре самозбереження культурного і цивілізаційного потенціалу долає соціальні деструкції, оскільки ціннісно-смысловий формат вищої освіти має бути наповнений гуманістичними ідеями.

З огляду на це вища освіта повинна не просто орієнтуватися на потреби сьогодення, а надавати ті знання, які можуть бути практично використані в спрямованості подальшої життєздатності на гармонію і цілісність.

Саме гуманістична специфіка філософського знання у вищій освіті дає можливість проявити любов до мудрості, що ґрунтується на поліфонічності конструктивних знань про вічні цінності природних та інформаційних ресурсів. Така суспільна любов не лише виявляє найскладніші фрагменти загальної картини суспільної реальності, а й формулює необхідні орієнтири, завдяки яким людська особистість здійснює перспективне моделювання власної життєвої поведінки, створює необхідні й різноманітні умови для свого існування та розвитку.

Тому метою навчально-виховного процесу у вищій освіті є формування здатності самостійно знаходити знання, а також використовувати нове знання, трансформуючи його в нові гуманістичні ідеї, завдяки самостійним напрацюванням.

Такі гуманістичні ідеї формуються у сучасній цифровій комунікації, в якій інформація здобуває власного семіотичного виразу, формуючи семантичну модель соціальної інформації. Така інформація реалізується мовою, фольклором, словесністю, письмом, літературою, музикою, образотворчим мистецтвом тощо як основи знакових систем, що суттєво для квантології у сфері туризму.

При квантовій побудові гуманістичних ідей у контексті інформаційних трансформацій суспільства та становлення інфосоціуму виникає інтерес до семіології як знакової системи складного мислення в системі вищої освіти.

В силу цього з'являється нова форма спілкування між людьми — це глобальна поліфонія, в якій відбуваються нові способи кодифікації соціального знання. При цьому, смислова надмірність семіотичної моделі соціальної інформації у вищій освіті розвиває способи і правила творення смислів, оскільки семіотична діяльність розпадається на множину соціальних «ігор без дошки» багатовимірними правилами. Таке накопичення інформації та ускладнення в умовах мережових способів її ретрансляції механізмів культурного відбору трансформують соціокультурну обумовленість вищої освіти України. Саме в квантовому творчому процесі необхідно асимілювати гуманістичні ідеї в символічних образах соціального простору та часу, що ставить людину на перспективу в ентропійному пошуку нових способів уяви та мислення як сенсорно-розумових актів її мудрості, що суттєво для освітянської сфери туризму.

Таким чином, в сучасній вищій освіті України, що демонструє ціннісні пріоритети та перспективи, необхідно розширювати лексико-семантичне поле свідомості задля розкриття гуманістичних ідей в життєвій мудрості. Для цього мають здійснюватися процеси соціальних дискурсів у творчій моделі особистості. При цьому ефективно має використовуватись цифровий принцип кодифікації інформації, що є прерогативою діяльності спецслужб задля безпекотворення особистості, держави та суспільства.

Контрольні запитання:

1. Визначте актуальність основних методів політичної самоорганізації територіальних громад.
2. Які бувають основні інструменти щодо створення політичного бренду?
3. Розкрийте сутність політичних партій.
4. Класифікаційна характеристика політичних партій.

5. Назвіть причини та наслідки формування та розвитку політичної еліти в Україні.

6. У чому полягає інновація концептуальної моделі щодо квантової безпеки у сучасній політичній освіті України?

Теми рефератів:

1. Територіальні громади у політичному адмініструванні.
2. Політична еліта в Україні: стан та розвиток.
3. Квантова безпека та зв'язки з громадськістю в політології.

РОЗДІЛ 3. МІЖНАРОДНІ ПРАКТИКИ В ПОЛІТОЛОГІЇ

3.1. Інформаційне забезпечення сучасних міжнародних конфліктів

За останні сто років міжнародні конфлікти вийшли за межі суто військового протистояння держав чи, розглядаючи цю проблему більш широко, протистояння військово-промислових потенціалів і економічних можливостей держав. Сучасний міжнародний конфлікт, як явище, тепер містить у собі найрізноманітніші аспекти міжнародної поведінки і діяльності, окремі аспекти яких в залежності від обставин можуть набувати автономного розвитку і самостійного значення в контексті перебігу конфліктних відносин. Не вичерпуючи списку таких відносно самостійних аспектів розвитку міжнародного конфлікту, ми можемо згадати питання морально-психологічної готовності нації до війни; реалізація інформаційно-психологічних операцій (як безпосередньо на підтримку військових операцій, так в якості самостійних акцій); інформаційні кампанії по зміні міжнародної громадської думки, міжетнічний, міжкомунальний, релігійно-конфесійний вимір боротьби за владу, що набуває міжнародного значення і міжнародного розголосу; використання нетрадиційних засобів боротьби; міжнародний тероризм; широке використання засобів масової інформації та інформаційних агентств на підтримку власної дипломатичної позиції у конфлікті; організація державної системи пропагандистського забезпечення зовнішньополітичних акцій; активне використання у міжнародній політиці тематики боротьби за захист прав людини, прав народів і т. п. Кожен з цих аспектів, так чи інакше, зачіпає питання ефективного використання інформаційних засобів як складової реалізації певної програми дій в умовах конфлікту, а отже, питання інформаційного забезпечення державної політики в умовах міжнародного конфлікту набуває

одного з першорядних значень. Безумовно, вище перераховані аспекти мали вплив і значення і в попередні історичні етапи, оскільки в умовах конфлікту, тим більше збройного, держава намагається мобілізувати всі можливі і доступні ресурси в інтересах здобуття перемоги. Проте, в сучасних міжнародних відносинах, з одного боку, застосування збройної сили для реалізації своїх національних інтересів, вважається неприпустимим (окрім випадків самозахисту) і агресивна війна вважається міжнародним злочином, а, з іншого, держави здійснюють пошук альтернативних засобів боротьби та реалізації своїх зовнішньополітичних і міжнароднополітичних цілей з огляду на витратність і руйнівні наслідки традиційного використання збройного насильства з метою досягнення переваги у конфлікті.

Окремим аспектом, пов'язаним з даною проблемою, є те, що нині практично неможливо говорити про домінування якось одного виду міжнародного конфлікту у сучасній міжнародній системі. Можна говорити про своєрідну мозаїку різного типу / виду конфліктів, які нерідко вбирають в себе риси конфліктів різних типів. На сьогоднішній день класичні збройні міждержавні конфлікти стали великою рідкістю. Відповідно до бази даних збройних конфліктів за 1946–2010 рр. Упсальського університету (UCDP/PRIO Armed Conflict Dataset v.4-2012, 1946–2011) в зазначений період кількість міждержавних збройних конфліктів не перевищувала 10 на рік, а починаючи з 1990 р. — 5 на рік; у 2004-2007 рр. і в 2009–2010 рр. взагалі не зафіксовано міждержавних збройних конфліктів. Переважна більшість сучасних конфліктів складають конфлікти внутрішньодержавні [1]. Остання ж категорія може включати в себе міжетнічні / міжнаціональні конфлікти, міжконфесійні, конфлікти з приводу контролю території, влади, ресурсів. Окремий тип конфліктів становлять інтернаціоналізовані конфлікти, операції з гуманітарного втручання, конфлікти за участю миротворчих сил чи сил з примусу до миру, конфлікти за участі міжнародних міждержавних організацій. Якщо розглядати міжнародні відносини ширше, аніж міждержавні відносини, то у сучасних

конфліктах активно залучені не лише державні інституції, але і приватні комерційні і громадські організації і установи, суспільні групи та активістські рухи різного ступеня організованості і впливовості. В умовах стрімкого розвитку телекомунікаційних технологій окремим напрямком боротьби як на рівні міждержавних відносин, так і окремих суспільних організацій набуло гібридне явище інформаційного протиборства — як комплекс дій з метою завоювання переваги у нематеріальному інформаційному просторі, домінування в системі формування громадської думки, здобуття спекулятивних можливостей маніпулятивного впливу на систему прийняття державних рішень супротивника та одночасного зменшення аналогічних можливостей супротивника (чи, навіть, потенційного супротивника). Самостійним і цілком ефективним інструментом міжнародної політики також стали засоби масової інформації, особливо це стосується так званих глобальних інформаційних мереж, які володіють численною аудиторією в різних частинах світу (для прикладу CNN, BBC). Крім того, засоби масової інформації подекуди можуть виступати цілком самостійною одиницею, що суттєво впливає на систему міжнародних відносин, зовнішню політику окремих її учасників, рішення, що приймаються на вищому державному рівні — явище, що отримало назву «ефект CNN [100].

З огляду на те, що на перебіг та результат сучасних конфліктів впливає така значна кількість чинників, які не мають відношення до традиційного силового компоненту міжнародних відносин (у трактовці класичної школи теорії міжнародних відносин), найбільш адекватною теоретичною моделлю сучасного міжнародного конфлікту варто вважати асиметричний конфлікт, в якому перевага у конвенційному силовому компоненті могутності вже не є безумовною передумовою перемоги [8, с. 175–200; 62, с. 442–467; 105, с. 468–530]. Більше того, перемога у сучасному гібридному конфлікті (збройній чи незбройній його формі) буде здебільшого залежати власне від здобуття «асиметричної» переваги щодо супротивника у власне несилловому компоненті протиборства, в той час як традиційна концепція підтримання балансу сил буде

відходити на другий план. Друга половина ХХ століття надала нам три надзвичайно яскравих приклади, коли держави з величезною перевагою у воєнній силі і економічному потенціалі програли асиметричну війну значно слабшому супротивнику: Алжирська війна Франції (1954–1962), В'єтнамська війна США (1964–1973), Афганська війна СРСР (1979–1989). І, більше того, супротивники «великих держав» у цих конфліктах зуміли здобути політичну перемогу в умовах фактичної, військової поразки. В цілому ж асиметричність в умовах міжнародного конфлікту передбачає принципову можливість і необхідність пошуку цілої низки варіантів реагування на виклики, які будуть виходити за межі альтернативи силового / збройного розв'язання конфлікту, і в будь-якому разі будуть доповнювати останній.

Саме тому питання побудови на державному рівні системи інформаційного забезпечення зовнішньополітичної діяльності держави в умовах конфлікту, як окремого і, потенційно, альтернативного силового / збройному елементу державної політики набуває особливої ваги в сучасних умовах. Це пов'язано з великою альтернативністю викликів, перед якими може опинитись держава в умовах конфлікту і великою кількістю можливих варіантів дій для реагування на ці виклики, зокрема з точки зору можливості вибору стратегії асиметричних дій. Інформаційні засоби і механізми реагування на виклики в умовах конфлікту необхідні державі, з одного боку, аби не опинитись в програшній ситуації по відношенню до учасників конфлікту, а з іншого — аби не опинитись у політичній, морально-психологічній і економічній ізоляції у міжнародному середовищі. Як свідчить недавня історія, воєнна доктрина України, нова редакція якої була введена в дію Указом Президента України від 8 червня 2012 р., зокрема зазначає, що на військово-політичну ситуацію впливає «прискорення розвитку інформаційних технологій, збільшення спроможностей держав щодо проведення інформаційних та інформаційно-психологічних операцій, посилення чутливості суспільства до загибелі мирного населення та втрат особового складу військових формувань у воєнних конфліктах» (частина II, пункт 7) [131].

Варто особливо загострити увагу на тому, що система інформаційного та інформаційно-психологічного забезпечення повинна працювати постійно, і розгортати активну роботу на підтримку зовнішньополітичної позиції держави вже на початкових етапах розгортання міжнароднополітичних криз, а не вступати в дію на етапах, коли міжнародний конфлікт вже є очевидним, а позиції учасників конфлікту та найбільш впливових акторів міжнародних відносин вже визначені, задекларовані і стали публічно заявлені. Тобто однією з основних функцій подібної системи інформаційного забезпечення повинна бути функція випереджаюча і прогностична. Всі державні служби, органи державної влади, організації, які в той чи інший спосіб заангажовані у систему прийняття та реалізації зовнішньополітичних рішень в умовах розгортання міжнародного конфлікту зобов'язані здійснювати, по-перше, моніторингову діяльність, по-друге, координувати свою діяльність вже на докризовому етапі та етапі початкового розгортання міжнароднополітичних криз.

До основних напрямків роботи з інформаційного забезпечення зовнішньополітичної діяльності держави загалом і, зокрема, в умовах конфлікту слід віднести:

- збір, обробку, систематизацію та створення можливостей по швидкому і зручному доступу до інформації щодо безпосередніх учасників конфлікту, залучених в конфлікт сторін (необов'язково держав), міжнародних організацій, рухів і т. п.; їх позицій, інтересів, наявних засобів, завдань, можливих стратегій поведінки і т. п.;

- інформаційно-пропагандистське забезпечення власних інтересів як в середині держави, так і за рубежем;

- інформаційно-розвідувальне забезпечення дій органів державної влади і збройних сил;

- інформаційно-психологічні операції / «інформаційна війна» як на підтримку дій органів державної влади, так і збройних сил;

- дії по формуванню сприятливої громадської думки як всередині держави так і за рубежем; громадська та медіа- дипломатія;

- традиційна дипломатична підтримка, спрямована на одержання підтримки позицій держави в умовах конфлікту від «союзників», «нейтральних держав», міжнародних організацій, в тому числі інформаційне забезпечення при підготовці до проведення переговорів;

- забезпечення ефективної роботи з засобами масової інформації, зокрема глобальними медіа організаціями; створення власних телекомунікаційних супутникових / кабельних / мережних систем поширення інформації;

- організація системи державного радіо та телевізійного мовлення для висвітлення подій, пов'язаних з державою, та формування інформаційного «клімату».

При реалізації програм інформаційного забезпечення слід враховувати ті неоднозначні тенденції, що є актуальними для сучасних міжнародних відносин — тих тенденцій, що великою мірою і спричинились до актуалізації стратегій асиметрії у міждержавній боротьбі: глобалізація та її зворотній бік інформатизація, зростання взаємозалежності держав, регіонів, економік; інформатизація та надшвидкий технологічний прогрес у інформаційній сфері та сфері телекомунікацій; поява нових форм та засобів інформаційної роботи; дедалі більша залежність сучасних суспільств від інформації та інформаційних технологій; можливість дедалі простішого і персоналізованого доступу до окремих аудиторій; поступова ерозія державного суверенітету; зростання можливостей по впливу на міжнародне середовище недержавних акторів; актуальний розкол світу по лінії Північ-Південь; «чутливість» сучасних міжнародних відносин до тематики, пов'язаної з дотриманням і захистом прав людини та демократичних стандартів (так би мовити гуманізація міжнародних відносин). Так, у Воєнній доктрині України відзначається, що до рис сучасних воєнних конфліктів належить підвищення ролі політичних, економічних, інформаційних засобів під час підготовки і в ході воєнного конфлікту; збільшення ролі інформаційно-психологічних операцій у досягненні цілей воєнних конфліктів; залежність політичного рішення щодо участі у воєнному

конфлікті від суспільної думки на внутрішньому та міжнародному рівнях; постійне вдосконалення форм і способів ведення збройної боротьби, зокрема, асиметричних дій (частина II, пункт 14) [131].

Таким чином, заходи інформаційного забезпечення діяльності держави в умовах конфлікту мають носити комплексний характер, а завдання, пов'язані з цим, виходять далеко за межі питань, пов'язаних з веденням бойових дій та їх традиційного дипломатичного забезпечення. Серед основних завдань інформаційної роботи по забезпеченню інтересів держави в умовах конфлікту слід визначити наступне:

1. Супротивник (потенційний супротивник) повинен бути поставлений у заздалегідь не вигідне становище ще до того, як він розпочне активні конфліктні дії — відчувати брак інформації; морально-психологічну слабкість своїх претензій; спротив негативно налаштованої громадської думки (міжнародної і власного суспільства) щодо своєї позиції у потенційному конфлікті; усвідомлювати, що позиція найбільш впливових держав, міжнародних організацій, громадських і активістських рухів є не на його стороні. На етапі до розгортання активної фази конфлікту повинна вестись робота по об'єднанню суспільства на основі захисту спільних для всіх прошарків суспільства інтересів.

2. На етапі ескалації конфлікту та активних дій (в тому числі бойових) інформаційна робота має бути зосереджена на мобілізації можливостей власного суспільства; розгортанні активної співпраці з засобами масової інформації (як внутрішніми, так і міжнародними), надання якомога ширшого доступу працівникам ЗМІ до матеріалів і місць подій, пов'язаних з предметом конфлікту, забезпечення їх прихильного ставлення; інформаційний супровід подій та їх широке висвітлення у ЗМІ, теле-, радіо- та інших телекомунікаційних мережах; здійснення інформаційно-психологічних операцій по підризу морально-психологічного стану супротивника; інформаційна підтримка дій зовнішньополітичного відомства та інших вищих органів державної влади по забезпеченню активної дружньої участі союзників, нейтральних держав,

вагомих акторів міжнародних відносин засобами традиційної та громадської дипломатії.

3. На етапі деескалації та виходу з конфлікту інформаційні зусилля повинні зосереджуватись на підтримці дипломатичного закріплення максимально позитивних результатів на рівні системи міжнародних відносин; формування позитивного сприйняття дій держави в умовах конфлікту у свідомості урядових та експертних кіл учасників міжнародних відносин різних рівнів; формуванні такого сприйняття конфлікту у масовій свідомості міжнародної та закордонної громадськості, що не суперечитиме реалізації національних інтересів держави в перспективі та працюватиме на створення позитивного іміджу держави, розвиток двосторонніх та багатосторонніх відносин в рамках існуючої системи міжнародних відносин, в тому числі з колишнім супротивником (супротивниками).

4. В часі, коли держава не перебуває у відверто конфліктних відносинах з іншими учасниками міжнародних відносин, сили та засоби інформаційних служб спрямовуються на проведення інформаційних кампаній з підтримки позитивного іміджу держави (чи його покращення); розвитку сприятливого інвестиційного та бізнес-клімату; забезпечення поточної роботи дипломатичної служби та висвітлення позиції держави з приводу актуальних проблем міжнародних відносин; реалізацію програм з підвищення обізнаності закордонної аудиторії про державу та інші важливі завдання, що можуть бути передбачені інформаційної доктриною держави.

Розглядаючи питання організації системи інформаційного забезпечення слід визнати недоцільним створення жорстко ієрархізованої адміністративно-бюрократичної структури, відповідальної за весь комплекс інформаційної роботи в інтересах реалізації зовнішньополітичних завдань. В умовах сучасного «мережного» світу, множинності і різнотипності інформаційних завдань, що стоять перед державою, а також і учасників інформаційних відносин, скоріше слід говорити про необхідність створення мережі різнорідних за функціями,

кадровим складом і підпорядкуванням організацій та інформаційних служб (як незалежних, так і підпорядкованих органам державної влади), які повинні мати можливість підключатись на різних етапах планування, розробки та реалізації інформаційних кампаній (програм) та координувати свою діяльність в залежності від пріоритетів, що ставляться державним керівництвом та особами, відповідальними за реалізацію зовнішньої політики держави. Подібний підхід не заперечує створення спеціалізованих інформаційних служб в інтересах реалізації зовнішньополітичних завдань держави. Вільна організація системи інформаційного забезпечення зовнішньої політики держави та відсутність жорсткої централізації апарату інформаційного забезпечення може бути обгрунтоване, по-перше, різноманітністю інформаційних завдань, що можуть мати місце робота з громадською думкою, робота ЗМІ, інформаційно-психологічні операції, пропагандистська робота, інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів державної влади в сфері зовнішньої політики; по-друге, різноманітністю цільових аудиторій (внутрішня / закордонна, лояльна / нейтральна / ворожа, широка громадськість / органи державної влади / експертні кола / активісти і громадські діячі) та організацій, що використовуються в якості інструментів досягнення цих цільових аудиторій (ЗМІ, інформаційні агентства, спецслужби, інформаційно-аналітичні центри, наукові та освітні організації, лобістські організації, міжнародні та внутрішньодержавні; неурядові організації і т. п.). Такий підхід дозволить гнучко реагувати на потреби держави в інформаційному забезпеченні, вирішувати нестандартні задачі, за рахунок підключення різних за «спеціалізацією» інформаційних організацій та служб; творчо підходити до постановки проблем та пошуку шляхів їх розв'язання, здійснювати швидкий і ефективний перерозподіл ресурсів у випадку швидкої зміни ситуації. Головною організаційною проблемою в даному випадку буде визначення основного «відповідального» за реалізацію того чи іншого інформаційного проекту, а також налагодження ефективної координації між різними за типом підпорядкування та організацією

інформаційними службами, залученими в реалізацію інформаційних проєктів в інтересах зовнішньополітичної діяльності.

Підсумовуючи, інформаційне забезпечення сьогодні стало необхідною складовою реалізації зовнішньої політики держави, тим більше це стосується ситуації, коли держава опиняється в умовах гібридного конфлікту. Інформаційна залежність сучасних суспільств веде до необхідності інституалізації і створення спеціальних інформаційних служб, які повинні здійснювати прогностичні функції; функції збору, систематизації інформації та забезпечення ефективного обміну нею між різними органами і організаціями, задіяними у сфері зовнішньої політики; розробляти і реалізовувати інформаційні проєкти і кампанії спрямовані на підтримку зовнішньої політики держави; вирішувати спеціальні інформаційні задачі (пропагандистські, інформаційно-психологічні, розвідувальні, іміджеві та ін.) з метою забезпечення виграшної позиції держави та захисту національних інтересів як в умовах мирного часу, так, тим більше, і в умовах конфлікту. Організація інформаційної роботи з цією метою потребує гнучкого механізму управління, контролю і координації.

3.2. Суспільно-політичні наслідки локальних війн у політології

Важливість наукового аналізу ролі локальних війн і воєнних конфліктів в сучасних міжнародних відносинах обумовлена не стільки небезпечним зростанням їх кількості, скільки негативними наслідками цих явищ з політичної, економічної та соціально-гуманітарної точок зору. Локальні війни на тривалий час дестабілізують суспільства окремих країн, загрожують поширенням на інші території та створюють загрозу дестабілізації міжнародних відносин в межах окремих регіонів. Важливою ознакою багатьох конфліктів є незавершеність процесів і нестабільність форм їх врегулювання, що створює перспективи для поновлення конфронтації. Наслідки численних війн (у тому числі локальних) і

воєнних конфліктів, що сталися в ХХ столітті, й досі суттєво відчутні в таких країнах, як В'єтнам, Лаос, Камбоджа, Ангола, Нікарагуа, Гаїті, Боснія і Герцеговина, Македонія. Що стосується таких країн, як Шрі-Ланка, Ліван, Афганістан, активний стан конфлікту з деякими проміжками зберігається в них вже впродовж декількох десятиліть. Навіть нетривала локальна війна і воєнний конфлікт, незалежно від того, були вони результатом свідомого рішення чи певного збігу обставин, спричиняють наслідки, подолання яких може розтягнутися на довгі роки, породжуючи умови для нових воєнних зіткнень різного характеру і масштабів або провокуючи нові вогнища збройного протистояння. Більшість уражених конфліктами країн потрапляють до умовної категорії «держав, що не відбулися», й становлять найнижчу верству в новій глобальній міжнародній ієрархії.

Аактуальність такої розвідки обумовлена багатьма чинниками, серед яких необхідно виокремити вплив локальних війн та воєнних конфліктів соціально-політичні процеси як всередині окремих держав, так і в сфері міжнародних відносин зокрема, виявити суспільно-політичні наслідки локальних конфліктів. Це, у свою чергу, має спонукати науковців і політиків серйозно замислитися над врахуванням можливих наслідків застосування військової сил, що сприятиме прийняттю адекватних підходів щодо можливостей запобігання, врегулювання існуючих та упередження виникнення нових війн.

З означених причин соціальні та політичні аспекти міжнародних конфліктів та їх впливу на різні аспекти життєдіяльності постійно перебувають в полі зору політологів, соціологів, філософів і дослідників глобалізації та геополітики: Р. Арона, З. Бжезінського, Р. Дарендорфа, Г. Кіссінджера, П. Сорокіна, А. Тойнбі, Е. Тоффлера, К. Уолтца, Д. Форрестера, Ф. Фукуями, С. Хабермаса, С. Хантінгтона, Х. Хофмайстера та ін.

Серед праць, присвячених новим нюансам проблематики міжнародних конфліктів, слід відзначити ряд робіт американського дослідника М. Лунда, присвячених урахуванню причин конфлікту та інтересів його учасників в

контексті попередження та врегулювання локальних конфліктів. Зокрема М. Лунд був одним із перших науковців, який поширив узагальнююче поняття «насиленницький конфлікт» на весь комплекс локальних війн, включаючи їх початкові стадії.

Активний інтерес до розробки проблем мирного врегулювання конфліктів у «розділених суспільствах» традиційно виявляли протестантські наукові центри в США. Один з відомих представників цього напрямку Дж. Ледерах є автором ідеї про можливість трансформації конфлікту в мирні відносини шляхом розгортання «інфраструктури» мирного будівництва, що не має обмежуватися лише засобами традиційної дипломатії. Запропонований ним підхід передбачає множинність миротворчих зусиль, висунення довгострокових цілей та необхідність створення суспільної інфраструктури, яка підсилює прагнення до миру всередині суспільства та максимізує ефекти допомоги, яка надається із-зовні.

Більш детально окремі аспекти впливу локальних війн і воєнних конфліктів на суспільний розвиток розглядалися в працях російських вчених В. Булавіна, Д. Волкогонова, М. Жилиєва, Д. Проектора, Є. Рибкіна, В. Серебряннікова, С. Тюшкевича, Б. Урланіса, С. Шиньова. У цих роботах містяться вагомі положення та висновки, які стосуються методології аналізу проблем ядерної війни, досвіду двох світових війн, локальних і регіональних воєнних конфліктів доби «холодної війни».

В українській науковій літературі проблеми війн і конфліктів висвітлюються в працях А. Маначинського, В. Мандрагелі, Г. Перепелиці, М. Требіна.

Метою даної частини в політології є з'ясувати вплив міжнародних конфліктів на суспільно-політичні процеси, як всередині окремих держав, так і в сфері міжнародних відносин.

Результати і підсумки будь-яких локальних війн і воєнних конфліктів — це лише невелика частина широкого спектру явищ і подій, які цим насильством

викликані. Всі вони (явища і події) формують складну систему різноманітних політичних, соціальних, економічних, культурних, демографічних і воєнних чинників, які істотно впливають на повоєнну ситуацію в субрегіоні, регіоні або в планетарному масштабі (залежно від «масовості» конфлікту). Найбільш закінченої форми система набуває в результаті «великої війни», класичним зразком чого можуть бути світові війни. Система наслідків локальних війн і воєнних конфліктів за сукупністю змістовних елементів фактично мало чим відрізняється від наслідків «великих» війн. Множина змін, що відбуваються під впливом локальних війн і воєнних конфліктів, обумовлює необхідність їх предметнішого аналізу.

Збройне протиборство особливо суттєво впливає на головний елемент політичної системи суспільства — державу, яка прагне компенсувати деструктивні процеси, які зазвичай посилюються війною. Підвищується регулююча роль держави у всіх сферах життя суспільства, що проявляється у запровадженні воєнного стану на частини території або по всій країні, у створенні надзвичайних органів управління і зосередженні в їх руках всієї повноти влади, у розширенні повноважень служб безпеки, обмеженні демократичних свобод і т. ін. Під час другої чеченської воєнної кампанії, на відміну від першої, міністерство оборони Російської Федерації з метою централізації управління та узгодженості дій різних відомств отримало від політичного керівництва країни повну свободу дій і всю повноту влади над іншими силовими структурами Російської Федерації, які діяли на території Чечні (Федеральна служба безпеки, Міністерство внутрішніх справ тощо).

В умовах збройного протиборства відбувається розширення державного сектору економіки, за рахунок прискореного будівництва військових підприємств, на засоби державного бюджету і посилення процесу зрощення військово-промислового комплексу з державними структурами, що пов'язано з централізацією політичної влади і підвищенням жорсткості управління економікою і країною загалом [12, с. 87–112].

Локальні війни і воєнні конфлікти накладають глибокий відбиток на політичне життя суспільства: на політичні відносини і свідомість, взаємодію влади і громадян. Інтереси захисту країни і ведення збройного протиборства потребують концентрації всіх сил народу, забезпечення політичної єдності, жорсткої регламентації суспільно-політичних процесів. Етатизація (одержавлення) суспільства, тобто активне втручання держави в життя суспільства, призводить до негативних наслідків у політичній сфері. Відбувається одержавлення практично всіх механізмів, що відкривають доступ більшості населення до управління суспільством, зрощування партійного апарату з державним. Спричинена локальними війнами і воєнними конфліктами необхідність дотримання суворої дисципліни і порядку в суспільстві стримує еволюцію громадянського суспільства. В ім'я єдності, без якої немислиме успішне вирішення воєнних завдань, різко обмежуються демократичні права і свободи. Важливий регулюючий елемент політичної системи — політичні і правові норми, які становлять нормативну основу політичної влади і політичного життя в умовах збройного протиборства, звужують політичні відносини між інститутами і суб'єктами політичного життя, жорстко регулюють дії та поведінку людей, функціонування державних органів і громадянських об'єднань. За цих умов право і правові норми, спрямовані на забезпечення стійкості, організованості, оптимального функціонування суспільного організму, посилюються. У зв'язку із запровадженням *воєнного стану*, може бути припинена дія окремих статей конституції, забороняються страйки, мітинги, демонстрації та інші форми протесту, обмежується діяльність політичних інститутів: політичних партій, органів суспільного, громадського самоврядування, виборча діяльність до органів влади призупиняється. Це відповідно позначається на здійсненні функцій основними структурними компонентами політичної системи суспільства [45, с. 449], що є одним з найважливіших джерел вдосконалення влади і політики.

Слід відзначити суттєвий вплив збройного протиборства й на такий елемент політичної системи суспільства, як засоби масової інформації. Вони як

засоби духовного спілкування великих мас людей, духовно-політичного спілкування держави і суспільства, людини і держави, держави з іншими політичними інститутами, державами і міжнародними організаціями під час війни призупиняють свою діяльність або суттєво її обмежують. Більше того, вони піддаються більш жорсткому контролю і цензурі з боку органів державної влади. У тоталітарних державах боротьба з опозицією набуває крайніх форм: від масових репресій людей, котрі підозрюються у ворожості до режиму, аж до її (опозиції) повного фізичного знищення. Наприклад, армія може бути інтегруючою інституцією, яка спроможна здійснювати втручання в політику уряду, що істотно впливає на розподіл влади [46, с. 425].

Війна з сильним супротивником виявляється суворою перевіркою для всієї політичної системи суспільства. Реакційні політичні установи, гальмуючи розвиток суспільних відносин, настільки застарілі, що стають неспроможними організувати виробництво озброєнь, яке б відповідало сучасним світовим зразкам, налагодити ефективну воєнну економіку, фактично виявляють своє історичне банкрутство. У нову епоху таке банкрутство виявили і не витримали перших же серйозних випробувань авторитарні і реакційні режими в Іраку (1991–2003 рр.), Афганістані (2001–2021 рр.) тощо.

Водночас, набувають особливої ваги наслідки і зміни політичного характеру: ослаблення держави, руйнація політичного режиму, втрата територіальної цілісності, падіння міжнародного престижу і впливу (аж до міжнародної ізоляції), втрата державної незалежності. Так, дезінтеграційні процеси, що супроводжувались активним застосуванням воєнних засобів, спричинили характерне для 1990-х рр. явище «держав-невдах» (failed states), коли, внаслідок нелегітимного застосування воєнної сили, всередині держав, відбувалося цілковите руйнування всіх державних інститутів, відповідальних за функціонування суспільства на всій території держави чи на значній її частині. Таке, скажімо, трапилося в Сомалі.

Історична ситуація в соціально-політичній сфері у багатьох країнах нагадує наслідки поразки у тяжкій війні. Наочно це видно на прикладі

Афганістану та Іраку. Повне руйнування політичної системи і соціальної структури суспільства; стрімке зубожіння людей, різке розширення маргінальних верств населення і пов'язані з цим соціальні пороки; сплеск наркоманії і організованої злочинності, особливо із застосуванням зброї; зростання політичного екстремізму «справа» і «зліва», посилення агресивності влади і опозиції; загроза масового безробіття — ось картина повномасштабної соціально-політичної кризи, характерної для наслідків поразки у війні. Ф. Фукуяма [140, с. 85] слушно зазначав, що головною проблемою переможців у війнах нового покоління стають питання національно-державного будівництва в «переможених країнах». Причому практично кожного разу виявляється, що плани такого будівництва або зовсім відсутні, або не витримують випробувань реальністю.

Хоча війна в Іраку тривала більше десяти років, проблема залишається далекою від врегулювання. (Це саме стосується і Афганістану, коли до правлячої влади прийшли 15 серпня 2021 року таліби). Повалення колишнього режиму не сприяло обіцяній стабілізації суспільно-політичної ситуації в країні. Неспроможність сил коаліції ефективно забезпечити безпеку викликає озлоблення іракського населення і посилює його спротив новостворюваній владі.

Водночас в Афганістані та Іраку, після закінчення воєнних операцій, гостро постало питання формування тимчасових коаліційних урядів, створення політичних інституцій, армії, поліції, служб безпеки, багатопартійної політичної системи, проведення вільних виборів. Також на порядку денному — збереження територіальної цілісності Іраку (на півночі країни курдське населення країни пригнічувалося колишньою владою, заявляє про свою незалежність і має намір створити нову державу — Курдистан). З. Бжезинський у статті «Останній суверен на роздоріжжі» відверто визнав віддалені геополітичні наслідки війни в Іраку, які безпосередньо впливають на формування нової системи міжнародних відносин. «У міжнародному масштабі ця кампанія вилілася в історично безпрецедентну ворожість до США, довіру до

них, і особливо до її президента, було значною мірою втрачено. Демагогія навколо зброї масового знищення, що нібито була в Іраку, ганьба Америки в справах Абу Грейб і Гуантанамо, небезпечне перенапруження воєнного потенціалу і, як наслідок, нездатність Вашингтона перешкоджати Північній Кореї в придбанні ядерної зброї вплинули на зниження політичної ваги Сполучених Штатів» [22, с. 13].

З початком локальних війн і воєнних конфліктів змінюється статус держав, що беруть у них участь. Одні стають агресорами, інші — постраждалими. При цьому слід зазначити, що питання про визнання однієї із сторін агресором дуже складне, адекватні критерії і механізми вирішення цього питання не вироблені. Тому вірогідність помилки при визначенні агресора загалом висока, особливо у складних багатобічних конфліктах типу того, що стався між колишніми республіками СФР Югославії. В нових умовах визнання однієї з сторін агресором означало для неї міжнародну ізоляцію. Проти агресора можуть бути застосовані економічні, політичні або військові санкції з боку окремих країн або міжнародних організацій.

Починаючи з 1991 р. на підставі статті 41 розділу VII Статуту ООН міжнародне співтовариство запровадило санкції щодо десяти країн [69]. Отже, наслідки локальних війн і воєнних конфліктів спричиняють для населення ще й проблему запровадження економічних санкцій. Це часто призводить до загального зниження рівня життя, зростання безробіття, ефективності державної системи охорони здоров'я, зростання емігрантських потоків тощо. Хоча ці наслідки, як може здаватися, однаковою мірою позначаються на всіх верствах населення країн, що стали об'єктом санкцій, найбільш негативно вони впливають на стан бідних верств населення. Ті, хто володіє владою і впливом, зазвичай, мають в своєму розпорядженні можливість придбати те, що їм необхідне, тоді як просте населення бореться за виживання за допомогою того, що залишається в його розпорядженні. Виходить так, що на практиці ті уряди і органи влади, щодо яких запроваджуються санкції, рідко страждають особисто,

і зазвичай не переймаються проблемами населення цих країн. Наприклад, в Гаїті внаслідок запровадження санкцій після 1991 р., ціна на основні продукти харчування збільшилася в п'ять разів, а частка дітей, які страждають від недоїдання, зросла з 5 до 23 % [85, с. 41].

Прогнозуючи такий розвиток подій, і вкрай негативні наслідки санкцій для країни, потенційні агресори прагнуть створити видимість «законності» своїх дій, отримавши мандат міжнародних організацій, або сформувавши так звані «багатонаціональні сили». Так, коли з боку Заходу зростає тиск щодо Югославії, були посилені й економічні санкції. У вересні 1998 р. ЄС заборонив польоти югославських літаків до країн Євросоюзу. Підключився Міжнародний трибунал, порушивши питання прав людини на території Косово, не залишилася осторонь і ОБСЄ. Антиюгославська кампанія в західних ЗМІ набула крайніх форм. Слідом за економічними санкціями, США і НАТО 24 березня 1999 р. розпочали бомбардування югославської території, тим самим порушивши всі пункти Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р. «Про визначення агресії». Воєнна операція НАТО під назвою «Милосердний янгол» була проведена з порушеннями Статуту ООН і здійснювалася за відсутності відповідного мандату РБ ООН. Вона продемонструвала зневагу до цієї міжнародної організації, так само як і до ОБСЄ [32, с. 29; 96, с. 101]. 10 червня 1999 р. РБ ООН прийняла резолюцію 1244, відповідно до якої міжнародні збройні сили, які в основному склали підрозділи Альянсу, вже 12 червня вступили до Косово із завданням встановити мир в цьому сербському краї. Слід зазначити, що в цій резолюції жодним словом не йшлося про агресію, що фактично означало її легалізацію [96, с. 99].

Історично обумовлений воєнний конфлікт на Балканах створив загрозу для інших країн регіону, вплинув на всі складові безпеки держав, які навіть не брали участі у конфлікті. Наприклад, припинення судноплавства по Дунаю внаслідок воєнного конфлікту навколо Союзної Республіки Югославії (СРЮ) спричинило значні матеріальні збитки для України, які перевищили 4,5 млрд. дол.

[66, с. 744], збільшило імміграційні навантаження на всі європейські країни, кількість біженців сягнула 1,5 млн. [44, с. 154], сприяло нелегальній торгівлі зброєю, змусило ЄС виділити протягом 3-х років 1,5 млрд. євро на відновлення Косово після проведення воєнної операції НАТО [24, с. 42].

Таким чином, варто було б переглянути практику запровадження всеосяжних економічних санкцій, що не передбачають обов'язкових і забезпечуваних в примусовому порядку винятків гуманітарного характеру та узгоджених механізмів моніторингу наслідків санкцій для особливо вразливих груп населення. Будь-які заходи, що вживаються, повинні ефективно позначитися на слабких місцях політичних або військових керівників, поведінку яких міжнародне співтовариство хотіло б змінити. Такі дії могли б включати ембарго на постачання зброї, заморожування всіх активів корпорацій і окремих осіб за кордоном, припинення деяких видів економічних операцій, припинення повітряного сполучення та ізоляцію країн від решти світу шляхом проведення культурних, наукових і економічних бойкотів.

Повторення югославського та іракського сценарію в Ірані загрожувє розколом світової спільноти по вісі «Північ» — «Південь» і подальшою дестабілізацією глобальної системи безпеки, причому не тільки в енергетичних галузях. Як зазначає іранський дослідник М. Санаї, глибина спротиву азійських країн прагненню євроатлантичних структур просуватися на Схід, «куди їх за інерцією ваблять дитячі комплекси, що залишилися з часів «холодної війни», може значно перевищити їхні сподівання, до чого вони «елементарно не готові» [121, с. 36].

Отже, локальні воєнні конфлікти, незалежно від просторово-часових параметрів, неминуче впливають на безпеку в окремих регіонах і зміни в системі міжнародних відносин.

Суспільно-політичні наслідки локальних війн і воєнних конфліктів позначаються на всіх складових політичного життя, включаючи політичні процеси та діяльність політичних інститутів окремих держав, включаючи

політичні відносини, політичні і правові норми, політичну свідомість, політичну культуру, засоби масової інформації, воєнну організацію держави. В зовнішньому контексті цей вплив може позначитися на послабленні держави, падінні престижу і впливу, руйнації політичного режиму, втраті територіальної цілісності, міжнародній ізоляції або втраті державної незалежності.

Аналіз явища локальних і регіональних конфліктів дає підстави зробити висновок про зростання ступеня їх інтенсивності, що впливає на стан державного ладу периферійних країн, включаючи сфери політики, економіки, ідеології, інформації. Виникнення локального конфлікту в слаборозвинутій периферійній країні унеможливує її швидке економічне відновлення і нормалізацію політичного життя. Специфіка конфліктів у багатьох державах Азії та Африки за останні півтора-два десятиліття свідчить про невідновлювальний характер їхніх наслідків і позначається збільшенням кількості «держав, що не відбулися».

3.3. Політтехнології як сучасний стан маніпуляції свідомістю

Інтернет сьогодні постає особливим місцем, в якому відбувається зустріч людини з людиною, формуються нові форми соціального спілкування. Сучасні вітчизняні і зарубіжні автори надають достатньої уваги аналізу різних аспектів щодо процесів комп'ютерного спілкування.

Інтернет виник в особливих умовах інтенсифікації досліджень у військовій галузі. Саме комп'ютерна мережа ARPANET Інтернет виконує завдання комунікації в умовах військового часу. Таким чином, створення електронної пошти, розробка програмного забезпечення для міжмережевого зв'язку (протокол Transmissior Control Protocol / Internet Protokol або Протокол управління трансляціями / Міжмережевий протокол), створення гіпертекстової системи, що має назву «World Wide Web» («Всесвітнє павутиння») [14, с. 24].

Розробку програми-«браузера» надають будь-якому суб'єкту, не володіючому спеціальними знаннями, здійснювати «подорож» по сайтам. Першими користувачами Інтернету були американські вчені і студенти, тому не випадково світоглядний аналіз соціокультурної ролі Інтернету здійснювався на основі популярного в американському і західноєвропейському середовищі постмодернізму. Анархічні тенденції, притаманні постмодернізму, були сприйняті західною технічною елітою і використані для обґрунтування власного статусу у світі.

Значний прогрес у культурному розвитку Заходу тісно пов'язаний із звільненням слова («свобода слова») та виникненням технологічних можливостей для створення масової комунікації як нового різновиду спілкування (преса, радіо, телебачення). При цьому варто підкреслити, що саме соціальна технологія є сукупність методів, прийомів зміни соціуму в напрямку задоволення різнобічних, соціально значимих людських потреб.

Інтернет стрімко ввійшов у життя сучасного суспільства і так само стрімко почав змінювати реальність людини. Саме ця стрімкість та масштабність змін, що внесли у суспільство сучасні інформаційні технології, є предметом занепокоєння багатьох філософів. Так, Б. Пружинін зазначає, що Інтернет — це потужний засіб спілкування, а з іншого боку — це сфера спілкування, що не контролюється суспільством, оскільки вона є анонімною та віртуальною. Дослідник зазначає, що нові інформаційні технології знищують соціокультурний доробок, на основі яких вони були побудовані [115, с. 3].

Епоха високих технологій та глобальної інформації визначає особливу роль та значення процесів масової комунікації у світі, засоби якої стають більш оперативними завдяки глобальній комп'ютерній мережі Інтернет і виконують не так інформативну, як прагматичну функцію, беручи участь у формуванні суспільної думки.

Інтернет виник у зв'язку із певними особливостями європейської культури, а саме орієнтації на розумні принципи організації життя, в основі яких

лежать повнота та доступність інформації про світ, так само як орієнтація на демократичні та ліберальні цінності. Але нові інформаційні технології породжують певні явища, які часто знищують зміст цих самих принципів, — від маніпуляції свідомістю до постмодерністської дискредитації самої ідеї раціональної організації життя. Розширення системи масового інформування, зростання кількості комунікативних потоків, прискорення інформативного обміну призвело до зміни уявлень суспільства про саму реальність. Соціальна реальність, яка винятково недоступна більшій частині суспільства, доводиться до реципієнтів виключно через дискурси засобів масової комунікації, де більшість суспільства дивиться на реальність поглядами засобів масової інформації. Таким чином, маніпуляція свідомістю в нейробіолінгвістиці (в даному разі, індивіда) полягає в тому, що Інтернет, надаючи різноманітну інформацію про світ, тим самим не дає можливості людині самостійно оцінювати події.

Мас-медіа значною мірою використовують нові інформаційні технології для розповсюдження новин серед людей. Головним феноменом нашої доби стали не велетенські електронні банки даних і штучний інтелект, а Інтернет, який орієнтується на зростання можливості здійснення комунікації. Інтернет є медіумом, тобто водночас засобом і середовищем віртуалізації суспільства, перетворення системи соціальних інститутів у своєрідну віртуальну реальність.

Інтенсифікація інформаційного потоку передбачає контроль над складними високотехнологічними засобами обробки інформації, але оскільки такі засоби доступні не всім, це виливається в неминуче створення окремих соціально-культурних груп для відбору інформації. Ця ситуація може призвести до припинення вільного обігу інформації в суспільстві. Творцям мережі Інтернет відкриваються нові можливості маніпулювання свідомістю в нейробіолінгвістиці, оскільки вони мають змогу створювати необхідні соціокультурні орієнтири. Оскільки інформаційний потік в інтернеті підлягає контролю певної вузької групи суспільства, то інформація, що представлена у

всесвітній мережі, як правило, носить переконуючий характер, тобто є якоюсь мірою сугестивною [14, с. 25]. А це означає, що переконання певної людини відбувається шляхом підбору доказів, психологічного тиску, чергування емоційної та логічної аргументації, використання відповідних прикладів та аналогій. Відмітити та проаналізувати все це у ході спілкування не може жодна людина, тим більш на це не здатна людина без спеціальної кваліфікації.

Особливу роль у нейробілінгвістиці відіграють аудіовізуальні ефекти, оскільки сукупність візуального образу з текстом та звуком значно впливає на свідомість. «Ми часто думаємо, що бачимо все своїми очима, але ми не думаємо про те, що поданий аудіовізуальний матеріал зроблений певною людиною і визначений іншою позицією. Вже є відомий той факт, що людина, яка підпадає під вплив інформаційних технологій, дійсно не може диференціювати, де чутки, де версії, де точка зору, а де факт» [14, с. 26].

Деякі люди думають, що вони вільні від маніпуляційних технологій, оскільки не мають прямого доступу до нових технологій, але не треба забувати, що ці люди отримують ще більш опосередковану та оброблену інформацію, тим самим не маючи змоги протистояти цьому.

Сучасні інформаційні технології є саме технологіями, що розробляються для забезпечення імовірності у досягненні запланованого результату. Це не випадковий, а системний процес, безумовно націлений впливати на аудиторію. Вони застосовуються у соціально значущих сферах: ідеологія, іміджмейкінг, передвиборчі кампанії, паблік релейшенез (public relations), реклама, соціально-культурне проектування.

Інтернет-технології використовують різноманітні стратегії, в основі яких лежать принципи соціально-орієнтованого управління, спрямовані на встановлення партнерських стосунків з аудиторією, які спираються на технократичну модель. Така модель є зовнішнім вираженням змісту інформаційної технології, у якій визначаються її зовнішні обриси, структурні елементи. Необхідно зауважити, що стратегії, використані Інтернетом, мають

одну мету — здійснення прямого чи опосередкованого впливу на маси людей. Суть «теорії інформаційного управління» полягає в процесі продукування та реалізації управління в ситуації, коли вплив має опосередкований характер: об'єкту управління надається визначена суб'єктом управління інформація про ситуацію (певна інформаційна картина), причому об'єкт немовби самостійно вибирає лінію поведінки, орієнтуючись на дану інформацію [115, с. 4]. Очевидним є те, що теорія інформаційного управління базується на маніпуляції свідомістю, введенням у свідомість людей цілеспрямованої достовірної чи недостовірної інформації, кінцевим результатом чого є бажана поведінка об'єкта управління, яка постулюється суб'єктом.

Інтернет-комунікація являє собою найважливіший інструмент політичного управління та забезпечення лояльності мас до існуючої влади. У сучасному суспільстві одним із інструментів влади виступає інформація. Маніпуляція свідомістю за допомогою інформації посупово замінила собою насильство, що тривалий час вважалося єдиним знаряддям правління. Однак, слід відмітити, що сам по собі Інтернет не є тільки інструментом маніпулювання свідомістю, оскільки маніпуляторами виступають ті сили, що контролюють всесвітню мережу.

Маніпулятивні стратегії досягають своєї мети за умови врахування низки факторів. Вчені виділяють дві основні групи факторів, що визначають схильність людини підпадати під вплив — це внутрішні та зовнішні фактори [56, с. 114].

До внутрішніх належать фактори, пов'язані зі змістом повідомлення. Першим фактором є підбір повідомлення, що має безпосереднє відношення до ефективності маніпулятивних технологій, що використовує Інтернет для впливу на значущу кількість людей. Принципи відбору матеріалу іноді не сумісні з глибокими аналітичними повідомленнями і можуть перешкоджати створенню інформаційної картини світу, більш менш адекватної реальності. Виділяють п'ять принципів відбору матеріалу для інформаційних повідомлень:

пріоритетність (дійсна чи уявна) та привабливість теми для аудиторії, неординарність та новизна фактів, успіх, високий соціальний статус джерела інформації [123, с. 120]. Прикладом уявної пріоритетності повідомлень слугує існування різноманітної інформації стосовно війни в Іраку.

Іншим внутрішнім фактором відбору інформації є ціннісний акцент повідомлення, оскільки важливим є не лише ким подається інформація, а і яка подається. Автор статей так чи інакше оцінює інформацію, яку він подає. Контекст повідомлення, в якому подається інформація, може бути побудований таким чином, що ця інформація набуде іншого оцінного значення. Наприклад, повідомлення з негативною оцінкою, що подається в позитивному контексті, може нейтралізуватися за рахунок контексту. Наприклад, статті, присвячені війні в Іраку, містять позитивні наслідки війни, що зменшує негативний ефект.

До другої групи належать зовнішні фактори, які об'єднують соціально обумовлені характеристики сприйняття повідомлення даною аудиторією. До них належать процедури маніпулювання соціальними характеристиками аудиторії. Маніпуляції в рамках соціальних систем побудовані на оперуванні знаками та символами соціальної реальності, маніпуляції соціальними стереотипами (шаблонами поведінки, етнічними та соціальними тощо), системами цінностей тих чи інших аудиторій та груп.

Стереотипи значною мірою використовуються маніпуляторами, оскільки їх можна використовувати для найрізноманітніших цілей. Просто лише згадати створення стереотипного уявлення про СРСР у США як про «імперію зла». До зовнішніх факторів слід також віднести міфотворення, яке є складним та тривалим, але результативним процесом. Мова йде про ідеологічні міфологеми як фундатор маніпуляцій, що створюються та впроваджуються в інтересах владної еліти. Міфологеми в цьому аспекті виконують подвійну функцію: вони пояснюють та виправдовують існуючий лад, надаючи йому моральну базу, репрезентуючи як систему, засновану на праві [144, с. 125]. Перша умова вживання означених міфологем — це володіння Інтернетом,

друга — надання права мовлення через Інтернет людям, що певною мірою усвідомлюють ідеологічні установки та вміло використовують міфи. Третя, менш очевидна умова, щоб ефективно впроваджувати ідеологію, необхідно активізувати міфологічне мислення, зробити свідомість людей більш чутливою до сприйняття міфологем. У спеціальній літературі сучасні ідеологічні міфологеми мають назву міфів. Дослідники поділяють їх на чорні та «світлі» міфи [63, с. 302]. Чорні міфи підтримуються у свідомості для того, щоб в потрібний момент активізувати їх та провести термінову кампанію маніпуляції свідомістю. До «світлих» міфів належать міфи Заходу, які в сукупності складають ідеологію сучасного західного суспільства, що прийнято називати «євроцентризмом», причому Європа як еталон маніпуляції тут поняття не географічне, а цивілізаційне.

Також до групи зовнішніх факторів належить економічний фактор, який полягає в тому, що Інтернет знаходиться у залежності від конкретних суб'єктів. Економічний фактор призводить до того, що Інтернет працює на певних суб'єктів, наприклад, рекламодавців. Їх влада може бути настільки вагомою, що засоби масової інформації, а також Інтернет можуть дозволити собі ігнорування етичних принципів та цілком підпорядковують своє інформаційне виробництво особистому інтересу.

Таким чином, існує ряд факторів, які впливають на вибір маніпулятивних стратегій. Підбір повідомлень, контекст, в якому їх подають, роль коментатора, соціофактори та економічні фактори беруться до уваги для забезпечення ефективного маніпулювання впливом на аудиторію.

Однією з найважливіших маніпулятивних технологій в мультимедійному просторі є відбір подій реальності для повідомлення на Інтернет-сайтах (висвітлення чи приховування інформації) та фальсифікація фактів — перекручення реальності, тобто створення її версій, що досягається за допомогою незначних «відхилень» в різні боки, причому такі відхилення не повинні виходити за межі сприйняття «пересічної» людини, тобто вони мають бути непомітними і діяти

на рівні підсвідомого. Даний прийом не використовується лише тоді, коли його можливо виявити. Якщо розголосу небажаної інформації неможливо уникнути, використовується техніка створення «шуму», повідомлення поглиблюється в хаотичному потоці інформації за допомогою *подрібнення інформації*.

Інтернет використовує прийом фабрикації фактів лише при наданні недоступної інформації. Відбір подій реальності є одним із головних прийомів програмування мислення — контролю над інформаційним раціоном людини [63, с. 305]. Це — відмова від цілісного, різнобічного надання інформації. Характерною рисою прийому є приховування (замовчування) інформації і створення таким чином віртуальної реальності). Відповідним чином використовуються в інтернеті також прийом напівправди, коли з метою забезпечити довіру користувачів об'єктивно та докладно висвітлюють конкретні меншоважливі деталі і водночас замовчують важливіші факти, або ж роблять загальну інтерпретацію подій. Сучасні маніпулятори вміло використовують властивості людської психіки. Так, один з поширених і зовнішньо необразливих маніпулятивних прийомів, який має назву «спіраль замовчування», полягає в тому, щоб за допомогою посилення на сфабриковані опитування громадської думки або інші факти переконати аудиторію у підтримці потрібної політичної позиції, в її перемозі. Це примушує людей, які мають інші погляди, через страх опинитися в соціально-психологічній ізоляції або зазнати іншого дискомфорту, замовчувати свою думку або змінити її. На тлі замовчування опонентів голос дійсної або уявної більшості стає відчутнішим. Це ще сильніше змушує незгодних чи тих, хто вагається, до прийняття «загальноприйнятої» позиції або до приховування своїх переконань. Нарешті, «спіраль замовчування» закручується дедалі тугіше, забезпечуючи маніпуляторам перемогу [123, с. 121].

Використовуючи таку особливість людської психіки як тенденцію до спрощення, Інтернет формує різноманітні стереотипи. Процес стереотипізації, а також «приклеювання ярлика» відбувається шляхом виділення однієї чи декількох ознак поняття, та закріплення їх завдяки частим повторам на

інформаційних сайтах. За допомогою мови створюється міфічний образ дійсності із прототипним міфом про боротьбу сил добра і зла, із відповідним чітким поділом на «своїх» та «чужих». При створенні ідеологічних символів, наприклад, «образу ворога», «терориста» значне застосування знаходять групові, національні та етнічні упередження. Зокрема, після подій 11 вересня 2001 року, тероризм став асоціюватися з особами арабської національності та мусульманською вірою.

При цьому відзначимо, що в основі прийому створення паніки чи масового психозу лежить вплив на емоції і почуття людини (наприклад, страх тероризму, голоду). Інтернет створює єдину мережу і повідомлення отримує можливість рухатися по замкненому колу, набуваючи нових якостей із введенням нових фрагментів реальності. Прикладом одного із всесвітньо відомих масових психозів, створених Інтернетом, була паніка, викликана хворобою «сказ корів», яка змінилась подіями повідомлень про ящур. Аналогічний прийом був застосований навесні 2003 року, коли для відволікання уваги від воєнних дій США в Іраку, застосовувалось повідомлення про поширення на Сході хвороби «нетипова пневмонія». Тобто прийом створення паніки може використовуватись для відволікання уваги від однієї події за допомогою висвітлення іншої. Таким чином, Інтернет можна розглядати як ефективний засіб, який у завуальованій формі забезпечує контроль та управління свідомістю, в результаті чого змінюються погляди на людину (людей, людство), так як «комп'ютерні технології і неврологія об'єдналися в комп'ютерну неврологію» [35, с. 206].

При цьому варто акцентувати увагу на містифікацію самого Інтернету, що надало йому статусу самоорганізації та саморозвитку в неконтрольованому інформаційному середовищі.

В теоретичних дослідженнях Інтернету можна виділити два підходи. Один із них умовно можна назвати «онтологізаторським», інший — «інструменталістським». При цьому характерною властивістю Інтернету як

технічного засобу маніпуляції свідомістю є його здатність до цілісного (системного) сприйняття відповідних функцій людської діяльності.

При цьому варто зазначити, що аналіз соціальних та культурних наслідків розвитку техніки в західній філософській традиції здійснювався в контексті центральної ідеї відчуження людини від своєї власної сутності як наслідку розвитку цивілізації. Процес руйнівної сили технічного прогресу для європейської культури знайшов відображення у відомій праці О. Шпенглера «Присмерк Європи». Як писав Шпенглер, «...світ економіки машинної індустрії змушує до підкорення і підприємця, і заводського робітника. Обидва вони раби, а не володарі машин, які тільки тепер починають повною мірою проявляти свою таємну диявольську владу» [150, с. 113].

У загальнофілософському плані людська діяльність — це, насамперед, культурна діяльність. У зв'язку з цим Інтернет постає «мозаїчним» культуротворчим фактором, виконуючи певне число соціокультурних функцій. Серед них загальноновизнаним є факт ролі інтуїції в творчому процесі. В умовах конкуренції, що панує у сучасному світі, існує потреба в нестандартних, творчих рішеннях. У свою чергу це призводить до того, що інтуїтивні процеси постають об'єктом численних досліджень як теоретичного, так і прикладного характеру.

Варто зазначити, що інтуїтивний процес зумовлений як структурами самого безсвідомого, які сформувались в результаті пізнавальної і практичної діяльності людини, так і зовнішніми факторами (накопичений запас знань, досвід тощо). Всім відомо, що багато вчених і письменників стимулювали роботу безсвідомих механізмів за рахунок повторення таких умов, як перехід від напруги до розслаблення, в яких вони відчували активізацію творчих процесів.

Суттєве значення для розкодування уяви і стимуляції має гра. Ігрові моменти використовуються при створенні спеціальних методик стимуляції безсвідомого. Тут суб'єкт сприймає Інтернет як гру: відкрити нові можливості, подолати нові ступені труднощів, здобути певну інформацію і тощо. Не маючи реальних живих органічно контактів, котрі б коректували цей ціннісний набір,

не маючи достатнього життєвого досвіду, у відповідний момент такий суб'єкт реалізує свою віртуальну мораль у так званому реальному суспільстві.

Варто підкреслити, що окремі «ігрові» дії в Інтернеті часто носять бездуховний характер, оскільки сьогодні комп'ютер ігнорує книгу.

Адже в мережі Інтернет виникає чимало проблем, пов'язаних з формуванням соціальної ідентичності. Тут формуються умови для виникнення множинної ідентичності, створення деяких тіл однієї і тієї особистості. Можлива дифузійна ідентичність, деструктивна ідентичність, відродження фантастичного «Я». Особистісна мережева ідентичність сприяє до «суперперсональності», де людині надається можливість репрезентувати себе мережею у вигляді певних образів, змінити стать, вік, національність, експериментувати на предмет власної ідентифікованості, конструювати будь-які гібриди.

Телекомунікативна презентація людського «Я», цифровий ефект телеприсутності в кіберсучасності надає можливість скласти цілісну уяву про іншу людину, створити відчуття реальності відносин. Г. Шиллер пояснює причину такого стану: «Це зумовлює насамперед ідентичністю матеріальних та ідеологічних інтересів, властивих власникам (у цьому випадку тим, кому належать засоби масової інформації), а також монополістичним характером інформаційної індустрії загалом. Інформаційні монополії обмежують інформаційний вибір в усіх сферах діяльності. Вони висувають лише одну версію дійсності — свою власну» [147, с. 150].

Як свідчить недалека історія, на вітчизняному телебаченні завдяки фінансовій «руці» Заходу транслюють з Азії (Китаю, Індії, Японії) лише екзотичні повідомлення (Новий рік за місячним календарем, карате, китайська кухня, жаховидла тощо) або збуджуючі політичні повідомлення (тероризм, релігійне насилля), що, безумовно, негативно впливає на духовний стан суспільства. Адже під приводом свободи поширення інформації транснаціональні інформаційні корпорації формують невідповідну до реалій життя орієнтацію на розкіш, тим самим дестабілізуючи суспільно-політичну ситуацію в суспільстві.

Термін «наси́льство в ме́діа» у сучасній комунікативістиці вживається на позначення дедалі зростаючого числа насильницьких сцен (документальних чи зіграних актором), які з другої половини ХХ ст. стали об'єктом наукового зацікавлення та причиною стурбованості психологів, педагогів, медиків і батьків. «Людина інформаційного суспільства не лише використовує інформацію, як це було в усіх суспільствах, — вона залежить від неї» [101, с. 56].

Саме Інтернет з її популярними соціальними мережами постає, зокрема, для дитини чи підлітка основним джерелом інформації. Він розповідає чи показує дитині більше «оповідок», ніж батьки, друзі, вчителі. Ці оповідки, зазвичай, далекі від українських традицій (від поглядів батьків і вчителів). По суті ці телеоповіді формуються відносно невеликими «конгломератами» задля відповідної продажі. Таким чином, деструктивним аспектом інформаційного впливу ЗМІ можна визнати активізацію придушених інстинктів та бажань, що знаходяться в масовій свідомості. Тому, сьогодні на національному трансмедіа не вистачає «бажання» казки, як народної фантазії, з метою виховання підростаючого покоління, що є суттєвими перепонами на шляху медіа-«грамотності».

У зв'язку з цим, як стверджує Г. Шиллер: «Подібно до того, як реклама заважає сконцентруватись і лишає значущості поточної інформації, нова техніка обробки інформації дає можливість заповнити ефір потоками нікчемної інформації, що ускладнює індивідові пошук суттєвого змісту» [147, с. 151].

Однією з суттєвих характеристик мас-медіа в інформаційному соціумі з домінуючим аграрним населенням можна вважати «пристрасть до чистих оглядів» без елементів аналітики, для якої характерним по суті є описовий підхід до подій і фактів. Тематика подібних матеріалів різноманітна: від посівної кампанії до соціального захисту пенсіонерів, від подій у Верховній раді до виробництва аграрної продукції. Загалом, така інформація є маніпулятивною і є «компіляційною» з декількох загальноукраїнських видань, тобто не містить відчутного поштовху для суб'єкта зробити суттєвий висновок.

Отже, сучасні засоби маніпуляції свідомістю в політології виступають у ролі заміника цілісного спектру потреб людини — від тактильних (нові відчуття) до соціальних. Складні процеси сприйняття, розуміння, уваги та рефлексії, що включені в групову та колективну організацію, у відповідній мірі взаємодіють з процесами формування суспільної свідомості.

Ілюстрацією та наслідком вищезазначеного є форма функціонування системи засобів маніпуляції свідомістю в політології, що склалася в сучасній Україні. За словами вітчизняного сучасного політолога О. Литвиненка «пресу репрезентовано переважно «стінгазетами» з накладом 30-50 тис. примірників, телебачення є інструментом політичного впливу, орієнтованим на широку аудиторію тощо. На ринку Інтернет-видань можна константувати надзвичайну заангажованість його суб'єктів» [81, с. 173].

Основним каналом просування світоглядних установок постає не просто система видовищ, а видовищ розважальних («шоу»), відповідного сексуального змісту, жаховидла, звернених до емоційно-чуттєвої сфери суб'єкта, безпосередньо, до його підсвідомості як навігатору (координатору) людської поведінки в річищі «радіації» насильства.

Тому сьогодні експертна комісія, зокрема Міністерства культури України повинна ретельно оцінювати інформаційну продукцію, що містить насильницькі дії, порнографію, сцени еротики тощо. Відповідні критерії експертної комісії, відіграють радше допоміжну роль і, що реально експерти оцінюють насамперед якість оцінюваної інформації та рівень морально-етичної характеристики кінострічки тощо. Для цього необхідно розробляти відповідні інноваційні моделі духовного захисту суб'єкта від сфабрикованих засобів маніпуляції свідомістю в соціально-правовому полі нейробіолінгвістики.

Бо сьогодні «калейдоскопічність» — визначальна ознака сучасного шоу, що робить його органічною частиною сучасної «мозаїчної» культури, визначає його відповідність характерові масової свідомості. Згадаймо твердження Абрахама Моля: «Ми залишаємось на поверхні явищ, отримуючи випадкові

враження від більш чи менш впливових факторів, але не докладаючи ані сил критичного судження, ані розумових зусиль» [87, с. 248].

При цьому, треба відмітити, що згідно з доктриною Антоніо Грамші про гегемонію, основним елементом руйнування цього стану є засоби масової інформації, особливо Інтернет. Саме Інтернет-технології завдяки своїй масовості та загальнодоступності дозволяють здійснити «вторгнення» у царині свідомості. При цьому маніпулятор прагне здолати психологічний бар'єр, як заporуку критичного сприйняття інформаційних повідомлень.

Заангажованість засобів масової інформації, яка визначається передусім політичними інтересами суб'єктів ЗМІ і використовується ними для реалізації власних рішень, істотно впливає на їхню інформаційну політику та формування духовних цінностей, а відтак і громадянського суспільства.

З процесом становлення медіа-монополій спостерігається поступова зміна поглядів на інформаційну політику з боку суб'єктів маніпуляції. Вони починають розглядати ЗМІ, насамперед, як бізнес, джерело прибутку, а лише потім як суспільний інститут, що формує певні цінності та культуру у суспільстві і за функціонування якого необхідно нести соціальну відповідальність.

Українське суспільство нині ще не готове до становлення нового типу ЗМІ, так як немає сформованого інтересу. Складна економічна ситуація в країні, зменшення платоспроможності громадян, низький обсяг рекламного ринку (соціального спрямування, яке не вигідне з точки зору отримання прибутку) є двома основними чинниками, що визначають «хитке» економічне становище вітчизняних ЗМІ як друкованих, так і електронних. Успішними є лише бізнес-видання та видання розважально-компілятивного характеру, які за своїм призначенням не несуть і не можуть нести та формувати громадянські та духовні цінності в українському суспільстві.

При зазначеному дослідженні однією із провідних форм відеокommунікаційного впливу (в тому числі Інтернет-мережі) на свідомість людини у засобах масової інформації є *реклама*. Часто чуємо на національному телебаченні

фрази: «Наркологічний центр «Дар». Лікар М. Довженко лікує від алкогольної і тютюнової залежності» як «рабів таблетки». Механізм дії такого «лікування» заснований на спекулятивній маніпуляції свідомістю, а саме: 25-м кадром.

Основним джерелом фінансування Інтернет-компаній є рекламні оголошення, які розташовуються залежно від рейтингу відвідування певного сайту. Інтернет-компанії, як правило, беруть плату із замовників, які рекламують свої образи через його мережу.

Таким чином, банерна реклама, тобто реклама в Інтернеті, є найбільш ефективним засобом рекламування певних продуктів чи послуг. Об'єднання Інтернету з банерною рекламою надає йому іншу якість, де соціогенна потреба підприємця продати свій товар на світовому ринку співпадає із суспільною потребою правлячої верхівки у встановленні власної культурної гегемонії. Саме це поєднання потреб викликало стрімкий розвиток банерної реклами як особливої культури та індустрії. Реклама створює віртуальний світ, побудований за планом замовника як наркотичний видуманий світ, тому мислення людини, що існує в такому світі, стає аутистичним. Такі люди утворюють так зване суспільство спектаклю, оскільки вони знають, що живуть у вигаданому світі, але водночас підкоряються його законам.

Реклама впливає на культурну політику Інтернету, оскільки суб'єкти всесвітньої мережі у намаганні отримати все більше користувачів зловживають розміщенням незвичайних сенсаційних повідомлень, тим самим перекручуючи реальність. Найпростіший спосіб отримати користувача — це звернення до прихованих нездорових інстинктів та бажань, що знаходяться у підсвідомості. З огляду на це в Інтернеті часто можна знайти образи, які не дозволені для перегляду в силу певних культурних цінностей.

Інтернет є загальнодоступною мережею, де можна знайти образи, що розбещують людину. Перш за все в Інтернеті розміщуються образи, які не слід бачити через певні культурні заборони (сцени насилля над людиною, порнографічні сцени, сцени інцесту тощо).

Сьогодні «попитом» користується інформація, яка містить у собі слово «смерть». Філософи пояснюють цей феномен, звертаючись до школи фрейдизму, оскільки видовище смерті, що дозволяє «комплекс Танатоса», привертає основну увагу та інтерес користувачів Інтернету. Одним з пояснень використання насилля в Інтернеті є те, що насилля використовується як ефективний засіб боротьби із буденними проблемами. Інтернет створює образ насильника як позитивного героя. Коли людина відображає певні образи через Інтернет, то, повертаючись у реальне життя, вона починає усвідомлювати, наскільки воно значуще віртуального (ефект катарсису) [72, с. 67].

Варто сказати, що реклама як міфотворення є небезпечним явищем сучасності. Виступаючи потужним каталізатором обмінних процесів у суспільстві як єдиному соціальному організмі, що увійшла до повсякденного життя кожної людини.

Основними характеристиками реклами є амбіційна самоманіфестація, прагнення підкорити собі нові сфери людської підсвідомості. Саме здатність до своєрідної мімікрії ґрунтується на первинному потязі людини до оволодіння відповідним предметом, що у гіпертрофованому вигляді перетворюється на псевдосутність буття. На першому етапі реклама інформує, потім переходить до «навіювання» і працює на ринках смислів та образів життя, що знаходяться у полі мозаїчної культури як джерела виникнення ілюзії, міфу на засадах гіпертрофованої цінності як функції інформації. Рухаючись таким шляхом, реклама здійснює переворот у роботі із свідомістю: якщо ідеологія з точки зору цінностей інтерпретує повсякденність, то сьогодні реклама з точки зору буттєвої повсякденності інтерпретує загальносміслові соціальні цінності людського буття. Тут варто відзначити, що відомі науково-технічна революція та розвиток виробництва в США та Західній Європі відбувались в процесі зміни трьох парадигм — епохи масового виробництва (1890-1930 рр.), епохи масового збуту (1930-1950 рр.) та постіндустріальної епохи (починаючи з середини 50-х років і по наш час) [87, с. 287]. Тому зміна парадигм вплинула на засоби

просування рекламної інформації за допомогою зображення. Така ідеологічна спрямованість реклами не потребує маскування, що є очевидним фактом після розпаду Радянського Союзу. Д. Тоуд з цього приводу писав: «Рекламний світ, що зливається з навколишнім ландшафтом, мало чого вартий; він повинен різко контрастувати з тим, що його оточує. Тільки діючи на нерви, він стає засобом привертання уваги» [129, с. 126].

Сьогодні лідерами діючої рекламної продукції на українському ринку («обмін-обману») в даній категорії протягом останніх років залишаються пральні порошки, зубні пасти, продукти харчування тощо.

У 80-ті роки минулого століття потужні бізнес-структури США розпочали світову рекламну компанію, яка демонструвала їх громадську відповідальність у справі ліквідації наслідків промислової діяльності та організації заходів щодо захисту екологічного середовища.

На цьому етапі свого розвитку реклама переплітається з іншою формою відеокommунікаційних засобів інформації в координатах маніпуляції свідомістю, — це «паблік рілейшнз». Г. Шиллер вбачає основне розходження між «паблік рілейшнз» і звичайною комерційною рекламою лише у меті (намірі) діяльності: «Якщо метою реклами є продаж продукції корпорації, то метою паблік рілейш є «продаж самої компанії як корисної, продуктивної та вигідної для суспільства одиниці» [147, с. 152].

У сучасному українському суспільстві малоефективно діє вітчизняне «кіно», оскільки телеекрани «заповнили» російські телесеріали. На жаль, в кінотеатрах України значною мірою відсутнє справжнє українське кіно, яке в свій час створював наш геніальний вітчизняний кінодраматург Олександр Довженко. Інтернет-спілкування часто зводить до того, як звичайне спілкування втрачає для людини свою ідентичність як приналежності «живого органічного слова». Таким чином, при роботі в мережі виникає відчуття включення в глобальний інформаційний процес, де залежність від Інтернету відволікає від інших справ і соціальних зобов'язань.

Інтернет як засіб маніпуляції політичною свідомістю у нейробіолінгвістичному віртуалі змінює характер функціонування свідомості. Адже віртуал, на відміну від інших психічних похідних, у вигляді уяви характеризується тим, що людина сприймає його не як виникнення свого власного розуму, а як об'єктивну реальність.

Якщо уява актуалізується звичним способом, то процес актуалізації не рефлексується. Ці нерефлексовані відчуття називаються консуетальними (від латинського *consuetus*: нормальний, звичний). Якщо уява актуалізується незвичним способом, то характер актуалізації рефлексується: усвідомлюється як особа подія стосовно самобутності самовідчуття. При цьому людина здатна переключатися на власні самовідчуття: перейти в віртуал, який буває у двох виглядах: гратуал (від латинського *gratus* — привабливий) при незначній актуалізації образу або інгратуал (від латинського *ingrates* — непривабливий) при складній актуалізації образу [98, с. 99].

Саме у віртуалі змінюється характер функціонування свідомості. В гратулі сфера діяльності людини розширюється, і людина суттєво охоплює та обробляє необхідний об'єм інформації. В інгратуалі сфера діяльності зменшується і інформація відповідно обробляється. Слід відзначити, що надмірне психічне залучення в роботу з комп'ютером при вирішенні особливо складних завдань в динамічних умовах, спроможне спричинити невротичні риси людини. Наприклад, всім відоме явище «хаккеризму», коли надмірна робота користувача, вивчення рахункових методів і можливостей комп'ютера може привести до одномірного індивідуального розвитку, що певною мірою не дозволяє адаптуватися людині до інших необхідних сфер життєдіяльності. В силу цього, зменшується інтелектуальна нелінійна активність людини, скорочення в її діяльності творчих компонентів і підвищення шаблонності.

За різноманітними формами можуть приховуватися значущі психічні девіації (відхилення). Аддикторами постають суб'єкти як користувачі Інтернет, залучені ефектом телеприсутності (властивості абстрагуватися, ізолюватися в кіберпростір).

Така залежна людина від Інтернету певною мірою входить в трансподібні стани, коли екран моніторингу діє на її гіпногично. В процесі спілкування з комп'ютером у людини можуть відбуватися порушення відчуття часу, втрата його або вихід за його межі.

Психологи відзначають еволюцію форм Інтернет-залежності і різноманітних девіацій в сфері інформаційних технологій, де існує відповідна клінічна практика. При цьому відзначається явище ескейнізму — прагнення до віртуального стану людей з недостатньою самооцінкою, тривогою, схильною до депресії.

Сучасне суспільство стає свідком громадянської війни — зовнішнє насилля на всіх рівнях життя суспільства. Подолати цей процес неможливо, оскільки він не є створеним певною організацією та не переслідує певних цілей. Насилля та руйнування стають хворобою суспільства постмодерну. З огляду на це можна говорити про використання Інтернету в якості «консцієнтальної зброї».

Консцієнтальна зброя — це така технологія роботи зі свідомістю (від лат. — *conscientia*), яка націлена на знищення певних форм та структур свідомості, а також певних режимів її функціонування. Це передбачає:

1) зниження загального рівня свідомості людей, що живуть на певній території;

2) руйнування у них усталеної системи цінностей та заміна їх різними ціннісними симулякрами, і як наслідок — знищення культурної пам'яті людей;

3) руйнування традиційних механізмів самоідентифікації та заміна їх механізмами ідентифікації нового типу за допомогою створення різного роду «груп участі»; упровадження в суспільство матриці цінностей, норм поведінки, що спеціально конструюються для певного суспільства;

4) знищення здатності ставити глобальні та стратегічні цілі.

Консцієнтальна зброя використовується при веденні консцієнтальних війн, які націлені на підкорення свідомості людей, що проживають на певній

території. У випадку використання цієї зброї ми маємо справу з таким видом панування, яке на відміну від інших видів панування (фінансово-економічного, політичного, мілітаристського тощо) має на меті саме керування свідомістю. Управління свідомістю досягається за допомогою цілого ряду факторів та засобів, найважливішим з яких є використання мультимедійних технологій, тобто Інтернету:

1) Сучасна людина не в змозі диференціювати своє власне, реальне «Я» від віртуального. Довіра до моніторингу комп'ютера призводить до власної (кожної, всіх) ідентичності. Якщо уявити свідомість людини у вигляді «табло», яке показує необмежені «екранні» образи, то стає зрозумілим, що наша свідомість розмежується від нас як предмет відповідної переробки за допомогою «екранів». З огляду на це можна стверджувати, що свідомість сучасної людини — це «екранна» свідомість як предмет тривалого втручання в її латентні структури, де акумулюється страх. Прикладом використання такої техніки руйнування свідомості є розважальні портали в Інтернеті, оскільки сучасні підлітки використовують Інтернет як засіб релаксації, втечі від буденної реальності у віртуальному світі, де сконструйована матриця надає їм змогу отримати «насолоду» від комунікації в Інтернеті чи від перегляду певних розважальних сайтів, що призводить до зниження інтелектуального рівня та аналітично-критичної здатності оброблення інформації;

2) руйнування механізмів традиційної самоідентифікації (етнонаціональної, культурно-історичної, державної, конфесійної тощо) за допомогою створення в мультимедійному просторі «екранів» різного типу суспільств, якими є штучні, спеціально проєктовані варіанти ідентифікації. Така технологія часто використовується під час проведення виборчих кампаній. При цьому Інтернет-сайти використовують поняття «свобода слова» при наданні певної інформації. З огляду на те, що людина вважає Інтернет неконтрольованим керуючою меншістю та вільним від політичних маніпуляцій засобом масової інформації, то інформація, конструйована на таких сайтах, є досить ефективною

в контексті маніпуляції свідомістю, де людина отримує ідентифікаційну матрицю, нібито із незалежного джерела. Інтернет-технології в цьому відношенні є досить ефективними, оскільки людина використовує Інтернет для релаксації і підпадає під політичний вплив, так чи інакше сприймаючи штучно сконструйовану реальність. Таким чином, не лише інформаційні сайти, які є найбільш ефективними, використовуються маніпуляторами в період політичної кампанії, а й розважальні, де користувач може знайти відеоряд з певної політичної тематики, що певною мірою впливає на його вибір;

3) викреслення із мультимедійного простору питань, що потребують відповідного режиму роботи теоретичного мислення та вироблення особистих знань. Завдяки використанню мультимедійних технологій, які мають слугувати на благо людині, відбувається зруйнування цілого комплексу здатностей, які забезпечують роботу теоретичного мислення (наприклад, здатність рефлексії, проблематизації та самовизначення тощо). Формування звички до швидкого отримання інформації з приводу заданих та ще, навіть, не заданих питань, а також звання до того, що інформацію можна поновлювати та впорядковувати, обмежуючись поверхневими «версіями» про події; відмова від глибокого аналізу проблем та звання до того, що їх можна закрити, склавши загальне уявлення про них — все це гостро знижує інтелектуальний потенціал суспільства. Характерною рисою Інтернет є цілісно поданий інформаційний матеріал, тобто користувач має змогу отримувати різнобічні погляди на існування певної проблеми. Це, з одного боку, є позитивною рисою мультимедійного простору, а з іншого — це знижує здатність людини до аналізу поданого інформаційного матеріалу, оскільки людина може «загубитися» в інформаційному потоці.

Сьогодні відбувається побудова глобального світопорядку, але місця в ньому новому світопорядку знайдуться далеко не всім етносам. Як видно з подій кінця XX століття та початку XXI століття навколо колишньої Югославії, Афганістану та Іраку, головною умовою збереження етносу є зміна його самоідентичності: чим швидше нація відречеться від себе, від своїх культурних,

релігійних, етно-національних основ, від своїх власних цілей та цінностей, тим швидше ця нація виживе в глобалізованому світі. Деякі етноси намагаються чинити опір процесу глобалізації, але завдяки діяльності Інтернету, що є основним інструментом глобалізації, оскільки зближується географічна відстань від націй; об'єктом переробки та вербування в «громадян світу» стає сьогодні кожен громадянин земної кулі, хоча значна частина населення може цього не помітити [14, с. 26].

У зв'язку з цим необхідно зазначити основні вектори маніпуляції свідомістю в глобалізованому середовищі, спираючись на класичні філософські роздуми про особистість як конкретну людину-суб'єкта та об'єкта суспільних відносин, що послуговується у своїй відчужувальній діяльності суспільно-значими інтересами. Закономірним видається те, що роль особистості як активного суб'єкта соціального впливу пригнічується внаслідок панування потужних над особистісних (наднаціональних, наддержавних, надконтинентальних) суб'єктів. Це призводить до порушення балансу суб'єкт-об'єктної субстанціональності людини, де питома вага об'єктної, пасивної ролі зростає. На практиці це веде до поширення технократичного мислення, фетишизації речей, зменшення авторитету загальнолюдських цінностей — інтелектуальних, естетичних, моральних, а також сформованих багатоміліардною історією соціальних регуляторів — релігії, моралі, права. Людська індивідуальність за таких, можливо, буде все більше нівелюватися, а статус особистості як найвищої цінності, її прав, свобод суттєво зменшиться.

З іншого боку, високі технічні можливості цивілізації (як специфічні, високоіндустріальні — ядерна, хімічна, бактеріологічна та інша зброя, так і широкодоступні — скажімо, комп'ютерні технології) призводять до розширення можливостей відчужувальної діяльності людини, за допомогою якої вона здатна суттєво впливати на глобальні виклики. Тобто, за певних умов окрема людина зможе виступати як масштабний суб'єкт впливу на економічні, соціальні, культурні тощо процеси.

При цьому елітизація і маргіналізація буде охоплювати різні сфери діяльності — інтелектуальну, матеріальну, політичну тощо. Тому, однією з найпотужніших антиманіпулятивних сил в умовах глобальних мереж інтернету є громадянське суспільство як носій і механізм вираження свободи та індивідуальності людини.

Тут слід підкреслити, щоб ця ситуація почала змінюватись на краще, необхідно вчити індивіда технікам та засобам протидії концентральній зброї. Необхідно створювати спеціальний освітній простір, за допомогою якого можна аналізувати схеми та засоби діяльності Інтернету, а також виробляти превентивні засоби роботи в Інтернеті.

Деякі вчені пропонують вживання певних мір для виправлення ситуації з маніпуляцією суспільства. Необхідно, перш за все, використовувати нові мультимедійні технології для раціональних цілей: заповнювати новий інформаційний простір морально-етичними засадами, систематизувати існуючий зміст, використовувати їх як бібліотеку, в якій необхідно чітко орієнтуватись для того, щоб досягти своїх цілей [14, с. 27].

Таким чином, Інтернет можна розглядати як особливе явище соціальної реальності і індивідуального життя людини і в цьому ракурсі він виступає як явище суперечливе, що здатне, з одного боку, сприяти розвитку особистості, а з іншого — призводить до певного відчуження особистості від дійсності.

Підводячи підсумки, можна виділити наступні риси Інтернету і його соціокультурні функції:

- розвиток інформаційних технологій призведе до розвитку горизонтальних комунікацій, до розвитку «мережевого суспільства», і відповідно до збільшення кількості альтернативних джерел інформації, які зменшать можливості від маніпулятивного впливу;

- з іншого боку, велика кількість обсягу та джерел інформації може призвести до перенасичення індивіда інформацією, і відповідно до прагнення сприймати найбільш спрощені, вже «готові» образи, оцінки та стереотипи, що пропонуються;

- дослідження соціокультурних передумов виникнення Інтернет і закономірностей його трансформацій приводить до висновку про те, що відбувається містифікація можливостей нових інформаційних технологій (інтернет), онтологізація віртуальної реальності, нав'язування визначення сутнісних особливостей Інтернет з точки зору постмодерністської парадигми. Це переплітається з домінуванням на даний момент американської моделі глобалізації, яка не є єдино можливою. В дійсності, нові інформаційні технології в цілому, і Інтернет як засіб маніпуляції свідомістю в нейробіолінгвістиці, є інструментами, що використовуються згідно з поставленими цілями; при визначеності сутності Інтернет є найбільш адекватним як засіб маніпуляції свідомістю в політології, транслуючий інформаційні потоки, але не здатний цілісно змінити суті суспільних відносин.

Наслідком вищевикладеного є несформованість засобів масової інформації в політології щодо розгортання повноцінної діяльності із забезпечення формування в українському соціумі духовності та культури. Існування більшості видань та ТРК має переважно політичне обґрунтування, вони цілком залежать від «дотацій» суб'єктів маніпуляції свідомістю, що здійснюють інформаційно-пропагандистське забезпечення.

Таким чином, трактування суспільних процесів та формування духовних цінностей у суспільстві, що поширюється ЗМІ, часто не сприяє об'єктивному уявленню серед громадської думки. Це, відповідно, не впливає позитивно на ухвалення різнобічних рішень та на об'єктивне сприйняття об'єктами маніпуляції політики органів державної влади.

3.4. Міжнародний постковідний синдром та шляхи протидії у політології

За сучасних умов постковідного синдрому важливе значення набуває емоційно-чуттєве та раціональне, логічно обумовлене, виснаження людини (людей, людства). Саме такі сенсорно-розумові акти свідомості серед пересічних громадян певною мірою непрацездатними до творчої активності. Проте, це торкається не лише пересічних осіб (громадян, індивідів, суб'єктів), а й інтелектуально добротворчих людей, чия праця стратегічно рухає інформаційне суспільство вперед як новий погляд у майбутнє.

Адже було б недоцільним, на наш погляд, вважати, що значна кількість громадян у міжнародному світі, вже перехворілих на коронавірус, постануть у недалекому майбутньому недієздатними як до творчо розумової, так і фізичної праці. Навпаки, певна кількість таких людей, організм яких здатний самостійно виробляти антитіла у власній імунно-модуляторній системі, розпочали з новою творчою силою організовувати свій робочий час, системно ведуть здоровий спосіб життя як на ментальному, так і на фізичному рівні. В силу цього відбувається якісне постачання кисню в легеневої та серцево-судинній системі людського організму. Іншими словами, саркуляція кисню — в нормі, тобто без наявності різного роду токсинів.

Значну роль у міжнародному постковідному синдромі відіграє метафізичний страх позасвідомого характеру. Причинами такого страху можуть бути недоброчесна праця окремих громадян, здатних до неправомірних дій, що порушують закон, який єдиний для всіх. Саме такі організовані шахрайські злочини мають корисливо насильницький характер як у явному вигляді, так і, в більшості, прихованому. Від цього кожна держава в світі має лише фінансово-економічні втрати, оскільки відповідні корупційні схеми «процвітають» у всьому світі.

Проте, варто було б зазначити, що всілякого роду локдаун як введення жорсткого карантину має і позитивний характер щодо протидії корупції. Саме

віртуальна комунікативність за допомогою комп'ютерних мереж в онлайн-платформі і призводить до певного виявлення корупційних схем: це вайберівська переписка, електронна пошта, мобільні зв'язки тощо. Все це можна елементарно зафіксувати та зареєструвати на свої власних цифрових мережах Інтернету.

У мене, як одного із авторів означеного посібнику, постає лише одне питання: невже так важко та складно жити ниві совісті та честі. Адже саме добротворча людина витрачає повною мірою свої ірраціональні та раціональні ресурси на благо держави та суспільства, при цьому зберігаючи феноменальне здоров'я (пам'ять, системне мислення, силу духу тощо). А особа, яка всілякими способами чинить неправомірні дії з метою власного збагачення, лише втрачає та розсіює власні трудові ресурси, в результаті чого і виникає метафізичний страх (тривога, побоювання, турбулентність тощо). Саме такий імператив модернізації страху набуває широкого розмаху, говорячи в контексті міжнародного постковідного синдрому. Однак, страх має і лікувальні функції, оскільки долає, ламаючи усталено традиційні звички, що, таким чином, перевтілює їх у необхідне позитивне річище (напрямок, вектор, фокус тощо).

Крім того, у цьому сенсі, зокрема загальноприйнятий менеджмент Міністерства освіти та науки України в результаті постковідного синдрому на міжнародному рівні врешті-врешт розпочало переосмислювати сенсорно-розумову діяльність свого державно-політичного відомства, а саме: повністю переходить у цифровий формат щодо контролю якості освіти. Але чомусь кількість та якість суспільно запотребуваних навчальних посібників та наукових монографій в Україні не зростає, а, навпаки, докорінно зменшується. Можливо так негативно діє постковідний синдром?!..

Таким чином, саме страх володіє світом, а не голод, холод, нестача питної води та фінансові ресурси олігархату, які так бояться втратити. Ось чому власний (кожного, всіх) страх необхідно своєчасно своєчасно та превентивно модернізувати в інші форми з метою зміцнення імунно-модуляторної системи, оскільки в такий спосіб можна добротворчо змінювати реальність.

Вакцинація як політична платформа щодо оздоровлення українських громадян

Сьогодні транс-медіа значною мірою пропагують вітчизняних громадян зодо застосування різnorodних вакцинацій іноземного походження. Проте, при цьому, з метою диференціально-діагностичного визначення здоров'я громадянина необхідно системно проводити науково-клінічні дослідження. Особливо це стосується дитячого та підліткового віку, в яких імунно-модуляторна система ще в стані формування.

З цією метою варто враховувати ментальні сторони вітчизняних осіб, а саме: продукти харчування, тип мислення, образ життя, а також політико-правові погляди на майбутнє. Безперечно, що є суттєва різниця між тим, яким чином залансований людський організм автономно (самостійно, незалежно) виконує свої природні (вітальні) функції та, як штучно (нав'язано, нав'яно) зі страхом виконує відповідні функції. Тому, постає важливе питання щодо психогенного стану українського громадянина та зростання нейроімунно-модуляції як самозбереження здоров'я. З цього приводу автори рекомендують ряд пропозицій:

1. Проактивно здійснювати гуманні креативні ідеї в суспільно-політичному житті.

2. Уважно прислухатись до свого організму як біолокаційного «будильника» в соціально-політичному житті.

3. Системно виробляти в собі на політичному рівні світоглядну картину мудрості як якість переосмислення важливо необхідних життєвих процесів. Для цього слід на практиці використовувати системний аналіз, обробку та захист інформації в контексті політичного консалтингу та міжнародних відносин.

4. Здійснювати якісну (експертну, професійну, компетентну) майстерність в політичній свідомості окремої особи та розпізнавати наміри маніпулятивного впливу, а саме: спекулятивні (зловмисні, фейкові, корупційні) від гуманних (достеменних, істинних, правомірних).

3.5. Безпекова ситуація на Сході України

3.5.1. Донбас як політична динаміка міжнародної напруги між Росією і Заходом

Напруга між Росією і Заходом спричинили розгубленість серед політиків та експертів. Чимало з останніх задекларували своє розуміння кремлівського бачення «сфер впливу» й звинуватили Захід у неповазі до них і, тим самим, провокуванні міжнародної кризи. З початку 1990-х рр. панувала думка, що покладалася на припущення, що пострадянські країни стали на шлях інтеграції з Заходом. Це зробило можливим включення Москви до «Великої сімки». Політичні еліти Заходу бачили відображення самих себе у російському партнері, припускаючи, що у Москві політичні рішення приймаються за подібних вихідних умов і відповідно до системи, подібної до західної. Аби зруйнувати ці ілюзії мало статися російське вторгнення в Україну, окупація Криму та частини Донецької і Луганської областей.

Відповідно до російського підходу, Захід порушив регіональний порядок, прийнявши балтійські держави до НАТО, розпочавши програму Східного партнерства, підтримавши антиавторитарну Революцію Гідності. Все це сприймається Москвою як наступні порушення Сполученими Штатами та Євросоюзом. Путін та більшість росіян вірять у те, що вони оточені агресивними іноземними силами, які втручаються в їхню сферу впливу, відчуватимуть себе слабкими, якщо не дадуть відповідь на ці виклики. Відповідно РФ вирішила втілити свою концепцію простору з російським домінуванням на «близькому зарубіжжі» за допомогою власних спецслужб та збройних сил.

Розрахунок на те, що серйозні економічні санкції проти РФ шкідливі, оскільки переконують російське населення у ворожості Заходу і штовхають його до підтримки антизахідної політики Путіна. Проте, антизахідні, імперсько-реваншистські настрої в Росії доведені до максимально можливого рівня,

піднімати його ще просто нікуди. Так що, посилюючи санкції, Захід як мінімум нічого не втрачає. Навпаки, відмова Заходу від посилення санкцій буде викликати в Росії лише злорадне торжество і служити зайвим аргументом на користь правильності проведеного Путіним агресивного курсу. Своєчасний відсіч агресору не дає стовідсоткової гарантії від війни з ним. Але політика умиротворення агресора з допомогою поступок на всі сто відсотків цю війну гарантує. Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ГУАМ, парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором [111] фактично залишилося без належної відповіді. Міністр закордонних справ С. Лавров причиною війни називає «підтриманий Заходом державний переворот» в Україні і вважає НАТО «рудиментом минулої епохи» [75].

Окремі західні політики розуміють небезпеку російських викликів. На думку экс-Президента Єврокомісії Жозе Мануеля Баррозу зараз відбувається війна з Росією. Європа допустила величезну помилку, що не зупинивши анексію Криму. Втім, ЄС і НАТО були абсолютно не готові на адекватну відповідь [99].

Заступниця держсекретаря США В. Нуланд вважає, що всі країни НАТО мають зробити свій внесок у створення сил швидкого реагування і бути напоготові, якщо стримати агресію РФ не вдасться. Вона закликала країни НАТО дотримуватися єдиного політичного курсу щодо ситуації в Україні. Вона переконана, що необхідно якнайшвидше організувати центри оперативного командування Альянсу на територіях шести сусідніх держав. Нуланд зазначила, що всі члени Альянсу мають зробити свій внесок у створення нових сил швидкого реагування НАТО, що дозволить оперативніше відповідати на виклики в зонах конфліктів. НАТО хоч і оборонний союз, чие завдання передусім полягає у стримуванні агресії, але якщо цього не вдасться, ми маємо бути напоготові. В. Нуланд впевнена, що українська боротьба за свободу — це і наша боротьба також [55].

Росія налаштована підтримувати конфлікт в Україні доти, доки не буде запропоноване таке політичне рішення, яке влаштуватиме Москву. Ніхто не знає, як довго триватиме конфлікт в Україні і як саме його буде вирішено. Але є всі підстави очікувати, що безпекова ситуація на сході України погіршиться. Росія посилює свою участь у конфлікті [94 = НАТО]. Така констатація свідчить про реальну неспроможність НАТО дати адекватну відповідь на агресивну політику РФ.

Сьогодні західний світ, який робив ставку на дипломатію у вирішенні конфлікту в Україні, має остаточно зрозуміти, щоб без військового важеля з Росією не можна ні до чого домовитися. А сама Росія постійно демонструє, що у своїх діях вона покладається на силу, а не на переговори. На жаль, на Заході не прийшло усвідомлення, що реальна небезпека Росії по відношенню до Європи, це не тільки джерело насильства, а й джерело політичної та економічної корупції.

Водночас, фактично Захід продовжує грати за правилами Путіна фетішуючи так звані Мінські домовленості. Директор Студіуму Східної Європи Варшавського університету, професор Я. Маліцькі певен, що ці домовленості — це згода Заходу на розділ України. Він вважає це великою перемогою Москви. Західний світ «починає погоджуватися», що самопроголошені незаконні республіки «стають суб'єктами права». Я. Маліцькі зазначив, що в домовленостях про відвід іноземних військ з України не згадуються російські війська. За його словами, лідери західного світу вирішили таким чином погодитися з твердженням, що російських військ в Україні немає, хоча правду знає «кожна дитина в Європі і кожна баба на базарі» [108].

Заступник командувача об'єднаними силами НАТО в Європі британський генерал Е. Бредшоу вважає, що експансія Росії може загрожувати існуванню НАТО. Північноатлантичному альянсу варто розвивати як традиційні сили швидкого реагування, так і засоби, спрямовані на протидію російським зусиллям з примусу і пропаганді, які вона застосовує в Україні. НАТО на своїх східних кордонах доводиться підтримувати єдину систему

стримування. У плани НАТО повинно входити не тільки використання збройних сил, а також протидія політичній агітації, підіривній діяльності, кібератакам, ворожій пропаганді, а також іншим дестабілізуючим факторам» [10].

Тепер, щодо актуальності українського зближення з НАТО. Необхідність такого зближення постало перед Україною з часу набуття незалежності. Свідомо чи підсвідомо це розуміли наші патріотично налаштовані керманічи. Невипадково, що контакти почалися ще з 1992 року. Тоді Л. Кравчук відвідав штаб-квартиру альянсу. Україна першою з країн СНД приєдналася в лютому 1994 р. до Ініціативи Організації Північноатлантичного Договору «Партнерство заради миру». В 1997 р. була укладена Хартія про особливе партнерство, про яку міністр закордонних справ Г. Удовенко казав, що більші гарантії Альянс надає лише своїм членам. Втім, до 2002 р. про перспективу членства не йшлося. 23 травня 2002 р. РНБОУ прийняла історичне рішення до перспектив приєднання до Альянсу, а потім Л. Кучма підписав Стратегію щодо НАТО де передбачалася мета — членство в Альянсі. Законодавчо євроатлантична інтеграція була закріплена в червні 2003 р. Протягом 8 років просування до НАТО було доволі суперечливим. Фактично Україна для цього мала такі ж мотиви як і постсоціалістичні країни Центрально-Східної Європи. А саме — увійти до єдиної в світі ефективної системи колективної безпеки щоб унеможливити російську експансію. Росія зробила все, щоб Україна не отримала в 2008 р. «Плану дій щодо членства» Натомість з'явилися Річні Національні програми підготовки до членства (співробітництва). Проте їхнє виконання (чи невиконання!) не мало чітких юридичних зобов'язань. Прийняття в 2010 р. після приходу до влади В.Януковича Закону України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики». Його основною метою було затвердження так званої «позаблоковості» позбавило під тиском Росії Україну реальної євроатлантичної перспективи. Проте, всебічне співробітництво тривало, що деякі експерти називали «євроатлантичною позаблоковістю». Агресія РФ призвела до відмови від вигаданого статусу і повернуло в українське законодавство завдання

«поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації». В умовах тимчасової окупації Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та м. Севастополь, ведення війни проти російських окупантів та колаборантів на частині території Луганської та Донецької областей та загальної ситуації, що склалася внаслідок агресії Росії стосовно України, співробітництво України з НАТО набуло особливого значення для забезпечення національних інтересів і безпеки України. Для України особливе партнерство з НАТО є невід'ємною складовою євроінтеграційного курсу, оскільки доповнює процес внутрішньодержавних перетворень в Україні в контексті імплементації Угоди про асоціацію з ЄС.

З огляду на роль та завдання НАТО для України в умовах російської агресії підтримка Альянсу має першочергове значення. Проте, не варто плекати ілюзій стосовно швидкої і реальної дороги з боку Альянсу. НАТО достатньо бюрократична організація, до того ж рішення приймаються консенсусом 28 країн-членів. Тому скоріше можна сподіватися на постачання зброї з боку окремих країн Альянсу. Щодо НАТО в цілому, то слід розраховувати на допомогу в реформуванні оборонного та безпекового секторів, оборонно-промислового комплексу та Збройних Сил України.

У Річній національній програмі співробітництва з НАТО на 2015 рік, прийнятій Кабінетом Міністрів 18 лютого серед поточних завдань зокрема йдеться про забезпечення виконання заходів Ініціативи НАТО з розбудови доброчесності, цілісності, прозорості та зниження корупційних ризиків в роботі оборонних та безпекових інституцій, активізацію співробітництва з міжнародними структурами НАТО та державами-членами НАТО у сфері енергетичної безпеки, продовження практики проведення на території України багатонаціональних військових навчань за участю підрозділів Збройних Сил держав-членів НАТО та країн-партнерів, забезпечення митних органів на українсько-російському кордоні, адміністративному кордоні між Херсонською

областю та Автономною Республікою Крим, сучасними засобами митного контролю із залученням технічної допомоги держав-членів НАТО, забезпечення проведення Комплексного огляду сектору безпеки і оборони з використанням можливостей Спільної робочої групи Україна- НАТО з питань воєнної реформи високого рівня за підтримки експертів НАТО, забезпечення ефективного використання консультативно-дорадчої допомоги, що надається іноземними радниками від країн-членів НАТО, прикомандированими до Офісу зв'язку НАТО в Україні, відновлення співробітництва Служби безпеки України з Комітетом НАТО з питань цивільної розвідки, розвиток Сил спеціальних операцій як окремого роду військ, відновлення спроможності Військово-Морських Сил, як виду Збройних Сил України, в першу чергу морської компоненти, розгортання системи захисту інформації та кібернетичної безпеки в інформаційно-телекомунікаційних системах, забезпечення участі Збройних Силах України в Ініціативі взаємопоєднаних сил та Ініціативі взаємосумісності партнерів, а також всебічно опрацювати питання щодо приєднання України до Програми посиленних спроможностей, проведення планових заходів контролю за станом технічного захисту інформації НАТО з обмеженим доступом у державних органах України, удосконалення нормативно-правової бази з питань забезпечення кібербезпеки України» [117].

Українській армії має бути запропонована велика медична допомога, а також спеціалізовані тренінги, консультації та засоби для придушення підтримуваних Росією сепаратистських повстань.

Екіпіровка та матеріали, що Захід повинен надати Україні, більшою мірою, ніж досі, містять броню, медичне обладнання, похідні аптечки і ліки. Нелетальне екіпірування не може завдати шкоди місцевому населенню.

НАТО повинні оголосити: у разі нової військової ескалації вони можуть офіційно визнати, що Україна проводить антитерористичну операцію на своїй території, та / або формально визначити російське втручання в Східній Україні як військове вторгнення.

Українцям залишається лише бути послідовними стосовно кооперативних зусиль, як і стосовно курсу на приєднання до Альянсу в майбутньому. У теперішній ситуації НАТО для України — це і символ безпеки, і заява про ідентичність, і конкретне прохання до світу про допомогу. Це означає, що повинен бути рух до розв'язки — не просто «миру» у сенсі непевних пауз, а до припинення війни, деокупації українських територій. Це рух, у якому світ і його безпекові структури мають допомогти Україні. Майбутній вступ України до НАТО має зміцнити не тільки безпеку України, а й євроатлантичну і світову безпеку, створить важливу передумову для нормалізації українсько-російських відносин, відрадить постпутінську Росію від реваншистської і експансіоністської політики. Київський міжнародний інститут соціології презентував результати останнього соціологічного дослідження, згідно з яким спостерігається зростання підтримки українцями членства Україна в НАТО. Згідно з результатами опитування, якби референдум про вступ України в НАТО відбувся у березні 2015 р., 43,3 % українців підтримали б це рішення, проти проголосувати б 33,4 % [109].

На базі такого рішення у подальшому може бути розглянуто питання про надання українській армії систем озброєння та релевантної інформації військової розвідки (наприклад, супутникових даних).

Зрозуміло, що таке рішення буде значно фунтаментальнішим, ніж надання екіпіровки та іншої невійськової підтримки. Тому надання прямої військової допомоги, навіть якщо вона не включатиме введення військ в Україну, має буди добре обдуманим, аргументованим і виправданим.

НАТО має протистояти Москві дипломатичними, економічними і військовими засобами, які Росія також застосовує для підтримки сепаратистів і своїх «добровольців» на Сході України. Зволікання з рішенням про постачання зброї в Україну спричинить чимало ризиків. Захід повинен розпочати потужну інформаційну боротьбу проти Росії з метою протистояти кремлівським викладам фактів, навмисно спотвореним, у соціальних мережах та інформаційних сайтах.

Поведінка Росії на тлі насильства в Україні може призвести лише до ще більшої ескалації кремлівської агресії, оскільки західні економічні санкції стосовно Росії є «відносно м'якими».

3.5.2. Зовнішня політика Європейського союзу щодо конфлікту на Донбасі

У творенні та реалізації зовнішньої політики Європейського Союзу важливу роль завжди відігравали і досі відіграють позиції та інтереси окремих держав-членів. Це впливає, передусім, з тих обмежень, які пов'язані з одностайністю голосування у Раді ЄС і Європейській Раді щодо більшості зовнішньополітичних і безпекових питань. У багатьох випадках необхідним є досягнення державами-членами консенсусу щодо тих чи інших дій і рішень ЄС. Якщо це вдається, то вже неодноразово цей консенсус набував форми «гнилого компромісу» [108, с. 35], який дуже обмежував ефективність спільних заходів. Приміром, від польсько-шведських пропозицій щодо Східного партнерства після досягнення консенсусу між державами-членами в інституціях ЄС на виході не залишилось майже нічого, що містило б додану вартість, порівняно з доти чинною Європейською політикою сусідства. Тому позиція Європейського Союзу на міжнародній арені часто є «найменшим спільним знаменником», процес її напрацювання — тривалим, а енергія використовується радше на врегулювання внутрішніх суперечок, а не на формування сильної спільної позиції щодо інших держав.

Українсько-російський збройний конфлікт сьогодні демонструє слабку згуртованість Європи перед зовнішніми загрозами, головною причиною чого, без сумніву, є розбіжність інтересів країн-членів ЄС у питаннях їх зовнішньополітичних пріоритетів загалом, і на східноєвропейському напрямі зокрема. Основні інтереси більшості держав ЄС у східноєвропейському регіоні

мають економічний характер, пов'язані з енергетикою та доступом до ринків. Зацікавленість окремих держав Євросоюзу у співпраці з країнами Східної Європи впливає також з питань безпеки й імміграції. Однак загалом можна говорити про традиційний для держав-членів ЄС дефіцит політичної волі і спільного інтересу зайнятись політикою щодо східних сусідів. Східний вимір політики ЄС, що набув особливого значення для Брюсселя після розширень 2004 та 2007 рр.. досі залишався чи не найбільш контроверсійним і суперечливим у сприйнятті серед членів Союзу. Зрештою. Д. Мільчарек слушно зауважує, що формуванню спільної послідовної політики ЄС щодо держав Східної Європи не сприяла амбівалентна позиція самих адресатів цієї політики [75, с. 149].

«Революція гідності» в Україні та російсько-українська війна, на жаль, не спричинили формування широкого консенсусу в об'єднаній Європі щодо подій та результатів цих процесів. З цього приводу американський реаліст Р. Каган зауважує, що «навіть європейці XXI століття, попри всі переваги їхнього союзу, нездатні об'єднатися проти хижака у своєму оточенні і, як і в минулому, ладні віддати на поталу найслабшого, щоб урятувати власні (фінансові) шкури» [111]. На нашу думку, такий вердикт перебільшений і, можливо, передчасний. Адже хоча мають місце сумніви і деякі країни ЄС не схвалюють, приміром, посилення економічних санкцій та інших обмежувальних заходів щодо Росії, але суть у кінцевому результаті: досі жодна країн-член не наважилася прямо ветоувати спільні дії чи позиції ЄС із цих питань. Країни ЄС дотримуються єдиної позиції щодо несприйняття російських дій в Україні, і запровадження санкцій проти Росії консенсусом усіх 28 країн-членів вважається значущим здобутком. Разом із тим, варто погодитись із думкою Дж. Шерра, що політика Росії щодо України значною мірою обумовлювалася впевненістю, що мізерність ресурсів і основні національні інтереси провідних європейських держав переважать і дозволять Росії реалізувати свої інтереси на пострадянському просторі. Але, як констатує експерт, уявлення Кремля виявилися хибними [94, с. 89].

Досягнення консенсусу між 28 державами-членами ЄС — складний процес. При обговоренні питання про продовження санкцій проти Росії, не кажучи вже про запровадження нових обмежувальних заходів, зберігаються серйозні розходження і тривають дискусії з цього приводу. Серед країн ЄС, з одного боку, є «яструби», які закликають жорстко протистояти Росії, посилюючи економічні санкції і надаючи активнішу підтримку Україні. Дехто навіть припускає постачання до України зброї для захисту. Від початку таку жорстку лінію обрали Польща, держави Балтії, може, трохи меншою мірою Румунія [99]. Для кожної з них існують свої внутрішні мотиви, пов'язані, передусім, з недавньою історією. До цієї групи також тяжіють Велика Британія та скандинавські країни. Попри те, що позиція Польщі та балтійських країн (які давно вказували на загрозу з боку Росії) тривалий час була позицією меншості і їх називали панікерами, по мірі наростання агресивної поведінки Росії і посилення інтенсивності бойових дій на Сході України вона поступово стала позицією більшості. Найбільшу роль у цьому процесі відіграла Німеччина, чия канцлерка Ангела Меркель доклала чимало зусиль для погодження в інституціях ЄС спільних позицій щодо дій Росії в Україні, а санкції проти неї розглядає як «необхідні та неминучі» [55, с. 26]. Чітка і недвозначна позиція А. Меркель найбільш артикульовано була висловлена в листопаді 2014 р. після брисбенського саміту G20: «Не можна дозволити перемогти старим уявленням про сфери впливу разом з нехтуванням міжнародним правом. [Ми будемо протидіяти такій політиці], як би довго це не тривало, як би складно це не було і скільки б невдач це не принесло». [Цит за: 5, с. 89]. Як стверджує Дж. Шерр, з її рішучим, методичним і послідовним підходом, Ангела Меркель протягом минулого року була втіленням західної твердості й солідарності [94, с. 89].

Разом з тим деякі країни ЄС зайняли неоднозначну позицію щодо України і Росії в умовах нинішньої війни. Їх умовно називають «Russia's understanders» («ті, які розуміють Росію»). Франція, південні держави-члени Союзу (Італія, Іспанія, Португалія, Греція, країни Південно-Східної Європи) не

квапляться конфронтувати з Росією через Україну. Не виключено, що деякі країни ЄС у подальшому можуть накласти вето на нові санкції проти Росії або заблокувати їх продовження. Такі наміри неодноразово висловлювалися в урядових колах Італії, Кіпру, Чехії, Словаччини, Греції та Угорщини [55, с. 26]. Окремі застереження в різні часи висували представники владних структур Австрії та Франції. Дивує позиція деяких країн Центрально-Східної Європи, які зайняли доволі непевну позицію щодо російсько-українського конфлікту. Це Словаччина, Чехія, Угорщина, Болгарія. Представники цих країн на засіданнях Ради ЄС або відмовчуються з українського питання, або займають невизначені чи не надто проукраїнські позиції. Зрозуміло, що при важливу роль відіграє фактор їхньої енергетичної та фінансової залежності від Росії. Однак, їх повоєнна історія, залежність від Москви через Організацію варшавського договору і Раду економічної взаємодопомоги мали б щонайменше сприяти більшому розумінню потенційних загроз з боку Кремля. Потрібно враховувати також, що ключовою лінією поведінки РФ на європейському напрямку сьогодні є стимулювання розколу всередині об'єднаної Європи, де помітні вагання і небажання певних країн йти на економічні втрати внаслідок впровадження санкцій проти Росії. Однак більшість цих країн сильно залежать від ЄС у плані економічного благополуччя, крім того їм потрібні Брюссель і Берлін у вирішенні інших питань. Тому вони й погоджуються із загальними принципами політики ЄС щодо несприйняття російських дій в Україні.

Відмінності у підходах держав-членів до російсько-українського конфлікту спричинилися до формування подвійної стратегії Європейського Союзу: з одного боку — це санкції проти Росії, а з іншого — пошук форматів переговорів для врегулювання конфлікту дипломатичним шляхом. Однак після того, як уже неодноразові домовленості з Москвою у різних форматах («жєневський», «нормандський»), і передусім Мінськ-1 і Мінськ-2, нею не виконуються і вона продовжує агресію проти Києва, дипломатичний спосіб повернути Росію у більш «кооперативний» стан бачиться проблемним. Отже,

режим санкцій ЄС проти Росії найімовірніше буде збережено. І хоча частина країн ЄС охоче б їх скасувала за найменшого поруху Кремля у бік врегулювання конфлікту або навіть без жодних умов, малоімовірно, що їх позиція може стати реальною перешкодою для впровадження спільних дій ЄС доти, доки режим санкцій підтримуватиме Берлін.

3.5.3. Екзистенційний досвід студентської молоді Донбасу стосовно конфлікту на Сході України

Аналізуючи конфліктогенну ситуацію в сучасному Донбасі можна зазначити, що саме передова студентська молодь була взірцем тієї правди та кривди, що коїлась в зоні антитерористичної операції. Із слів Олени Зашко витікає: «За всі роки мого життя тут я жодного разу не чула конфліктів щодо приналежності Донбасу до України або Росії. Прекрасним прикладом цього став чемпіонат Європи з футболу «Євро–2012». Було протистояння української команди з іншими. Я бачила, як донеччани вболівали за Україну, як їздили тролейбусами з українськими прапорами, як промокали до нитки на стадіоні, тримаючи в руках жовто-блакитний стяг. Питання національної приналежності мешканців Донбасу ніколи нікого не турбувало! Так, ген інакшості регіону був. Але стосувався він його унікальності та бажання бути кращим серед інших українських територій.

Через два роки я знову зверну увагу на ці незмінні державні прапори України біля пам'ятника Тарасу Шевченку, який встановлений перед Донецькою обласною державною адміністрацією. Одне прикро — у цей час настрої у місті були іншими. Прапор став символом виживання, доказом права на життя у власній країні. Можливо, для когось це стане відкриттям, але Євромайдан у Донецьку був. Я ходила на ці мітинги. Я бачила людей, які хотіли вільно жити у європейському, а головне, українському Донецьку. Я бачила, як

люди з георгіївськими стрічками на одязі били тих, хто не підтримував ідеї «русского мира». Я прекрасно пам'ятаю запах перцевого балончика, який під час нападу тітушок на українських активістів застосував один із присутніх журналістів. Я все ще чую гімн радянського союзу, який грав у захопленій сепаратистами облдержадміністрації. Але моя історія — не найяскравіший приклад тих донецьких, які боролися проти трикологів.

Через чотири місяці я вперше за все життя здиратиму український прапор зі своїх дверей у гуртожитку. Станеться це після того, коли у коридорі прозвучать слова: «А эту дверь нужно нафиг спалить». Пізніше виявиться, що слова належали донецьким міліціонерам, які розслідували крадіжку у гуртожитку. Вперше за все життя я боятимуся пройтися по своїй українській землі зі стягом рідної країни. Але у травні разом із подругою я це зроблю. Я зустріну оцінюючі погляди перехожих та почую від компанії чоловіків фразу, сказану надто іронічно: «Шо девачки, за единую Украину, да?» Мені вперше стане страшно підтримувати своюрідну країну. Під час чергового мітингу на підтримку України я не знайду захисту серед міліціонерів. Я тікатиму дворами від тітушок з бітами, я бігтиму додому, ховаючи блакитно-жовту стрічку під курткою» [58, с. 7].

Ліна Бахасва [58, с. 14]: «З того часу я живу на Першій лінії. Пам'ятаю холодні зими кінця сорокових. Йду до школи по Першій. Замети вищі за мене, сніг рипить під валянками. По дорозі бачу кілька великих будинків, що їх не зруйнували фашисти — Опера, кінотеатр ім. Т. Шевченка, збудовані в сороковому році. Ще більше маленьких хатинок, які личать скоріше селу, ніж центральній вулиці великого міста. Чимало будівельних майданчиків, на деяких з них працюють полонені німці. Дітлахи їх бояться, але дражнять. Після школи підходили до огорожі й вигукували все, що вивчали на уроках німецької мови. Коли хтось з полонених наближався до нас, щоб відповісти на таку увагу, ми з жахом розбігалися. Знали — це окупанти.

Окупанти знову з'явилися на Першій лінії у липні чотирнадцятого. Вулиця пуста. Хто виїхав, хто заховався і спостерігає крізь заліплені нахрест

вікна. «Зелені чоловічки» йдуть сторожко, крутять головами, чи розглядаючи архітектуру, чи остерігаючись снайперів. Автомати тримають напоготові. Заходять до магазинів, покупці відводять погляди, а раптом «гість» побачить в очах осуд і натисне на курок. Коли по Першій прогуркотіли танки, слово «війна» перестало звучати як щось невірогідне, усе стало очевидним. Тепер кожний житель Донецька самовидець. Але побачене кожний трактує по-своєму. Запитайте у того, хто розказує про дії «наших», засоромиться і позіхне: «та усі наші», хоч про себе вже давно обрав сторону, за яку вболіває. Як футбольний фанат, вірний своїй команді, хоч як кепсько вона грає. У цю жорстоку гру втягують все більше людей. Неповнолітні хлопці брали участь у «виборах», одягли нашвидкоруч пошиті воєнні строї, отримали зброю, сіли за руль крадених автівок, отримали з рук засланих командирів якісь нагороди — так окупанти стали «їхніми нашими». Думаю, чи складуть колись зброю «домашні окупанти»? Чи стане у них снаги сісти за парту, щоб отримати освіту, ремесло? Чи будуть вони відбудовувати ними ж зруйновану Донеччину?».

Анастасія Носова [58, с. 75–76]: «Мамо, чуєш мене? Звісно. Ти завжди мене чуєш, де б я не була, і перед яким би вікном не сиділа. Твоє серце. Воно здатне за тисячі кілометрів гріти мене. Ти не плач, я ж знаю, що плачеш. Розумієш, я не одна. Нас дуже багато: дітей, що розкинуті по Україні. Іноді мені здається, що всього цього не було. Війни не було. Що просто якась торнадо витягнуло нас з дому та віднесло далеко-далеко. А завтра я куплю білет на вокзалі та поїду швидким поїздом до дому, до тебе. Хотілося, щоб це було правдою, але ні. Матусю, я вірю. Чуєш, я вірю і ти вір. Весна прийде до кожного віконечка донеччан, і тоді всі діти вернуться додому, і тоді всі огидні з триколом відправляться туди, де їм місце, і тоді, матусю, я поцілую твої руки і дуже довго не буду їх відпускати. На добраніч, мила моя, я вірю, і ти вір!

Україно, чуєш? Ти чуєш, як плаче моя мама? Ти розумієш, як боляче мені? Не відштовхуй. Україно, я хочу лише спокою тобі і мені, я хочу бути вдома, я хочу миру. Я не сепаратистка. Я така ж, як ти».

Таким чином, саме такий стратегічний прорив у майбутнє є патріотичним відлунням славетної молоді українства як прояву шляхетної конституції особистості заради миру та злагоди у світовому процесі.

3.6. Феномен масонства як приховане явище світового лідерства у політології: екзистенційна інтерпретація та прогнози

За сучасних умов цифрового суспільства масонство як приховане явище світового лідерства набуває квантово-електронного контролю та координації тотального характеру. Таке складний всебічний феномен масонства діє точково (оперативно, непередбачено, нетрадиційно). Це значною мірою можна спостерігати, зокрема на практиці за валютним курсом обміну як у банківській системі України, так і у світовому процесі. Саме така таємна імперська модель світового порядку спирається на атрибутивний постулат усіх метрополій про статус усього прилученого до себе (територій і людей) як власної власності.

Адже, на наш погляд, так склалось історично, що Швейцарія є прихованою столицею щодо таємного світового банківського порядку, в якому беруть активну участь відповідні високопоставлені державні діячі, банкіри, видатні бізнесмени тощо. При цьому, важливими структурними інструментами феномену масонства як багатовекторного таємного явища є спецслужби держав світу, що містять у собі міжвідомчо-силове партнерство за відповідними державними потребами та інтересами.

Яскравим прикладом цьому можуть, на нашу думку, слугувати державно-політичні зміни в керівництві Афганістаном, коли до влади через 20 років знову прийшов такий радикальний ісламський рух за законами Шайту як Талібан, що сьогодні ще вважається світовою політичною спільнотою терористичним. Чи настануть в подальшому розвитку Афганістану демократично-правові ініціативи — час покаже?!..

У цьому зв'язку, саме локальні конфлікти гібридного характеру призводять до перерозподілу фінансових, природних та територіальних ресурсів, в яких приховану роль відіграє масонство. При цьому, Китай, Ізраїль, а також США і Росія не стоять в остронь.

Крім того, варто задатись надто важливим питанням щодо ефективного способу протидії глобальній пандемії коронавірусу. Для цього необхідно розкрити та проаналізувати передумови поширення такого глобального епідеміологічного захворювання, Чи вони криються у самих людях?! Чи то завдяки самій Живій субстанційній Природі як ефірній першооснові суцх речей, що ніяк не терпить дрібниць (пустоти, вакуму тощо)?! Чи то у поточному Циклі всесвітнього тяжіння?! Як, на наш погляд, варто вважати, що все сукупно непередбачене істотно зійшло в «Одну вічну мить», яке раніше накопичувалось довгі-довгі роки в координатах людиноцентризму та людинокосмізму.

Якщо надалі аналізувати феномен масонства у політології, то і релігія в цьому відношенні відіграє неабияку роль, оскільки їх поліконфесійне розмаїття є одним із чинників конфліктогенних ситуацій у Сирії, Туреччині, Афганістані, а також на Сході України. Серед такої потужної релігійно-політичної системи варто підкреслити Ватикан, що має значне історичне коріння. Адже саме сьогодні вони ведуть істотні переговори з ісламським світом.

Таким чином, саме з огляду політичної філософії феномен масонства можна інтерпретувати ще на ранніх стадіях формування, становлення та розвитку філософської думки. Цьому сприяє нам феноменологія мудрості у стародавньому світі Китаю, Індії, а також давногрецьких мислителів Сократа, Платона та Арістотеля. Ось чому, можливо, такі соціоантропогенні корені масонства як, значною мірою, таємного впливу на особу, державу та суспільство варто було б якісно переосмислити у контексті сучасної політології, оскільки масонство має поруч із негативними сторонами, також і позитивні.

Адже у масонстві домінує демократична модель, що виконує функцію прихованого партнерства, оскільки на передній план втсувається примат

загальнолюдських цінностей. Проте, такий таємний ізоляціонізм європейської цивілізації як масонство має етнічний, так і конфесійний присмак. Звичайно, потяг до посилення власної ідентичності має сприйматися як захисна реакція на загрозу втрати власної самодостатності у чужому (подекуди — ворожому) суспільстві, і як спробу віднайти (створити) групову ідентичність з метою пом'якшення щодо входження в цифрове суспільство. Спираючись на громадські зв'язки.

Все рещта, шановні читачі, думайте і аналізуйте самостійно... Адже не завжди крилата популістська фраза «все таємне стає явним» здійснюється та оправдовується на практиці, оскільки ще ніхто не відміняв у законодавчому процесі України статтю про державну таємницю як прерогативи спецслужб. Тому настав зручний Час для політології філософськи освітлити смисложиттєві настанови мудрості, що відіграє надзвичайну роль у переломно-кризові періоди глобального світу.

Контрольні запитання:

1. У чому полягає проблема політичної системи щодо інформаційного забезпечення сучасних міжнародних конфліктів?
2. Перерахуйте суспільно-політичні наслідки локальних війн у політології.
3. Яким чином політтехнології маніпулятивно впливають на сучасний стан політичного життя?
4. Які бувають наміри маніпулятивного впливу на політичну свідомість?
5. Шляхи протидії міжнародному постковідному синдрому в політології.
6. Яка сьогодні безпекова ситуація на Сході України?
7. Чому сьогодні так важливо знати про феномен масонства в політології?

Теми рефератів:

1. Сучасні гібридні війни в сучасному політичному житті.
2. Наміри маніплятивного впливу в сучасній політології.
3. Масонство як приховане явище у політичному процесі.
4. Постковідний синдром у глобальному політичному світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Armed Conflicts by Type, 1946-2010. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.pcr.uu.se/digitalAssets/89/89129_conflict_types_2010.pdf
2. Etzioni A. The Active Society : A Theory of Societal and Political Processes / A. Etzioni. — N.Y. : Free Press, 1968. — 524 p.
3. Etzioni A. The Spirit of Community : Rights, Responsibilities and the Communitarian Agenda / A. Etzioni. — N.Y. : Crown Publishers, 1993. — 323 p.
4. Gibbs Paul. Happiness not Salaries : The Decline of Universities and Emergence of Higher Education / Paul Gibbs // Thinking About Higher Education / P. Gibbs and R. Barnett (eds). — Springer International Publishing, 2014. — P. 37–50.
5. Hood C.C. A public management for all seasons? / C.C. Hood // Public Administration. — 1991. — Vol. 69 (4). — P. 3–19.
6. Hupe — P. The politics of implementation : individual, organizational and political co-production in social services delivery / P. Hupe // New Agendas in the Study of the Policy Process / Hill M.J. (ed.). — N.Y. : Harvester Wheatsheaf, 1993. — P. 130–151.
7. Lasswell H.D. Strategies of inquiry: the rational use of observation / H.D. Lasswell // The Human Meaning of the Social Sciences / Lerner D. (ed.). — N.Y. : Meridian Books, 1959. — P. 106–112.
8. Mack A. Why Big Nations Lose Small Wars : The Politics of Asymmetric Conflict // World Politics. — 27 (2) January. — 1975. — P. 175–200.
9. Parenti M. Democracy for the few / M.Parenti — B.: Wadsworth, 2009 — 324 p.
10. Russian expansionism may pose existential threat, says Nato general. Сайт газети «Гардіан» — Режим доступу : <http://theguardian.com/world/2015/feb/20/russia-existential-threat-british-nato-general>
11. Stewart J. Citizens' Juries / J. Stewart, E. Kendall, A. Coote. — L. : Institute for Public Policy Research, 1994. — 327 p.
12. Trenin D., Malashenko A., Lieven A. Russia's Restless Frontier : The Chechnya Factor in PostSoviet Russia / D. Trenin, A. Malashenko, A. Lieven — Washington, D.C : Carnegie Endowment for International Peace, 2004. — 253 p.

13. Августин Аврелий. Творения. О граде Божием. Книги XIV-XXII. Т. 4. / сост. С. И. Еремеев. — Санкт-Петербург : Алетейя ; Киев : УЦИММ-Пресс, 1998. — 586 с.

14. Автономова Н. С. Новые информационные технологии и судьбы рациональности в современной культуре (материалы «круглого стола») / Н. С. Автономова // Вопросы философии. Научно-теоретический журнал, 2003. — № 12. — С. 24–28.

15. Андрущенко В. Організоване суспільство / В. П. Андрущенко. — Київ : Атлант ЮЕМСі, 2006. — 404 с.

16. Гуманітарна інфраструктура вузу : проблема формування / В. П. Андрущенко // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності : альманах. — Київ, 2000. — С. 11.

17. Аристотель. Метафизика. Сочинения: В 4-х т. Т.1 / Аристотель. — Москва : Мысль, 1976. — 550с.

18. Арістотель. Політика / Арістотель / пер. з давнього. та передм. О. Кислюча. — Київ : Основи, 2005. — 239 с.

19. Баймуратов М. О. Територіальна громада — основа місцевого самоврядування в Україні / М. О. Баймуратов // Погорілко В. Ф. Муніципальне право України : Підручник / В. Ф. Погорілко, М. О. Баймуратов, Ю. Ю. Бальций та ін. ; за ред. М. О. Баймуратова ; вид. 2-ге, доп. — К. : Правова єдність, 2009. — С. 247–318.;

20. Баранівський В. Ф. Проблеми духовної безпеки українського суспільства / В. Ф. Баранівський. — Київ : Видавництво ПП Улянич В. І., 2009. — 160 с.

21. Бежин Л. Е. Ду Фу / Л. Е. Бежин. — Москва : Мол. гвардия, 1987. — 271 с.

22. Бжезинский З. Последний суверен на распутье. З. Бжезинский // Россия в глобальной политике. 2006. — Т. 4. — № 1. — С. 8–26.

23. Більченко Є. Образ філософії як любомудрія в контексті діалогу культури Київської Русі / Давньоруське любомудріє : Тексти і контексти / нац. Ун-т «Киево-Могилянська акад.» ; упор. : О. Вдовина, Ю. Завгородній / Є. Більченко. — Київ : Вид. дім «Киево-могилянська академія», 2006. — 398 с.

24. Бодрук О. С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти: монографія / О. С. Бодрук. — К. : НІПМБ, 2001. — 300 с.

25. Бруно Дж. Диалоги / Дж. Бруно. — Москва : Госполитиздат, 1949. — 402 с.

26. Бэкон Ф. Сочинения : в 2 т. [2-е, испр. и доп. изд.] / Ф. Бэкон. — Москва : «Мысль», 1978. — Т. 2 [сост., общ. ред. и вступит. статья А. Л. Субботина]. — 575 с.

27. Ващенко К. О. Політичний аналіз і прогноз у сучасній Україні / К. Ващенко. — Київ : Логос, 2008. — 144 с.

28. Вебер М. Избранные произведения : пер. с нем. / сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова ; предисл. П. П. Гайденко. — Москва : Прогресс, 1990. — 808 с.

29. Вергун О. М. Філософія влади в контексті сучасної культури : соціально-філософські парадигми суб'єкта влади / О. М. Вергун // Грані. — 2000. — С. 5.

30. Виноградов В.Д. Политическая социология / В. Д. Виноградов, Н. А. Головин. — Санкт-Петербург : Изд-во СПбУ, 1997. — 174 с.

31. «Віче» — журнал Верховної Ради України — Політична партія та її соціальна база [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1178/>

32. Волков В. К. «Новый мировой порядок» и Балканский кризис 90-х годов / В. К. Волков // Новая и новейшая история. — 2002. — № 2. — С. 11–50.

33. Выдрин И. В. Муниципальное право России : учебник для вузов / И. В. Выдрин, А. Н. Кокотов. — М. : Норма; ИНФРА-М, 1999. — 368 с.

34. Габермас Ю. Залучення іншого. Студії з політичної теорії / Ю. Габермас. — Львів : Астролябія, 2006 — 415 с.

35. Гарднер Г. Искусство и наука влияния на взгляды людей / пер. с англ. — М. : ООО «И.Д. Вильямс», 2008. — 296 с.

36. Гассенди П. Письмо по поводу книги лорда Эдуарда Герберта, англичанина, «Об истине» / Гассенди П. Соч. : в 2-х т. — Т. 1 — Москва : Наука, 1965. — 289 с.

37. Гегель Г. В. Ф. Философия истории / Г. В. Ф. Гегель // Соч. в 14 т. — Москва : Соцэргиз, 1935. — Т. 8. — 468 с.

38. Гегель Г.В.Ф. Политические произведения / Г.В.Ф.Гегель. — Москва: Наука, 1978. — 438 с.

39. Гегель Г.В.Ф. Система наук. Часть первая. Феноменология духа / Перев. Г. Шпета. — Санкт-Петербург : Наука, СПб. отделение, 1992. — 652 с.
40. Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм / Е. Гелнер ; [пер. з англ.] — Київ : Таксон, 2003. — 320 с.
41. Герцен А. И. Письма об изучении природы : научное издание / А. И. Герцен ; Ин-т философии АН СССР. — Москва : Госполитиздат, 1946. — 316 с.
42. Гиббон Э. История упадка и разрушения Римской империи. Ч. 1 / пер. с англ. В. Н. Неведомского. — Москва, изд. К. Т. Солдатенкова, 1883. — 543 с.
43. Гидденс Э. Социология / Энтони Гидденс — М. : Едиториал УРСС, 2005. — 629 с.
44. Глобализация, рост и бедность : Построение всеобщей мировой экономики : Доклад Всемирного Банка ; пер.с англ. — М. : Весь мир, 2004. — 216 с.
45. Горлач М. І. Філософія : підруч. / М. І. Горлач., С. М. Мануйлов. — Х. : ТОВ «Модель Всесвіту», 1997. — 664 с.
46. Горовіц Д. Л. Міжетнічні конфлікти / Д. Л. Горовіц ; пер з англ. — Харків : Каравела, 2004. — 684 с.
47. Горський В. С. Проблема виховання «нової інтелігенції» в сучасному українському суспільстві / В. С. Горський // Інтелігенція — гуманна об'єднувальна сила суспільства / відп. ред. І. Ф. Курас. — Київ : Стило, 1999. — 362 с.
48. Громадянське суспільство в Україні та «політика ідентичності» / за ред. Ю. Тищенко, С. Горобчишина. Укр. незалеж. центр політ. досліджень. — Київ : Агентство «Україна», 2012. — 75 с.
49. Гуссерль Э. Идеи чистой феноменологии и феноменологической философии. Т. 1 / пер. с нем. А. В. Михайлова. — Москва : ДИК, 1999. — 335 с.
50. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Введение в феноменологическую философию / Э. Гуссерль // Вопросы философии. — № 7 — 1992. — С. 136–176.
51. Гуссерль Э. Логические исследования. Том I. Прологомены к чистой логике / пер. с нем. Э. А. Бернштейна под ред. С. Л. Франка. Новая редакция Р. А. Громова. — Москва : Академический проект, 2011. — 626 с.
52. Демиденко Г. Г. Історія вчень про право і державу : Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / Г. Г. Демиденко. — Харків : Консум, 2004. — 432 с.

53. Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов. — Лондон : Укр. вид. спілка ; Торонто : Ліга визволення України, 1966. — 363 с.
54. Дубінін В. В. Інтереси народу : плюралізм поглядів / В. В. Дубінін ; за науковою ред. В. П. Бега ; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. — Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. — 485 с.
55. Жозе Мануель Баррозу : Я називаю речі своїми іменами — це війна з Росією. Сайт Українська правда. — Режим доступу : www.prawda.com.ua/articles/2015/.7056546/
56. Зернецька О. В. Нові засоби масової інформації. Монографія. — К. : Генеза, 1991. — 207 с.
57. Игнатъев Д., Бекетов А., Сарокваша Ф. Настольная энциклопедия PR / Д. Игнатъев, А. Бекетов, Ф. Сарокваша // К. , 2002. — С. 21.
58. Історії несепаратисток / упорядкув. О. Тараненко. — Вінниця : Т. П. Барановська, 2015. — 96 с.
59. Камінська О. В. Рациональне та ірраціональне в управлінні навчальним закладом : монографія / О. В. Камінська / за наук. ред. В. П. Бега ; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. — 192 с.
60. Кант І. Критика чистого розуму / пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. — Київ : Юніверс, 2000. — 504 с.
61. Кант И. Критика практического разума / И. Кант // Соч. в 6 т., т. 1. — Санкт-Петербург : «Наука», 488 с.
62. Капітоненко М. Асиметричні конфлікти в системі міжнародних відносин // Асиметрія міжнародних відносин / під ред. Г. М. Перепелиці, О. М. Субтельного. — К. : Видавничий дім «Стилос», 2005. — С. 442–467.
63. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. — К. : Оріяни, 2000. — 442 с.
64. Кассирер Эрнст. Познание и действительность (Понятие о субстанции и понятие о функции) / Э. Кассирер. — Санкт-Петербург : Алетейа, 2000. — 456 с.
65. Кендус О. З. Проблема національного ідеалу в українській філософській думці першої половини ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.05 / О. З. Кендус. — Львів, 2003. — 20 с.

66. Кирилюк Ф. М. Політологія : підруч. / Ф. М. Кирилюк, М. І. Обушний, М. І. Хилько. — К. : Здоров'я, 2004. — 776 с.
67. Кнабе Г.С. Древний Рим — история и повседневность : очерки / Г. С. Кнабе. — Москва : Искусство, 1986. — 206 с.
68. Книга правителя области Шан (Шан Цзюнь Шу). Изд. 2-е доп. / пер. с кит., вступ. ст., коммент., послесл. Л. С. Переломова. — Москва : Ладомир, 1993. — 392 с.
69. Комитеты по санкциям Совета Безопасности ООН : [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.un.org/russian/sc/committees/>
70. Конституція України : Основний Закон. — К. : Фоліо, 2010. — 46 с.
71. Конт О. Курс позитивной философии. Антология мировой философии / О. Конт. — Т. 3. — Москва : Мысль, 1991. — 756 с.
72. Костенко Н. Парадигми та фактичності нових мас-медіа / Н. Костенко // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. — 1998. — № 1–2. — С. 138–150.
73. Кьеркегор С. Страх и трепет / С. Кьеркегор. — Москва : Мысль, 1993. — 383 с.
74. Кэмпбелл Д. Маски бога : Созидательная мифология / Д. Кэмпбелл. Т. 1. в 2-х кн. — Москва : Золотой век, 1997. — 332 с.
75. Лавров заявив, що санкції Росію не зупинять і розповів про «розломи» цивілізацій. Сайт Українська правда. — Режим доступу : www.pravda.com.ua/news/2015/01/28/7056636/
76. Лебедюк В. Політичні партії в Україні : визначення організаційного типу / В. Лебедюк // Демократичне врядування — 2009. — № 4.
77. Лебон Г. Психология народов и масс / Г. Лебон // Западно-европейская социология XIX — начала XX веков. — Москва : АСТ, 2000. — 456 с.
78. Лейбниц Г. В. Существует две секты натуралистов. / пер. с франц. В. П. Преображенского / Г. В. Лейбниц // Сочинения в четырех томах : Т. 1. / ред. и сост., авт. вступит. статьи и примеч. В. В. Соколов; перевод Я. М. Боровского и др. — Москва : Мысль, 1982. — 784 с.
79. Лейбниц Г. В. Сочинения в четырех томах / Г. Лейбниц. — Москва : Мысль, 1983. — 680 с.
80. Липинський, В. Листи до братів-хліборобів / В. Липинський. — Відень : СВУ, 1926. — 462 с.

81. Литвиненко О. В. Інформаційний істеблїшмент України у контексті національної безпеки. Стратегїчна панорама. Науково-практичний журнал. — К. : РНБОУ, 2002. — С. 172–177.

82. Локк Дж. Опыт о человеческом разумении. Книга IV / Дж. Локк // Сочинения в 3-х т. : Т. 2. пер. с англ. ; редкол. : М. Б. Митин (пред.) и др. — Москва : Мысль, 1985. — 674 с.

83. Маклюэн М. Понимание медиа: внешние расширения человека / Маршалл Маклюэн. — Москва : Кучково поле, 2003. — 464 с.

84. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. — Т. 46, ч. 1. — Москва : Прогресс, 1974 — 392 с.

85. Машел Г. Последствия вооруженных конфликтов для детей. / Г. Машел. — Нью-Йорк : ООН, 1996. — 103 с.

86. Мірошниченко М. І. Історія вчень про державу і право : Навчальний посібник / М. І. Мірошниченко, В. І. Мірошниченко. — Київ : Атіка, 2001. — 224 с.

87. Моль А. Социодинамика культуры. — М. : Изд-во «Прогресс», 1989. — 406 с.

88. Морен Э. Метод. Природа Природы : пер. с фр. / пер. Е. Н. Князевой. — Москва : Прогресс-Традиция, 2005. — 464 с.

89. Мошкин С. В. Политическая реклама : пособие для начинающих политиков / С. В. Мошкин // Екатеринбург : УрО РАН, 1994. — 111 с.

90. Мэй Р. Смысл тревоги / перев. с англ. М. И. Завалова и А. И. Сибуриной. — Москва : Независимая фирма «Класс», 2001. — 384 с.

91. Нагорна Л. Исторична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал / Л. П. Нагорна. — Київ, ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. — 382 с.

92. Надольний, І. Ф. Соціально-духовний світ особистості як феномен освіти / І. Ф. Надольний // Філософські засади трансформації вищої освіти в Україні на початку ХХІ століття : монографія. — Київ : Педагогічна думка. — 2007. — 352 с.

93. Наказ № 487 про затвердження «Технічного регламенту щодо правил маркування харчових продуктів» від 28 листопада 2010 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE18921.html.

94. НАТО : Є підстави очікувати погіршення ситуації на Сході України. Сайт Європейська правда. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.euointegration.com.ua/news/2015/02/3/7030434/>

95. Недюха М. П. Правова ідеологія українського суспільства / М. П. Недюха. — Київ : «МП «Леся», 2012. — 400 с.

96. Никифоров Л. Пути решения проблемы Косово / Л. Никифоров // Вестник аналитики. 2006. — № 1. — С. 98–114.

97. Ницше Ф. Сочинения в 2 т. Т. 2 / сост., ред. и авт. примеч. К. А. Свасьяна. пер. с нем. — Москва : Мысль, 1996. — 829 с.

98. Носов Н. А. Виртуальная реальность : философские и психологические аспекты. — М., 1997. — 187 с.

99. Нуланд : Якщо агресію РФ не вдасться стримати, НАТО має бути напоготові. Сайт Німецька хвиля. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.dw.de/a-18220011>.

100. Орлова В. В. Глобальные телесети новостей на информационном рынке / В. Орлова. — М. : Изд-во. «РИП- холдинг». — 2003. — 168 с. — (Серия «Практическая журналистика»). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://evartist.narod.ru/text5/68.htm>.

101. Павлова Е. Д. Скрытое воздействие средств массовой информации на массовое сознание как социально-философская проблема. — М. : Наука, 2004. — 154 с.

102. Парсонс В. Публічна політика : Вступ до теорії й практики аналізу політики / В. Парсонс ; пер. з англ. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — 549 с.

103. Партійна система сучасної України еволюція, тенденції та перспективи розвитку : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 24–25 листопада 2011 р. — К. : ШПЕНД, 2012. — 588 с.

104. Пашкова О. Національна ідея: теоретичний аналіз змісту поняття / О. Пашкова // Нова політика. — Київ. — 2000. — № 5. — С. 39.

105. Перепелиця Г. Асиметричні стратегії у сфері безпеки і оборони // Асиметрія міжнародних відносин / під ред. Г. М.Перепелиці, О. М. Субтельного. — К. : Видавничий дім «Стилос», 2005. — С. 468–530.

106. Платон. Держава / пер. з давньогр. Д. Коваль. — Київ : Основи, 2000. — 355 с.

107. Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні, затверджене Постановою Верховної Ради України від 17 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 6. — Ст. 30.

108. Польский профессор: Минские договоренности — это победа Москвы. Сайт Главком. — [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://glavcom.ua/news/270194.html>.

109. Понад 40 % українців хочуть вступу України до НАТО — опитування. Сайт Інформаційного агентства УНІАН. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.unian.ua/politics/1060335-ponad-40-ukrajintsiv-hoch-ut-vstupu-ukrajini-do-nato-opituvannya.html>.

110. Попович М.В. Національна ідея і соціальні трансформації в Україні / М. В. Попович. — Київ : Укр. Центр духовн. культури, 2005. — 328 с.

111. Постанова «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором». Офіційний портал Верховної Ради України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : rada.gov.ua/news/Tor-povyna/102554.html.

112. Постанова Кабінету Міністрів України № 172 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті на фінансову підтримку громадських організацій інвалідів та ветеранів, заходи з відвідування військових поховань і військових пам'ятників та з увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» від 12 березня 2012 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/176-2012-%D0%BF>.

113. Постанова Кабінету Міністрів України № 502 «Про затвердження Державної цільової програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2008–2011 роки» від 28 травня 2008 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/502-2008-%D0%BF>.

114. Постанова Кабінету Міністрів України № 840 «Про реалізацію статей 1, 11 Закону України «Про політичні партії в Україні» від 13 липня 2001 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/840-2001-%D0%BF>.

115. Пузырей А. А. Манипулирование и маевтика : две парадигмы психотехники // *Методология : вчера, сегодня, завтра.* — М. : Изд-во «Шк. Культ. Полит.», 2006. Т. 3. — 2006. — С. 425–432.

116. Рассел Б. Словарь разума, материи, морали / Б. Рассел ; Европейский ун-т. — Киев : Port-Royal, 1996. — 368 с.

117. Річна національна програма співробітництва Україна — НАТО на 2015 рік. Указ Президента України «Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна — НАТО на 2015 р.» від 23 квітня 2015 року № 238/2015 — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/238/2015#Text>.

118. Розумний М. Микола Хвильовий та українська ідея / М. Розумний // *Генеза.* — Київ. — 1994. — № 2. — С. 101.

119. Романюк А., Шведа Ю. Партії та електоральна політика / А. Романюк, Ю. Шведа — Л. : ЦПД — «Астролябія», 2005. — 348 с.

120. Руссо Ж.-Ж. Трактаты / Ж.-Ж. Руссо. — Москва : Наука, 1969. — 704 с.

121. Санаи М. Внешняя политика Ирана : между историей и религией. М. Санаи // *Россия в глобальной политике.* 2006. — Т. 4. — № 1. — С. 27–38.

122. Свасьян К. А. Человек как творение и творец культуры / К. А. Свасьян // *Вопросы философии.* — Москва. — 1987 — № 6. — С. 136.

123. Славин Б. Ф. Какая идеология нужна России? / Б. Ф. Славин // *Социально-гуманитарные знания.* — 2004. — № 4. — С. 3–21.

124. Смирнов С. Сім'я : повість / С. Смирнов. — Київ : Наукова думка, 1970. — 206 с.

125. Сорос Дж. Утвердження демократії : [наук. вид.] / Дж. Сорос ; пер. з англ. О. Коваленко. — Київ : Основи, 1994. — 224 с.

126. Спиноза Б. Избранные произведения : в 2-х т. Т. 1 / Б. Спиноза ; [Общ. ред. и вступит. Статья В. В. Соколова]. — Москва : Госполитиздат, 1957 — 631 с.

127. Степаненко Ірина Володимирівна. Духовність: філософські конструкти і соціокультурні репрезентації : дис. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук : спец. 09.00.04 / Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. — Київ, 2004. — 422 с.

128. Толстоухов А.В. Глобалізація. Влада. Еко-майбутнє / Толстоухов А.В. — Київ : Вид-во ПАРАПАН, 2003. — 308 с.
129. Тоуд Д. Большой обман. — М. : Прогресс, 1997. — 238 с.
130. Тэнасе А. Культура и религия / А. Тэнасе. — Москва : Политиздат, 1975. — 127 с.
131. Указ Президента України № 390/2012 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України». — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/14824.html>.
132. Українські народні казки : зб. : Для мол. та сер. шк. Віку / Упоряд. та предмова Л. Ф. Дунаєвської ; мал. В. Г. Мельниченко ; худож. оформл. К. І. Сулими. — 3-тє вид. — Київ : Веселка, 1990. — 222 с.
133. Усатенко Т. Концепт — визначальний чинник когнітивної педагогіки : педагогічна інноватика / Т. Усатенко // Матеріали філос.-метод. семінару «Аксиологічна концептосфера педагогічної освіти / автор ідеї і упор. Т. П. Усатенко. — Ніжин : Видавець П. П. Лисенко, 2010. — С. 44–55.
134. Феофанов О. А. Реклама : новые технологи в России / О. А. Феофанов // СПб : Питер, 2000. — 384 с.
135. Философский энциклопедический словарь / гл. редакция : Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. Н. Ковалев, В. П. Панов. — Москва : Сов. энциклопедия, 1983. — 840 с.
136. Фихте И. Г. Сочинения : работы 1792–1801 гг. / Фихте Иоганн Готлиб. — Москва : Ладомир, 1995. — 656 с.
137. Філософія освіти ХХІ столітті : проблеми і перспективи : Методологічний семінар, 22 листопада 2000 р. : зб. наук. пр. вип. 3 / за заг. ред. В. Андрущенко. — Київ : Знання, 2000.
138. Франко І. Вибрані твори в 3 томах. Т. 2: Проза. Драматургія / упоряд. та ред. З. Гузар. — Дрогобич : Коло, 2004. — 708 с.
139. Фромм Э. Искусство любви : исследование природы любви / Э. Фромм ; пер. с англ. Н. Петренко, О. Иванчук. — Киев : Ника-центр : Вист-С, 1998. — 400 с.
140. Фукуяма Ф. Строительство государств : пособие для начинающих. Ф. Фукуяма // Россия в глобальной политике. 2004. — Т. 2. — № 3. — С. 84–96.

141. Харьковщенко, Є. А. Софійність київського християнства. Вид. друге, доповнене / ред. Т. С. Яцюк / Євген Анатолійович Харьковщенко. — Київ : Наукова думка, 2003. — 224 с.
142. Центр перспективних соціальних досліджень — Моніторинг ситуації у соціальній сфері України за червень 2012 року. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=206:-2012-&catid=17:2010-06-10-20-44-31&Itemid=24.
143. Цицерон. О государстве. О законах. О старости. О дружбе. Об обязанностях. Речи и письма / предисл. Е. И. Темнова. — Москва : Мысль, 1999. — 782 с.
144. Чайка В. Засоби масової інформації : соціально-філософські аспекти // Філософська думка, 2001. — № 2. — С. 124–131.
145. Чумиков А. PR в избирательных кампаниях / А. Чумиков // «Советник» № 6 (66), 2001. — С. 53.
146. Шахнович М. И. Первобытная мифология и философия. Предыстория философии / М. И. Шахнович. — Ленинград : Наука, 1971. — 240 с.
147. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием : пер. с англ. — М. : Наука, 2006. — С. 145–154.
148. Шилов Ю. О. Актуальні проблеми українознавства : [звед. зб. матер. наук.-практ. конф.] / Ю. О. Шилов. — Київ : МАУП, 2012. — 286 с.
149. Шинкарук В. И. Теория познания, логика и диалектика И. Канта / В.И. Шинкарук. — Київ : Наукова думка, 1974. — 336 с.
150. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии культуры. — М. : Мысль, 1993. — С. 107–115.
151. Юнг К. Г. Архетип и символ : монография / К. Г. Юнг. — Москва : Ренессанс, 1991. — 368 с.
152. Якименко Ю. В. Соціальна база провідних політичних сил України : динаміка змін (2001–2007 рр.) / Юрій Віленович Якименко // Стратегічні пріоритети. — 2008. — № 3 (8). — С. 5–13.
153. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів; [упоряд. М. Шафовал]. — [2-ге вид. переробл. і доп.]. — Київ : Знання, 2006. — 735 с.

Навчальне видання

П.М. ЛІСОВСЬКИЙ

Ю.П. ЛІСОВСЬКА

ПОЛІТОЛОГІЯ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Керівник видавничих проектів: Ястребов А. О.

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку 15.11.2021 р.

Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.

Гарнітура Times New Roman.

Умов. друк. арк. — 13,25.

Обл.-вид. арк. — 10,82.

Тираж 200 прим.

ТОВ «Видавничий дім «КОНДОР»

Свідоцтво серія ДК № 5352 від 23.05.2017 р.

03067, м. Київ, вул. Гарматна, 29/31

Тел.факс (044) 408-76-17, 408-76-25

www.condor-books.com.ua